

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

HISTORY
JOURNAL

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

OF YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI
NATIONAL
UNIVERSITY

Рік заснування 1996

Foundation year 1996

№ 1/2019 (49)

№ 1/2019 (49)

ІСТОРІЯ

HISTORY
SCIENCES

Чернівці
Чернівецький національний
університет
2019

Chernivtsi
Chernivtsi National
University
2019

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Журнал входить до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16.05. 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21905-11805ПР від 05.02.2016 р.
Журнал індексується науково-метричною базою Index Copernicus
Веб-сайт: <http://hj.chnu.edu.ua>

Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Історія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2019. – № 1. – 118 с.

<https://doi.org/10.31861/hj2019.49.11-26>

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

Тематика наукового вісника охоплює питання історії України, всесвітньої історії, політичної історії, археології, етнології, спеціальних історичних дисциплін та краєзнавства.

У збірнику публікуються дослідницькі роботи та рецензії. Статті друкуються українською, російською, польською, румунською, англійською, німецькою та французькою мовами.

Редколегія випуску:

Олександр Филипчук, канд. іст. наук, наук. редактор (Чернівці, Україна);
Олександр Добржанський, д-р іст. наук, заст. наукового редактора (Чернівці, Україна);
Юрій Макар, д-р іст. наук, заступник наукового редактора (Чернівці, Україна);
Василь Ботушанський, д-р іст. наук, (Чернівці, Україна);
Богдан Боднарюк, д-р іст. наук, (Чернівці, Україна);
Анджей Гіль, д-р іст. наук, (Люблін, Польща);
Роман Дрозд, д-р іст. наук, (Слупськ, Польща);
Лізавета Дубінка-Гуца, канд. іст. наук, (Копенгаген, Данія);
Оксана Каліщук, д-р іст. наук, (Луцьк, Україна);
Мирослав Кметь, д-р іст. наук, (Банська Бистриця, Словаччина);
Ігор Крючков, д-р іст. наук, (Ставрополь, Росія);
Штефан Пурич, д-р іст. наук, (Сучава, Румунія);
Олександр Сич, д-р іст. наук, (Чернівці, Україна);
Людмила Стрільчук, д-р іст. наук, (Луцьк, Україна);
Вікторія Тельвак, канд. іст. наук, (Дрогобич, Україна);
Сергій Троян, д-р іст. наук, (Київ, Україна);
Володимр Фісанов, д-р іст. наук, проф. (Чернівці);
Михайло Чучко, д-р іст. наук, (Чернівці, Україна);
Микола Гуйванюк, канд. іст. наук, відповідальний редактор (Чернівці, Україна).

Адреса редколегії: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький університет, факультет історії, політології та міжнародних відносин, тел. (0372) 52-19-94.

E-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua

Published by Academic Council
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Academic Journal by Ministry of Education and Science of Ukraine

16.05. 2016. № 515

Certificate of registration KB № 21905-11805HP of 05.02.2016

The journal is indexed by scientific-metric base Index Copernicus

Website: <http://hj.chnu.edu.ua>

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi:
Ч-49 Chernivtsi University, 2019. – № 1. – 118 p. <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.11-26>
ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

The Journal keeps readers up-to-date with concise, thoughtful reviews of key topics on all aspects of the History of Ukraine, World History, Political History, Archeology, Ethnology, Anthropology and Regional Studies.

The backbone of the Journal comprises research and reviews. Languages: Ukrainian, Russian, Polish, Romanian, English, German and French.

Editorial Board:

Oleksandr Fylypchuk, PhD of History, Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Olexandr Dobrzhanskyi, Doctor of History, Deputy Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Yuriy Makar, Doctor of History, Deputy Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Vasyl Botushanskyi, Doctor of History, (Chernivtsi, Ukraine);
Bohdan Bodnariuk, Doctor of History, (Chernivtsi, Ukraine);
Andrzej Gil, Doctor of History, (Lublin, Poland);
Roman Drozd, Doctor of History, (Slupsk, Poland);
Lizaveta Dubinka-Hushcha, PhD of History, (Copenhagen, Denmark);
Oksana Kalishchuk, Doctor of History, (Lutsk, Ukraine);
Myroslav Kmet', Doctor of History (Banska Bystrica, Slovakia);
Igor Kriuchkov, Doctor of History, (Stavropol, Russia);
Stefan Purich, Doctor of History, (Suceava, Romania);
Oleksandr Sych, Doctor of History, (Chernivtsi, Ukraine);
Lyudmila Strilchuk, Doctor of History, (Lutsk, Ukraine);
Victoria Telvak, PhD of History, (Drohobych Ukraine);
Serhiy Troyan, Doctor of History, (Kyiv, Ukraine);
Volodymyr Fisanov, Doctor of History, (Chernivtsi, Ukraine);
Mychailo Chuchko, Doctor of History, (Chernivtsi, Ukraine);
Mykola Guivaniuk, PhD of History, Executive Editor (Chernivtsi, Ukraine).

Editorial Address: 58012, Chernivtsi, Kotsiubynskyi Str. 2, Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, College of History, Political Science and International Studies, Tel.(0372) 52-19-94.
E-mail: o.dobrzhanskiy@chnu.edu.ua

ЗМІСТ

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

Макар Ю. СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА	8–10
Makar Y. WORD ABOUT THE JUBILEE	8–10
Ботушанський В. РОКИ ТВОРЧОГО ЗРОСТАННЯ О.В. ДОБРЖАНСЬКОГО	11–26
Vasyl Botushanskyi YEARS OF CREATIVE GROWTH OF O.V. DOBRZHANSKYI	11–26
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ О. ДОБРЖАНСЬКОГО	27–40
LIST OF PUBLICATIONS BY O. DOBRZHANSKY	27–40
ПЕРЕЛІК ЗАХИЩЕНИХ КАНДИДАТСЬКИХ І ДОКТОРСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ О. ДОБРЖАНСЬКОГО	41–42
LIST OF PROTECTED CANDIDATE AND DOCTORAL DISSERTATIONS UNDER THE MANAGEMENT OF O. DOBRZHANSKY	41–42

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Короткова О. КРИЗОВІ ЯВИЩА У СОЦІАЛЬНИХ ПОЗИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ЗА АРХІВНИМИ ВІДОМОСТЯМИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	43–47
Korotkova O. CRISIS FACTORS IN SOCIAL POSITIONS OF UKRAINIAN ARCHIVAL ARRANGEMENTS XIX - BEGINNING OF XX CENTURY	43–47
Шульга С. ЕТНІЧНИЙ ПРОСТІР ВОЛИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. : ПОГЛЯД ВОЛИНСЬКОГО ЧЕХА	48–55
Svitlana S. VOLYN ETHNIC SPACE OF THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY: THE VIEW OF VOLYN CZECH	48–55
Гуйванюк М. РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ Й БУКОВИНИ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)	56–66
Mykola Huivaniuk THE SOVIET HISTORIOGRAPHY OF SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF UKRAINIAN LITERARY INTELLIGENTSIA IN GALICIA AND BUKOVYNA (the end of XIX – the beginning of XX century)	56–66
Книревич С., Зубко О. БІЛОРУСИ НА СЛУЖБІ УНР: ОЛЕКСАНДР МАКСИМОВИЧ ЖИХОВИЧ (1900-1973). POST SCRIPTUM: ЛИСТОПАДОВИЙ ДОПИТ 1953 р. ТА ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ	67–76
Knyrevych S., Zubko O. BELARUSIANS ON THE SERVICE OF UNR: OLEKSANDR MAKSYMОВУЧ ЗНУКНОВУЧ (1900-1973). POST SCRIPTUM: NOVEMBER'S INTERROGATION IN 1953 AND THE LAST YEARS OF LIFE	67–76
Сухобокова О. НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА Н. ГРИГОРІЄВА В УКРАЇНСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ГРОМАДОЗНАВСТВА У ПРАЗІ	77–83
Sukhobokova O. SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL WORK OF N.HRYHORIV IN THE UKRAINIAN INSTITUTE OF SOCIOLOGICAL STUDIES IN PRAGUE	77–83
Руснак О. ЕТНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	84–92
Oleksandr Rusnak ETHNO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE POPULATION OF NORTHERN BUKOVYNA AND KHOTYN REGION IN THE INTERWAR PERIOD	84–92

Суровцев О. БУКОВИНСЬКІ ЄВРЕЇ У ЧАСИ ГОЛОКОСТУ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ	93–100
Surovtsev O. BUKOVYNIAN JEWS DURING THE HOLOCAUST: THE PROBLEM OF PRESERVING HISTORICAL MEMORY	93–100

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Фісанов В. ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У РОКИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОПУБЛІКОВАНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА СУЧАСНОЇ КІНОДОКУМЕНТАЛІСТИКИ)	101–108
Fisanov V. PROBLEMS OF INTERNATIONAL GOVERNANCE IN THE MIDDLE EAST DURING THE COLD WAR PERIOD (ON PUBLISHED DOCUMENTS AND MODERN CINEMA DIGITAL COLLECTION)	101–108
Щигельська Г. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ США В КОНТЕКСТІ ВІДЗНАЧЕННЯ «ТИЖНЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАЦІЙ»	109–115
Shchyhelska H. UKRAINIAN QUESTION IN US POLICY IN THE CONTEXT OF COMMEMORATING THE «CAPTIVE NATIONS WEEK»	109–115

РЕЦЕНЗІЇ

Гуйванюк М. ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЧОВОГО РУХУ. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: СОВА АНДРІЙ. СФРАГІСТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ СІЧОВОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ. – ЛЬВІВ: ЛДУФК, 2014. – 72 с.	116–117
Huyvanyuk M. IMPORTANT SOURCE FOR URINE MOTION RESEARCH. BOOK REVIEW: OWN ANDRIES. SRAPHYSTIC SOMETHING MOMENTS IN HALYCHYNA, THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY. – LVIV: LDUFK, 2014. – 72 p.	116–117

60

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

© Юрій Макар * (Чернівці)

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

Майже півстолітня праця у Чернівецькому університеті дає мені підстави робити певні висновки про його діяльність як навчального і наукового закладу, про його керівників і керівників факультетів, про конкретних вчених. Трохи менше трьох десятків років мені довелося очолювати тодішній Історичний факультет, до розбудови й зміцнення якого треба було докласти чималих зусиль – власних й усіх, з ким працював. Нині три колишні вихованці Історичного факультету очолюють факультети Чернівецького університету.

Одному з трьох керівників факультетів – деканові сучасного Факультету історії, політології та міжнародних відносин професорові Олександрові Добржанському виповнилося 60 років. Вважаю за честь і своїм обов'язком висловити власну думку і ставлення до Ювіляра як особистості, науковця і тепер вже багаторічного декана Факультету.

Зв'язав він свою долю з Чернівецьким університетом 1976 року, вступивши на перший курс нині очолюваного ним Факультету. Після завершення через п'ять років навчання учителював у нинішній Чернівецькій гімназії № 5, одночасно вступивши до заочної аспірантури. Через рік праці у школі, як схильний до науково-педагогічної роботи у ВНЗ, отримав посаду асистента тодішньої Кафедри історії СРСР та УРСР. З того часу неподільно живе інтересами рідного Університету.

Моя діяльність у Чернівецькому університеті значною мірою спрямовувалась, у зв'язку з постійним зростанням Факультету, а згодом і зростанням кількості спеціальностей, на виявлення молодих талантів серед студентської молоді, щоб їх на перспективу можна було залучити до дидактично-наукової роботи. Я добре розумів і чітко усвідомлював, що Факультет може бути гідним науково-педагогічним підрозділом Університету, якщо на ньому працюватимуть не лише кваліфіковані викладачі, але й ініціативні керівники кафедр і, само собою, достойний очільник усього колективу. Найбільше мені залежало, ще з попередніх десятиліть, на недопущенні будь-яких чвар, які могли б відволікати співробітників від належного виконання головного завдання – підготовки якісних фахівців і розвитку наукових досліджень з обраної тематики.

З плином часу молодий, наполегливий і енергійний здобувач наукового ступеня, зрештою вже наш викладач, став усе більше й більше привертати мою увагу у далекосяжних планах розвитку Факультету. Як аспірант-заочник Олександр Добржанський своєчасно захистив кандидатську дисертацію з історії України. У 1990 році після тривалих клопотань нам вдалося таки створити нині діючу Кафедру історії України, доцентом якої став Олександр Добржанський. Через деякий час він заговорив зі мною про докторантуру.

З літа 1994 року на нашому Факультеті запрацювала Спеціалізована вчена рада з історичних наук з повноваженнями надавати наукові ступені доктора і кандидата наук. Тож звернення здібного кандидата історичних наук було цілком зрозумілим, тим більше що потреба в докторих наук власного виховання була вкрай необхідною. Без вагань пообіцяв нинішньому відомому Вченому, не лише в Україні, місце в докторантурі.

Мабуть, так і сталося б. Але доля розпорядилася по-іншому. Навесні 1997 року відбулися чергові вибори декана. Мене вчергове переобрали на посаду. За традицією декан пропонує ректорові кандидатури своїх заступників, один з яких, як і декан, отримував до викладацької зарплати доплату за виконання обов'язків заступника декана. До того часу я достатньо вивчив спроможності займати

* д.і.н., професор, завідувач кафедри Міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Professor, Head of the Department of International Relations, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-7904-828X-10

E-mail: y.makar@chnu.edu.ua

посаду заступника декана декількох молодих викладачів Факультету. У тому списку перше місце посів Ювіляр, нині досвідчений керманіч Факультету історії, політології та міжнародних відносин.

Відповідно, у погодженні з тодішнім ректором Університету професором Степаном Костишином запросив доцента Добржанського на розмову і запропонував йому посаду заступника декана з навчально-методичної роботи. Як мені здалося, його дещо здивувала пропозиція. Він відверто нагадав мені обіцянку надати йому можливість вступу до докторантури. Так і сказав:

– Ви ж обіцяли мені докторантуру.

Я не став заперечувати своєї обіцянки. Лише сказав:

– Так, обіцяв. Тоді дисертацію треба було б виконати за три роки. А будучи на посаді заступника декана, роботу доведеться подати до захисту за два роки. Так що не гаймо часу, йди додому, радься з дружиною і приходь завтра зі згодою зайняти нову посаду.

Впевненість у працездатності і діловитості Ювіляра мене не підвела. Наступного дня ми узгодили деталі роботи Олександра Добржанського на посаді заступника декана. З новими для себе обов'язками він справлявся належним чином. Але, що найважливіше, дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук таки захистив за два роки, а не за три, як то мало би бути у випадку навчання в докторантурі. Отож, на прикладі Ювіляра просто зрозуміти: якщо людина цілеспрямована, то подолає усі перешкоди на шляху до досягнення мети.

Так ми разом попрацювали до кінця 2002 року. Я вже тривалий час замислювався, що засидівся на посаді декана і стримую прихід до керівництва Факультетом молодших здібних науковців. Але перехідний період після розпаду Радянського Союзу висував щоразу нові, непередбачувані випробування. І те, що мені вдалося зробити за першу декаду незалежності України, певним чином виправдовувало мене у власному переконанні, що зробив щось корисне для Факультету і Університету загалом. Проте все має певні часові виміри.

Факультет на початку нинішнього століття (аж легко оперувати такими глобальними вимірами часу) розрісся у багатопрофільну структуру Університету з кількістю студентів, що наближалась до тисячі. Функціонувало сім кафедр. Деканом Факультету повинна була стати людина, яка б цей потужний підрозділ Університету не просто зберегла, але створювала б умови для його подальшого розвитку, зростання.

Хто міг би цю нелегку ношу звалити на себе? Ні у мене, ні у інших викладачів двох думок не було. П'ять з половиною років праці Олександра Добржанського на посаді заступника переконали не лише мене, але й усіх працівників Факультету, що кращого керівника годі шукати.

У передвиборчій програмі кандидат на посаду виклав своє бачення того, що він робитиме, ставши деканом. Посаду він зайняв з початком 2003 року. Невдовзі по тому нам довелося разом на одному із заходів зустрітися з керівниками двох силових структур області, які жартома сказали, що ми їх позбавляємо роботи, бо не воюємо між собою за владу, а по діловому співпрацюємо на користь справи. Я, зі свого боку, ще з часів праці у середній школі був глибоко переконаний, що взаємне поборювання у колективі – це шлях у нікуди. Вражений чварами колектив приречений на невдачу і на неповагу з боку інших.

Власне, мені дуже залежало на тому, щоб мій наступник дотримувався закладених засад спілкування у колективі Факультету, який зростав чисельно і якісно. Мушу ствердити – після багатьох років деканування Олександра Володимировича, що, перефразовуючи народну мудрість, колектив Факультету працює під його орудою не за страх, а за сумлінням. Атмосфера, яка панує в колективі, служить запорукою тих звершень, які відбуваються у навчальному процесі, в науковій роботі, зрештою, у повсякденному житті Факультету.

Робота декана вимірюється його зусиллями в організації навчального процесу, розвитку наукових досліджень, у налагодженні співпраці з навчальними закладами та науковими установами як усередині країни, так і поза її межами. А виконання тих обов'язків гарантується турботою про належний рівень науково-педагогічного потенціалу і навчально-допоміжного персоналу, забезпечення навчання і наукової роботи якісною навчально-методичною базою, науковими матеріалами, технічними засобами, зв'язками у науковому світі.

Чи притаманне усе сказане нинішньому Факультетові історії, політології та міжнародних відносин? Як на мене – так. Якщо, наприклад, говорити про зростання науково-педагогічного потенціалу, то, крім колись однієї Спеціалізованої докторської ради, другий десяток років діє дві,

одну з яких особисто очолює декан. А обидві разом вони готують наукові кадри вищої категорії не лише для себе і не лише для України. Десятки людей здобули докторські, а сотні кандидатські ступені з історичних і політичних наук.

На усіх кафедрах Факультету йде незворотний процес постійного оновлення викладацького складу за рахунок залучення молодшої зміни зі студентського середовища, яка вдало вписується в колектив. Наявний вдалий, як на мою думку, симбіоз молодого ентузіазму і досвіду старших поколінь викладачів.

Декан постійно дбає про вдосконалення процесу підготовки фахівців за діючими на Факультеті спеціальностями, а також не нехтує пошуками можливостей відкриття нових спеціальностей, які відповідають потребам суспільства і, відповідно, запитах випускників шкіл.

Не можна не зауважити різке зростання протягом останніх років навчально-методичних і наукових публікацій на всіх кафедрах Факультету. Тому сприяє той факт, що декан не просто роздає завдання, а сам бере безпосередню участь у опрацюванні багатьох тих видань. Не менш відрадним є намагання очільника Факультету, незважаючи на постійну нестачу фінансування, забезпечити навчальний процес найновішими зразками технічних засобів.

Мені, як одному з тих, кому довелося багато років тому налагоджувати перші міжнародні контакти Чернівецького університету, приємно зазначити, що Ювіляр не стоїть осторонь міжнародної співпраці. Цілком навпаки, він не просто активно бере в ній участь, але є ініціатором цілого ряду проєктів, спільних з університетами Австрії, Німеччини, Польщі, Румунії.

Загалом, підбиваючи підсумок свого бачення діяльності професора Олександра Добржанського на посаді декана Факультету історії, політології та міжнародних відносин, скажу з власного багаторічного досвіду – нелегка це ноша, важко все стовідсотково передбачити, а ще важче втілити у життя той чи інший задум. Але то вже діалектика.

На мою думку, кермо Факультету в надійних руках, з чим хотів би щиро привітати Ювіляра і побажати йому й надалі так тримати.

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 11–26.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – № 1. – 2019. – pp. 11–26.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.11-26>
hj.chnu.edu.ua

УДК930(477.85)(092)

© Василь Ботушанський * (Чернівці)

РОКИ ТВОРЧОГО ЗРОСТАННЯ О.В. ДОБРЖАНСЬКОГО

У статті розкрито життєвий шлях та головні віхи наукової діяльності відомого українського історика, доктора історичних наук, професора, декана факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – Олександра Володимировича Добржанського.

Проаналізовано його науковий доробок, який нараховує понад 240 наукових статей та 9 монографій, які стосуються актуальних проблем української історії. А також наголошується, що О.В. Добржанський є знаним організатором історичної науки у західному регіоні України.

Ключові слова: Олександр Володимирович Добржанський, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, наукові публікації.

Vasyl Botushanskyi (Chernivtsi)

YEARS OF CREATIVE GROWTH OF O.V. DOBRZHANSKYI

Abstract. The life course and major milestones of the scientific activity of the famous Ukrainian historian, doctor of historical sciences, professor, dean of the faculty of history, political science and international relations of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University – Oleksandr Volodymyrovych Dobrzhanskyi are revealed in the article.

It is emphasized that under the influence of his father, Oleksandr chose to be a historian. Having a desire for historical and local lore, interest in historical studies, he entered postgraduate study (correspondence form of study), and since 1982 he went to work at Chernivtsi University as an assistant at the then Department of History of the Soviet Union and Ukrainian Soviet Socialist Republic of History Faculty. In 1986 he defended his PhD thesis (on the history of economic cooperation of the Soviet Ukraine with the Baltic republics), since 1990 – an associate professor, since 1993 – at the Department of History of Ukraine (created in 1990). Since 1999 – professor.

In 1999, O.V. Dobrzhanskyi published a monograph entitled “The National Movement of Bukovyna Ukrainians in the Second Half of the XIXth – Beginning of the XXth Century”, in which he thoroughly revealed the socio-economic, political, legal, national and religious status of Bukovyna Ukrainians, their cultural and educational level.

Important place in the historical studies of O.V. Dobrzhanskyi is occupied by the problem of the struggle of Ukrainians of Bukovyna, as well as of Galicia and Transcarpathia, and of the strengthening of their own state in the conditions of the First World War and the collapse of the Austro-Hungarian Empire.

The article analyzes the scientific achievements of O.V. Dobrzhanskyi, which has over 240 published scientific articles and 9 monographs on current issues of Ukrainian history. And it is also noted that O.V. Dobrzhanskyi is a well-known organizer of historical science in the western region of Ukraine.

Keywords: Oleksandr Volodymyrovych Dobrzhanskyi, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, scientific publications.

Добржанському Олександру Володимировичу – відомому українському історичу, доктору історичних наук, професору, декану факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – 60 років.

Народився він 18 січня 1959 р. на Путильщині у с. Довгопілля над невгамовним Черемошем у родині вчителів. Зокрема, його батько Володимир Францович був знаним педагогом, громадським діячем, журналістом, краєзнавцем. У зв'язку з переїздом сім'ї на Кельменеччину навчався малий Сашко у Ленківецькій середній школі, а закінчив Кельменецьку СШ у 1976 р.

* д.і.н., професор, завідувач кафедри Історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0001-6049-0417

Мабуть, під впливом батька-історика (який, до речі, закінчив у 1956 р. істфак ЧДУ) Олександр теж наслідував його і у 1976 – 1981 рр. навчався на цьому ж факультеті, а по закінченні працював учителем історії Чернівецької СШ № 23 (нині гімназія № 5).

Маючи потяг до історико-краєзнавчої роботи, зацікавлення історичними дослідженнями, він вступив у аспірантуру (заочна форма навчання), а з 1982 р. перейшов на роботу в Чернівецький університет асистентом на тодішню кафедру історії СРСР і УРСР історичного факультету. В 1986 р. захистив кандидатську дисертацію (з історії економічного співробітництва УРСР з республіками Прибалтики), з 1990 р. – доцент, з 1993 р. – на кафедрі історії України (створена 1990 р.). Зарекомендував себе як ерудований, творчий, здібний викладач, методист, умілий, вдумливий вихователь студентської молоді. З 1999 р. – професор.

Саме на цій кафедрі молодий науковець взявся за глибоке наукове вивчення історії буковинського краю, зокрема суспільно-політичного, національно-культурного і церковно-релігійного життя українців на фоні становища українців усіх українських земель у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.¹

Отже, напрямків було чимало і кожен потребував нового методологічного підходу, об'єктивного вивчення джерел і доходження неупереджених висновків. Тим більше, що обставини кардинально змінилися, зникла «керівна і спрямовуюча», а заодно і «гальмуюча» сила, ніхто більше не стояв над головою і не вимагав «правильних» висновків. Були, звичайно, об'єктивні труднощі щодо освоєння численних джерел, які зберігалися не тільки у Чернівцях, але й у Києві, Львові, Москві, Відні, куди необхідно було їздити, був і мовний бар'єр (німецька, румунська мови). Але при бажанні працювати і рішучому налаштуванні на успіх перешкоди долалися, одна за одною з'явилися публікації як результат освоєння теми: про товариства «Руська бесіда», «Руська рада» як перші українські організації, що засвідчили початки українського національного відродження на Буковині, про ту гостру ідейну і політичну боротьбу, яка точилася у різних політичних таборах на Буковині в останні 25 років ХІХ – на початку ХХ ст., про створення і діяльність українських політичних партій та ін.²

О. Добржанський, досліджуючи досить складну тему, постійно пам'ятав, що початок її справді науковому дослідженню ще у кінці ХІХ ст. поклав відомий український вчений-філолог, професор Чернівецького університету, громадський і політичний діяч Степан Смаль-Стоцький. Тож ніби продовжуючи цю тему, О. Добржанський органічно включив у своє дослідження культурно-просвітницьку й організаторську діяльність С. Смаль-Стоцького як складову частину тогочасного українського національного руху на Буковині. Дослідник у ряді своїх публікацій вказує на величезну роль С. Смаль-Стоцького у піднесенні національного руху українців Буковини на новий, вищий рівень його розширення і зміцнення.

З 1992 р. О. Добржанський у новозаснованому «Буковинському журналі» розпочав друкувати результати своїх досліджень життя і діяльності С. Смаль-Стоцького на Буковині. Для багатьох це було справді новиною. Він домігся перевидання у журналі «Зелена Буковина». – 1996 – №3 – 1997 – №1. С. 19 – 153 головної історико-культурної праці вченого «Буковинська Русь» з докладною її характеристикою у супровідній статті «Степан Смаль-Стоцький і його «Буковинська Русь». Високо оцінює епістолярну спадщину Смаль-Стоцького для вивчення історії українського національного руху на Буковині.³

Вінцем цієї копійної роботи у справі вивчення діяльності С. Смаль-Стоцького і його впливу на все українське відродження на Буковині стало видання О. Добржанським разом з відомим київським істориком чл.-кор. В. Даниленком монографії «Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність»⁴. У тих її розділах, що присвячені «буковинському» періоду життя і діяльності С. Смаль-Стоцького, вперше дуже ґрунтовно і об'єктивно висвітлено його

великий внесок у піднесення національної свідомості буковинських українців, залучення їх до громадського, суспільно-політичного життя, щоб скористатися проголошеними в Габсбурзькій імперії конституційними правами. С. Смаль-Стоцького показано у цій книзі «в русі», він не був суто кабінетним ученим, а активно включався в усі актуальні тогочасні процеси: заснування у селах українських читалень, кооперативних спілок, виступи з яскравими популярними промовами на вічах, участь у виборчих кампаніях до сейму і парламенту, робота заступником крайового маршалка, а ще постійний відпір баламутному москвофільству.

На завершення автори цілком слушно стверджують, що «для С. Смаль-Стоцького ... ідеалом була вільна незалежна Україна ... Для нього ніколи не було сумнівів у майбутній єдності українських земель, подоланні принизливого становища бездержавності»⁵.

Але й після видання названої цінної праці О. Добржанський продовжує подальші дослідження доробку цього багатогранного діяча як ідеолога українського національного руху, його стосунки з Іваном Франком, внесок у розвиток української мови⁶.

У лютому 2009 р. у зв'язку з 150-річчям від дня народження С. Смаль-Стоцького О. Добржанський взяв участь у організації і проведенні у Чернівецькому університеті великої міжнародної наукової конференції «Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX – поч. XX ст. і сучасна рецепція його доби» та виступив з доповіддю «Смаль-Стоцький як політик». У ній він підкреслив найважливіші риси українського політика, від яких він ніколи не відступав: українська національна ідея; народництво; соборництво; просвітницька роль української інтелігенції; віра в конституційні методи розв'язання політичних проблем; непримиренність до москвофільства.

До кінця 90-х рр. XX ст. О. Добржанський мав на своєму рахунку уже десятки серйозних наукових розробок з обраної теми, що дало йому можливість підготувати і захистити у 1999 р. докторську дисертацію на тему «Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.». Водночас було опубліковано й монографію з однойменною назвою, що стало новим значним успіхом науковця⁷.

У ній автор всебічно розкрив соціально-економічне, політико-правове, національно-релігійне становище буковинських українців, їх культурно-освітній рівень, підкреслюючи, що при кількісному їх переважанні в краї в силу різних обставин вони були у ряді життєвих показників упосліджені. А це породжувало невдоволення й опір, що й викликало певний рух, прагнення забезпечити собі кращі умови розвитку як етносу. Автор назвав це національним рухом, що зародився у кінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. і набирав різних форм. Простежено виникнення, організаційне та ідейне зміцнення різних українських товариств, організацій, політичних партій, їхніх програм, єднання зі східноукраїнськими і галицькими однодумцями, непримиренну боротьбу з москвофільством – агентурою імперіалістичної Росії.

Об'єктивно показано роль православної церкви не тільки у релігійному, але й суспільному житті краю, спроби значної частини місцевого румунського духовенства використати її як знаряддя впливу на православне українське населення з метою його румунізації через т.зв. «волоську віру» і претензію на те, що ніби вся православна церква Буковини є «румунська».

У цій фундаментальній праці, написаній на широкому масиві історичних джерел, уперше в сучасній українській історіографії з наукових методологічних засад аргументовано дано всебічну характеристику і об'єктивну оцінку складних міжнаціональних відносин у краї, «дозрівання», становлення і розвиток української нації на цій частині української землі, її невід'ємне право на національне самовизначення і українську державність. Ця праця надійно може слугувати усім, хто цікавиться означеною проблематикою на Буковині і західноукраїнських землях, як своєрідний науковий тлумачний довідник, як путівник по звивистих міжнаціональних стежинах, зрештою, як добрий порадинок. І не тільки може

слугувати, але й фактично слугує. Про це свідчать посилання на неї різних авторів у сучасній 10-томній «Енциклопедії історії України», у багатьох інших наукових виданнях, у яких йдеться не тільки про національний рух українців, а взагалі про міжнародні відносини у краї окресленого періоду.

Нарешті, ця праця є цінною для освітян області, зокрема істориків. Вони мають можливість на належному рівні, з відповідних методологічних засад вести уроки з історії рідного краю («наш край тоді-то»), забезпечуючи високий рівень таких уроків якісним навчальним матеріалом.

Якщо говорити взагалі про підручники з історії України, то у науковця і педагога О. Добржанського про це є своя думка. Він вважає, що оскільки впродовж століть окремі українські землі розвивалися в неоднакових умовах (у т.ч. й Буковина), то кожна із них (зокрема й Буковина) стисла, але науково, об'єктивно повинна бути представлена у підручнику саме «своєю» історією, а не діяти за принципом: «щось туди ткнемо, лиш би було»⁸. У наш час українській історичній регіоналістиці конкретних наукових історичних знань уже не бракує, їх варто використовувати.

Обґрунтувавши у своїй монографії основні теоретичні положення і висновки стосовно українського національного руху на Буковині у зазначений період, О. Добржанський продовжував вивчати різні його напрямки, що мало своїм наслідком появу нових змістовних публікацій. Зокрема, він слушно підкреслює, що у розвитку цього руху вирішальне значення мала освічена, національно свідома, цілеспрямована, віддана своєму народу українська еліта: Є. Пігуляк, О. Попович, М. Василько, Т. Галіп, Д. Лук'янович, І. Герасимович, І. Карбулицький, М. Кордуба, О. Маковей, М. Михалюк, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Ю. Федькович, Ф. Филипович, С. Шпойнарівський, В. Яричевський, В. Ясинецький, І. Винницький та ін.⁹

Значну увагу приділяє О. Добржанський дослідженню політичної і громадської діяльності Миколи Василька – депутата крайового сейму і австрійського парламенту, одного з лідерів української народовської партії. Дослідник вважає його найвидатнішою політичною фігурою на початку ХХ ст. не тільки Буковини, але й західноукраїнських земель загалом, підкреслює його вплив на розвиток політичного життя в регіоні, на певні досягнення в національно-культурному, освітньому житті українців¹⁰. Підкреслює, що напередодні Першої світової війни політична боротьба на Буковині загострилася¹¹.

Оскільки український національний рух на Буковині розвивався в умовах австрійської державності, О. Добржанський прагне у своїх дослідженнях глибше вивчити систему австрійської влади в центрі і на місцях (цісар – уряд – парламент – крайове управління – крайовий сейм – сільська громада), щоб краще зрозуміти, які можливості були у буковинських українців для досягнення своїх вимог конституційним шляхом. Це відображено у низці публікацій вченого. Автор стверджує, що при всіх складностях для українців Буковини реалізувати для себе конституційні права, проголошені в Габсбурзькій імперії, все ж поступово вони усвідомлювали значення для громадянина конституції, виборів, необхідність брати участь у них, щоб поступово добиватися для себе змін¹².

Чільне місце у наукових дослідженнях О. Добржанського займають питання міжнародних відносин на Буковині – цьому багатонаціональному краї, де одночасно за австрійських часів проживали українці, румуни, євреї, німці, поляки, угорці, липовани, цигани, чехи та ін. У кожній етнічній групі проявлявся свій інтерес. Найбільш численними серед них були автохтони українці і румуни. Причому, якщо українці закономірно вважали територією свого споконвічного проживання переважно північно-західну частину свого краю, то румунські впливові кола, більшість румунського духовенства на підставі т.зв. «історичного» права (перебування всієї Буковини у XV – XVIII ст. у складі Молдавського князівства) намагалися довести, що вся Буковина – це суцільно «румунська земля»

і друкували на цю тему значну кількість публікацій, які «розминалися з правдою». О. Добржанський активно долучився до тих українських істориків, які на основі аналізу нових джерел неспростовно доводять автохтонність і закономірність формування тут української нації як складової українського народу¹³.

Серйозним гальмом у розвитку українського національного пуху на Буковині було москвофільство. Як і на інших західноукраїнських землях, вони затуманювали голови місцевим українцям, що «їх нема», що є тільки росіяни від Карпат до Тихого океану. Фактично москвофіли були пособниками імперіалістичної Росії у моральній підготовці буковинських українців до окупації їх агресивною Росією. О. Добржанський – послідовний критик антинаукових версій москвофілів у згаданій монографії і окремих статтях¹⁴.

З огляду на те, що на Буковині досить помітну частку населення становили євреї (12.9%, а у Чернівцях – 34,3%, 1910 р.)¹⁵, громада яких мала певні особливості свого національного, економічного і культурного розвитку, власне, свою історію, дослідник О. Добржанський присвятив кілька наукових розвідок питанням життя і побуту буковинського єврейства, разом з Марією Никирсою і Миколою Кушніром підготував збірник документів і матеріалів з життя і руху буковинських євреїв, подав супровідну статтю до нього¹⁶.

Хоч науковець вийшов на широкі простори регіональних і загальноукраїнських історичних досліджень, у нього не згасав інтерес до рідної малої вітчизни – історичної Хотинщини, Кельменеччини, де виріс, здобув середню освіту, звідки пішов «на університет», узяв висоти «кандидатські» і «докторські». Перші його публікації з історії Хотинщини з'явилися у кінці 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст¹⁷.

Але вважав, що цього замало. Об'єднавши свої зусилля з доцентом О.М. Масаном і професором Ю.І. Макаром, вони втрьох підготували і у 2002 р. опублікували комплексну монографію «Хотинщина. Історичний нарис» обсягом 464 с.¹⁸ У ній науково і разом з тим дохідливо для широкого читача, ґрунтовно висвітлено всі історичні періоди цього колишнього північнобессарабського краю (нині 2790 кв. км) з переважаючим українським населенням у складі Чернівецької області України. Книга стала фактично надійною підручною літературою при проведенні уроків історії з місцевих тем, посібником для проведення різнопланової історико-краєзнавчої, екскурсійної роботи у цьому легендарному краї.

Йдучи далі шляхом активізації історичних досліджень не тільки в Хотинщині, а й на інших територіях колишньої Північної Бессарабії (нині Республіка Молдова), де проживали і проживає тепер значна кількість українців (на жаль, називають себе «русские»), О. Добржанський пропонує аспірантам для досліджень теми з бессарабської проблеми. Уже є результати: дві кандидатські дисертації захищено (І.В. Зибачинський, 2005 р., Т.С. Богачик, 2009 р., Т. Дубіцька – завершує).

Важливе місце в історичних дослідженнях О.В. Добржанського займає проблема боротьби українців Буковини, як також Галичини і Закарпаття, й зміцнення власної держави в умовах Першої світової війни і розпаду Австро-Угорської імперії. Ця тематика набула особливої актуальності у наш час, коли Україні знову загрожує імперіалістична Росія ліквідацією нашої держави.

Ця тематика відображена у багатьох його статтях, розділах книг, матеріалах конференцій, а останнім часом – навіть у енциклопедії ЗУНР. Причому автор висвітлює події не лише власне на Буковині, а й участь буковинців у захисті української державності в Галичині (ЗУНР) і на Великій Україні (УНР)¹⁹.

Щоб підкріпити достовірність наукових висновків, а головне-розширити джерельну базу для наступних дослідників цієї великої проблеми, О. Добржанський разом з колегою В. Стариком до 90-річчя Буковинського народного віча видали надзвичайно цінне зібрання документів і матеріалів у двох книгах. Перша книга «Бажаємо до України! Змагання за

українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914 – 1921 рр.)» видана у 2008 р. обсягом 1168 с., а друга «Змагання за українську державність на Буковині (1914 – 1921 рр.). Документи і матеріали» видана у 2009 р. обсягом 512 с. На сьогодні це найбільш повне документальне видання, яке відкриває додаткові можливості подальшого поглибленого вивчення боротьби буковинських українців, яку вони вели 100 років тому за українську державність²⁰.

О. Добржанський взяв участь у написанні окремих комплексних монографій з історії Буковини, Чернівців, історії державного будівництва на території краю та ін. Оскільки він займався відповідними питаннями у широкому плані, то у колективні монографії подавав уже розроблені матеріали, але у більш стислому, концентрованому вигляді і як глибоко продумані висновки²¹.

Як добрий знавець історії Буковини, західноукраїнських земель загалом, О. Добржанський час від часу вдається і до історіографічних розвідок. Йому є що сказати, порадити колегам по перу, бо бачить він і наші успіхи, але знає і проблеми, зокрема необхідність поживлення досліджень з ряду напрямів історичного минулого Буковини, особливо середньовічної історії, культурних зв'язків з Європою²².

Високо оцінює О. Добржанський і доробок у сфері історичної науки окремих істориків, зокрема Любомира Винара – дослідника історичної спадщини М. Грушевського, багаторічного головного редактора журналу «Український історик»²³; Олександра Оглоблина з його концепцією історії України²⁴; Мирона Кордуби – дослідника середньовічної історії України²⁵; а також Юрія Федьковича як зачинателя українського національного відродження на Буковині²⁶; Омеляна Поповича як політика і просвітителя²⁷; Василя Сімовича як організатора студентського руху²⁸.

Не обходить увагою О. Добржанський і наукову творчість своїх колег по «історичному цеху», істориків-чернівчан, зокрема тих, яким виповнюється якась «кругла дата». Зрозуміло, що «коли приходить ювілей, на ювіляра ллють елей», але О. Добржанський, як правило, у своїх статтях про колег і про їхній науковий доробок висловлює ту оцінку, якої вони заслуговують. У цьому можна переконатися, ознайомившись з його статтями, написаними до 80-річчя від дня народження професора П.В. Михайлини²⁹, до 70-річчя проф. Ю.І. Макара³⁰, до 70-річчя і 80-річчя від дня народження проф. В.М. Ботушанського³¹, до 80-річчя від дня народження проф. П.П. Брицького³².

Як завідувачу кафедри історії України О. Добржанському доводиться кожні 5 років робити звіти про наукову діяльність «своїєї» кафедри, які носять до певної міри історіографічний характер і друкуються у кафедральному збірнику. Це спонукає викладачів кафедри до більш інтенсивної роботи. Ним (у співавторстві) опубліковано кілька таких звітів історіографічного характеру³³.

В останні роки науковець виходить на ширші всеукраїнські наукові простори, включається в обговорення актуальних внутрішніх проблем, питань зовнішньоекономічної співпраці, євроінтеграції, друкуються як у Чернівцях, так і у багатьох інших містах України (Київ, Львів, Івано-Франківськ, Вінниця, Одеса, Луцьк, Запоріжжя, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Хотин та ін.), а також за кордоном (Сучава, Клузь-Напока, Сейни, Жешов, Кельн, Відень та ін.)³⁴.

Всього ним опубліковано понад 240 наукових статей, 9 монографій, кілька – в роботі.

О. Добржанський є знаним організатором історичної науки у західному регіоні країни, у проведенні багатьох наукових форумів, зокрема Буковинських міжнародних історико-краєзнавчих конференцій (уже проведено 11). Він є редактором, членом редколегій кількох збірників наукових праць.

О.В. Добржанський – активний учасник підготовки науково-педагогічних кадрів. З 2003 року він очолює в Чернівецькому університеті спеціалізовану вчену раду із захисту

докторських і кандидатських дисертацій з історії України і Всесвітньої історії. Під його особистим керівництвом захищено понад 30 докторських і кандидатських дисертацій. Готує, звичайно, і випускників-магістрів.

З 2003 р. О.В. Добржанський – декан факультету історичного, нині факультету історії, політології та міжнародних відносин. За роки його керівництва факультет продовжував розвиватися, поповнюватися молодими кадрами, зміцнюватися, оновлюватися матеріально, підвищувався науковий, методичний і практичний рівень підготовки спеціалістів.

При значній зайнятості не цурається він і громадської роботи, зокрема як голова обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Плідна багатогранна діяльність О.В. Добржанського гідно пошанована на різних рівнях. За наукову і педагогічну діяльність йому присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (2008), відзначено нагрудним знаком «Відмінник освіти України» і знаком «Петро Могила», багатьма грамотами університету, місцевих органів влади і громадських організацій. Він є лауреатом премії Президії НАН України ім. М. Грушевського та премії ім. Ю. Федьковича Чернівецької міськради.

Його добрі справи науковця і педагога продовжують кандидати наук, доценти син Сергій і дочка Оксана.

Наш ювіляр до відповідального рубежу у своєму житті – 60-річчя підійшов на злеті своїх творчих сил і можливостей, які готовий і далі здійснювати.

¹ В.М. Ботушанський, О.В. Добржанський, *Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (1940 – 2011 рр.)* [Faculty of History, Political Science and International Relations of Yuri Fedkovych Chernivtsi National University (1940 – 2011)], Чернівці, Наші книги, 2012, с. 166-170.

² О. Добржанський, В. Філіпчук, *Руска Рада – перше українське політичне товариство на Буковині* [Ruska Council – the First Ukrainian Political Society in Bukovyna], in «Вісник Центру Буковинознавства. Серія історична», Чернівці, ЧДУ, 1993, вип. 1, с. 107-116; О. Добржанський, *Українські народовські партії на Буковині у 1905 – 1914 рр.* [Ukrainian People's Parties in Bukovyna in 1905 – 1914], in «Вісник Центру Буковинознавства. Серія історична», Чернівці, 1993, вип. 1, с. 130-143; О. Добржанський, *Реальна політика* [Real Politics], in «Буковинський журнал», 1993, ч. 3-4, с. 115-136; О. Добржанський, *Культурно-освітня робота українських товариств на Буковині у II пол. XIX – на поч. XX ст.* [Cultural and Educational Work of Ukrainian Societies in Bukovyna in the II Half of XIX – at the Beginning of XX Century], in «Питання історії нового та новітнього часу: 36. наук. статей», Чернівці, 1994, вип. 3, с. 25-34; В. Даниленко, О. Добржанський, *Протистояння* [Opposition], in «Буковинський журнал», 1994, ч. 3-4, с. 108-123; О. Добржанський, *«Союз Січей» на Буковині у 1905 – 1914 рр.* [«Union of Siches» in Bukovyna in 1905 – 1914], in «Завальська Січ» – початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності», Снятин, 1995, с. 56-65; О. Добржанський, *Ідейна спрямованість національного руху українців Буковини на початку XX ст.* [The Ideological Orientation of the National Movement of Bukovyna Ukrainians at the Beginning of XX Century], in «Наукові записки з української історії Переяслав-Хмельницького педагогічного інституту ім. Г. Сковороди», Київ – Переяслав-Хмельницький, 1996, вип. 3, с. 3-8; О. Добржанський, *Ідейна боротьба в українському русі на Буковині (90-ті рр. XIX ст.)* [The Ideological Struggle in the Ukrainian Movement in Bukovyna (90-ies of XIX Century)], in «Питання історії України. 36. наук. статей», Чернівці, 1998, т. 2, с. 213-236.

³ О. Добржанський, *Степан Смаль-Стоцький* [Stepan Smal-Stotskyi], in «Буковинський журнал», 1992, № 4-5, с. 154-159; О. Добржанський, *Епістолярна спадщина С. Смаль-Стоцького як джерело з історії громадського життя на Буковині 80-х – 90-х років XIX ст.* [The Epistolary Heritage of S. Smal-Stotskyi as a Source From the History of Public Life in Bukovyna in 1980s and 1990s Centuries], in «3 історичного минулого Буковини: 36. наук. статей», Чернівці, 1996, с. 148-160.

⁴ В. Даниленко, О. Добржанський, *Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність* [Academician Stepan Smal-Stotskyi. Life and Activities], Київ-Чернівці, Інститут історії України НАН України, 1996, 232 с.

⁵ В. Даниленко, О. Добржанський, *Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність*, с. 177.

⁶ О. Добржанський, *Степан Смаль-Стоцький – ідеолог українського національного руху на Буковині* [Stepan Smal-Stotskyi – an Ideologist of the Ukrainian National Movement in Bukovyna], in «Микола Плав'юк: Україна – життя моє, а долю іншу він обрав – душі неспокій. На пошану Миколи Плав'юка», Київ, Вид-во ім.

Олени Теліги, 2002, т. 3, с. 213-220; О. Добржанський, *Деякі аспекти взаємин І. Франка з Смаль-Стоцьким* [Some Aspects of I. Franko's Relationships with Smal-Stotskyi], in «Питання історії України. Зб. наук. статей», Чернівці, Зелена Буковина, 2006, т. 9, с. 89-94; О. Добржанський, *Іван Франко та Степан Смаль-Стоцький: Наукова співпраця та особисті взаємини* [Ivan Franko and Stepan Smal-Stotskyi: Scientific Cooperation and Personal Relationships], in «Іван Франко і Буковина. Матеріали міжнародної наукової конференції. Чернівці, 22 вересня 2006 р.», Чернівці, Прут, 2006, с. 9-19; О. Добржанський, *Буковинець Степан Смаль-Стоцький – творець термінології української мови (до 150-річчя від дня народження)* [Bukovynian Stepan Smal-Stotskyi – Creator of Ukrainian Language Terminology (to the 150th Anniversary of His Birthday)], «Українознавство, 2009. Календар-щорічник», Київ, ППЦ Київського ун-ту, 2008, с. 210-215; О. Добржанський, *Ідеолог національних прагнень українців Буковини* [Ideologist of National Aspirations of Bukovyna Ukrainians], in «Питання історії України. Зб. наук. праць», Чернівці, Технодрук, 2009, т. 12, с. 145-150; О. Добржанський, *Степан Смаль-Стоцький як політик* [Stepan Smal-Stotskyi as a Politician], in «Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX – поч. XX ст. і сучасна рецензія його доби. До 150-річчя від дня народження видатного українського філолога, культурного і громадського діяча. 19-21 лютого 2009 р., Чернівці. Тези доповідей», Чернівці, Місто, 2009, с. 11-12.

⁷ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National Movement of Ukrainians in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the Beginning of the XXth Centuries], Чернівці, Золоті литаври, 1999, 574 с.

⁸ *Буковина в історії України* [Bukovyna in the History of Ukraine], in «Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки», Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2001, с. 459-474.

⁹ О. Добржанський, *Формування української національної еліти на Буковині в др. пол. XIX – на поч. XX ст.* [Formation of the Ukrainian National Elite in Bukovyna in the Second Half of XIX – at the Beginning of XX Century], in «Питання історії України. Зб. наук. праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича», Чернівці, Технодрук, 2013, т. 16, с. 115-119.

¹⁰ О. Добржанський, *Початок політичної кар'єри М. Василька* [The Beginning of M. Vasylo's Political Career], in «Питання історії України. Зб. наук. статей», Чернівці, Золоті литаври, 2000, т. 4, с. 298-306; О. Добржанський, *Політична діяльність М. Василька в 1902 – 1914 рр.* [Political Activity of M. Vasylo in 1902 – 1914], in «Питання історії України. Зб. наук. статей. На пошану проф. П. Михайлини», Чернівці, Зелена Буковина, 2003, т. 6, с. 251-256; О. Добржанський, *Буковинський провідник української справи (до 135-річчя від дня народження Миколи Василька)* [Bukovynian Leader of the Ukrainian Cause (to 135th Anniversary of Mykola Vasylo's Birthday)], in «Українознавство, 2003. Календар-щорічник», Київ, Поліграфкнига, 2002, с. 197-198; О. Добржанський, *Микола Василько – політичний діяч і дипломат* [Mykola Vasylo – Politician and Diplomat], in «Буковинський журнал», 2001, ч. 3-4, с. 187-203.

¹¹ О. Добржанський, *Політична боротьба на Буковині напередодні Першої світової війни на сторінках української періодики* [Political Struggle in Bukovyna on the Eve of the World War I on the Pages of Ukrainian Periodicals], in «Буковинський історико-етнографічний вісник», Чернівці, Місто, 2000, с. 64-66.

¹² О. Добржанський, *«Вільнодумний союз» у Буковинському ландтазі 1903 – 1905 рр.* [«Free-Thinking Union» in the Bukovyna Landtag in 1903 – 1905], in «Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки», Чернівці, 1993, вип. II, ч. I, с. 65-76; О. Добржанський, *Буковинська крайова влада і українці в другій половині XIX – на початку XX ст.* [Bukovynian Regional Authorities and Ukrainians in the Second Half of the XIX – the Beginning of XX Centuries], in «Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень НАН України. Серія «Політологія і етнологія», Київ, 2002, с. 51-61; О. Добржанський, *Буковина в австрійській та австро-угорській період: загальні тенденції розвитку* [Bukovyna in the Austrian and Austro-Hungarian Period: General Trends of Development], in «Культури та релігії в історичній Буковині: Ретроспектива та перспектива розвитку», Cluj-Napoca: Presa un-ră Clujeană, 2011, р. 43-53; О. Добржанський, *Зародження та розвиток парламентаризму на Буковині (1848 – 1918 рр.)* [The Birth and Development of Parliamentarism in Bukovyna (1848 – 1918)], in «Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського). Наукова конференція 29 вересня 2011 р.», Київ, Український інститут національної пам'яті, 2012, с. 313-324; О. Добржанський, *Від Є. Гакмана до М. Василька. Крайові депутати від Буковини в австрійській Державній раді (1861 – 1918 рр.)* [From E. Hakman to M. Vasylo. Regional Bukovynian deputies in the Austrian State Council (1861 – 1918)], in «Україні XX ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей», вип. 15, у 2-х ч., ч. 1, Київ, Інститут історії України НАН України, 2009, с. 57-66; О. Добржанський, *Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848 – 1918 роках* [Ukrainian Deputies From Bukovyna to the Highest Representative Bodies of Power of Austria (Austria-Hungary) in 1848 – 1918], in «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність», вип. 21: Scripta manet. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича, Львів, 2012, с. 300-307; О. Добржанський, *Система органів влади Буковини у складі Австрійської (Австро-Угорської) монархії* [The System of Authorities of Bukovyna Within the Austrian (Austro-Hungarian) Monarchy], in «Історія

розвитку органів влади на території Чернівецької області: монографія», Чернівці, Букрек, 2014, с. 189-243; О. Добржанський, *Хотинщина під владою Османської та Російської імперій в 1713 – 1918 рр.* [Khotyn Region Under the Rule of the Ottoman and Russian Empires in 1713 – 1918], in «Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області», Чернівці, Букрек, 2014, с. 336-349.

¹³ О. Добржанський, *До питання про облік чисельності українського і румунського населення Буковини (1775 – 1918 рр.)* [To the Issue of Accounting of the Ukrainian and Romanian Population of Bukovyna (1775 – 1918)], in «Питання історії України: Зб. наук. статей», Чернівці, 1997, вип. 1, с. 65-77; О. Добржанський, *Національні відносини на Буковині (60-ті рр. XIX – початок XX ст.)* [National Relations in Bukovyna (60's of XIX – Beginning of XX Century)], in «II міжнародний науковий конгрес українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003», Кам'янець-Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог, Вид-во На УОА, 2007, т. 3, с. 137-140; О. Добржанський, *Національні товариства – консолідуюча сила українського руху на Буковині другої половини XIX – початку XX ст.* [National Societies – Consolidating Power of the Ukrainian Movement in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the Beginning of XXth Centuries], in «VII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю заснування першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині «Руська бесіда». Чернівці, 27-28 листопада 2009 р. Тези», Чернівці, ЧНУ, 2009, с. 29-31; О. Добржанський, С. Добржанський, *«Руська бесіда» – арена румунсько-українського протистояння та спроби налагодження діалогу в другій половині 90-х рр. XIX ст.* [«The Ruska Besida» – an Arena of Romanian-Ukrainian Confrontation and Attempts to Establish Dialogue in the Second Half of the 90s XIX Centuries], «Питання історії України Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича», Чернівці, 2012, т. 15, с. 87-91; О. Добржанський, *Чисельність українського і румунського населення Буковини за статистикою XIX – початку XX ст.* [Number of Ukrainian and Romanian Population of Bukovyna According to Statistics of XIX – Beginning of XX Century], in «Український історичний журнал», 1998, № 6, с. 37-46.

¹⁴ О. Добржанський, *Російське консульство у Чернівцях і український національний рух на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст.* [The Russian Consulate in Chernivtsi and the Ukrainian National Movement in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the Beginning of the XXth Centuries], in «Питання історії України: Зб. наук. статей», Чернівці, Золоті литаври, 2002, т. 5, с. 130-137; О. Добржанський, *Західноукраїнські землі в зовнішньополітичних планах панславистських організацій Росії на початку XX ст.* [Ukrainian Western Lands in Foreign Policy Plans of Pan-Slavic Organizations of Russia at the Beginning of XX Century], in «Україна-Європа-Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини», Тернопіль, Вид-во ТНТУ ім. В. Гнатюка, 2011, вип. 5, у 2 ч, ч. 2, с. 76-81.

¹⁵ Г. Скорейко, *Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – поч. XX ст.: історико-демографічний нарис* [Population of Bukovyna According to the Austrian Government Censuses of the Second Half of XIX – Beginning of XX Century: Historical and Demographic Essay], Чернівці, Прут, 2002, с. 303, 305.

¹⁶ О. Добржанський, *Єврейські общества на Буковині во второй половине XIX – первой половине XX в.* [Jewish Societies in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the First Half of the XXth Century], in «Десятая ежегодная международная конференция по иудаике. Секция: Региональные исследования. История еврейских общин. Тезисы», Москва, 2003, с. 5; О. Добржанський, М. Кушнір, М. Никирса, *Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на поч. XX ст.: Зб. док. і матеріалів* [The Jewish Population and the Development of the Jewish National Movement in Bukovyna at the Last Quarter of XVIII – the Beginning of XX Century: Coll. of Dock. and Materials], Чернівці, Наші книги, 2007, 464 с.; О. Добржанський, М. Никирса, *Ще один документ про виселення етнічних груп з Буковини* [Another Document on the Eviction of Ethnic Groups from Bukovyna], in «Питання історії України. Зб. наук. статей», Чернівці, Зелена Буковина, 2006, т. 9, с. 233-234.

¹⁷ О. Добржанський, *Суспільно-політичне життя Хотинщини в XIX – на початку XX ст.* [The Socio-Political Life of Khotyn Region in the XIXth – at the Beginning of XXth Centuries], in «Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина», Чернівці, Прут, 2000, с. 83-88; О. Добржанський, *Проблеми дослідження історії Хотинського повстання 1919 р.* [Problems of Research of the History of Khotyn Uprising in 1919], in «Питання історії України: Зб. наук. статей», Чернівці, Золоті литаври, 1999, т. 3, с. 384-390; О. Добржанський, *Хотинське повстання. Проблеми дослідження* [Khotyn Uprising. Research Problems], in «Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 2: XX століття», Одеса-Київ-Львів, 1999, с. 299; О. Добржанський, В. Ботушанський, *Європейські етноси і формування національного складу населення Хотинщини* [European Ethnic Groups and Formation of National Composition of Khotyn Region Population], in «Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини Хотинщини. Матеріали міжнародної наукової конференції», Чернівці, Прут, 2003, с. 47-52.

¹⁸ О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан, *Хотинщина. Історичний нарис* [Khotyn Region. Historical Essay], Чернівці, Молодий буковинець, 2002, 464 с.

¹⁹ П. Брицький, О. Добржанський, *Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР* [Bukovinians at the Diplomatic Service of UPR WUPR], Чернівці, Золоті литаври, 2001, 241 с.; П. Брицький, О. Добржанський, Є. Юрійчук, *Буковинці у боротьбі за українську державність* [Bukovinians in the Struggle for Ukrainian Statehood], Чернівці, Золоті литаври, 2007, 483 с.; О. Добржанський, *Листопад 1918 р. на Буковині. Ще раз про втрачені можливості* [November 1918 in Bukovyna. Once Again about Lost Opportunities], in «Питання історії України: Зб. наук. праць», Чернівці, Технодрук, 2008, т. 11, с. 64-71; О. Добржанський, *Розвал Австро-Угорщини і проблема державної приналежності українців Буковини* [The Collapse of Austria-Hungary and the Problem of Nationality of Ukrainians of Bukovyna], in «Перша світова війна та проблеми державотворення у Центрально-Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни). Матеріали міжнародної конференції (Чернівці, 28-29 жовтня, 2008), Чернівці, ЧНУ, 2009, с. 187-189; О. Добржанський, *Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р.* [The Unity Aspirations of Ukrainians of Bukovyna in the Autumn of 1918], in «Український історичний журнал», 2009, № 1, с. 28-38; О. Добржанський, *Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р.* [The Unity Aspirations of Ukrainians of Bukovyna in the Autumn of 1918], in «Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту Злуку). Всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009 р.», Київ, 2009, с. 33-53; *Покуття: історико-етнографічний нарис* [Rokuttia: Historical and Ethnographic Essay], Львів, Манускрипт, 2010, 455 с.; О. Добржанський, *Буковинська складова Західноукраїнської Народної Республіки* [Bukovinian Constituent of the Western Ukrainian People's Republic], in «Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Історія. Політика. Міжнародні відносини», Чернівці, ЧНУ, 2014, Вип. 702-703, с. 41-46; О. Добржанський, *Деякі аспекти повсякденного життя українців Буковини в умовах Першої світової війни* [Some Aspects of Everyday Life of Bukovyna Ukrainians in the World War I], in «Питання історії України: Зб. наук. праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича», Чернівці, Технодрук, 2014, т. 17, с. 167-172; *ЗУНР. 1918 – 1923. Ілюстрована історія* [WUPR. 1918 – 1923. Illustrated History], Львів-Івано-Франківськ, Манускрипт, 2008, 524 с.; О. Добржанський, *Українська влада на Буковині в 1918 р.: становлення, функціонування, причини поразки* [The Ukrainian Authorities in Bukovyna in 1918: Formation, Functioning, Causes of Defeat], «Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету», Запоріжжя, Просвіта, 2008, вип. XXIV, с. 157-165; О. Добржанський, *Українське національне движіння в Буковині в роки Першої мирової війни* [Ukrainian National Movement in Bukovyna During the World War I], in «Народи Габсбургської монархії в 1914 – 1920 гг.: от национальных движіння к созданию национальных государств», Москва, Квадрига, 2012, т. 1, с. 267-280; О. Добржанський, *Сторічний ювілей Української революції і української влади на Буковині* [Centenary of the Ukrainian Revolution and the Ukrainian Authorities in Bukovyna], in «XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей. Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р.», Чернівці, Технодрук, 2017, с. 8-10.

²⁰ О. Добржанський, В. Старик, *Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914 – 1921 рр.)* [We Wish to Ukraine! Competition for the Ukrainian Statehood in Bukovyna in the Recollections of Eyewitnesses (1914 - 1921)], Одеса, Маяк, 2008, 1168 с.; О. Добржанський, В. Старик, *Змагання за українську державність на Буковині (1914 – 1921 рр.). Документи і матеріали* [Competition for the Ukrainian Statehood in Bukovyna (1914 – 1921). Documents and Materials], Чернівці, Чернівецька обласна друкарня, 2009, 512 с.

²¹ *Буковина: історичний нарис* [Bukovyna: a Historical Essay], Чернівці, Зелена Буковина, 1998, с. 69-74; 166-198; *Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто)* [Chernivtsi: History and Modernity (Jubilee Edition of the 600th Anniversary of the First Written Mention of the City)], Чернівці, Зелена Буковина, 2009, с. 155-162.

²² О. Добржанський, *Сучасна історія українського національного руху на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX ст.* [The Modern History of the Ukrainian National Movement in the Western Lands of the Second Half of the XIXth – the Beginning of XXth Centuries], in «Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки», Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2001, с. 352-356; О. Добржанський, *Буковинознавчі дослідження в Україні 1991 – 2000* [Bukovynoscience Studies in Ukraine 1991 – 2000], in «Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка», Київ, ВПЦ «Київський університет», 2002, вип. 63. Серія історія, с. 18-19; О. Добржанський, *Історія України кінця XVII – поч. XX ст. на сторінках «Українського історика»* [History of Ukraine at the End of XVII – the Beginning of XX Century on the Pages of «Ukrainian Historian»], in «Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. праць. – Вип. 173-174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини», Чернівці, Рута, 2003, с. 30-39; О. Добржанський, *Українська історіографія кінця XX – початку XXI ст. про міжетнічні взаємини на Буковині* [Ukrainian Historiography of the End of XX – the Beginning of XXI Centuries about Interethnic Relations in Bukovyna], in «Bukowina traducje i wspolczoność», Pila-Czerniowce-Suczawa, 2006, с. 103-113; О. Добржанський, *Наукові дослідження на факультеті історії, політології та міжнародних відносин*

Чернівецького національного університету [Scientific Researches at the Faculty of History, Political Science and International Relations of Chernivtsi National University], in «Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини», Чернівці, Рута, 2008, вип. 376-377, с. 26-30; О. Добржанський, *Буковина та Хотинщина в історичних дослідженнях за 20 років незалежності України* [Bukovina and Khotyn Region in Historical Researches Over 20 years of Ukraine's Independence], in «Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Зб. наук. праць», Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 2011, вип. 583-584, с. 85-90.

²³ *Подвижник української історичної думки* [An Ascetic of Ukrainian Historical Thought], Чернівці, Золоті литаври, 1999, с. 51-58.

²⁴ О. Добржанський, *Олександр Оглобин про концепцію історії України кінця XVIII – початку XX ст.* [Olexandr Oglobyn About the Concept of History of Ukraine of the End of XVIII – the Beginning of XX Centuries], in «Наукові записки Університету «Острозька Академія»: Історичні науки», Острог, Університет «Острозька Академія», 2000, с. 316-322.

²⁵ О. Добржанський, *Північносередньовічна історія України у дослідженнях Мирона Кордуби* [The Northern Medieval History of Ukraine in Myron Korduba's Studies], in «Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. Матеріали міжнародної наукової конференції / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича» Чернівці, Золоті литаври, 2000, с. 177-180.

²⁶ О. Добржанський, *Юрій Федькович і початки українського національного відродження на Буковині* [Yurii Fedkovych and the Beginnings of Ukrainian National Revival in Bukovina], in «Матеріали II Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання» 28-29 травня 2005 р.», Чернівці, Прут, 2005, с. 30-35.

²⁷ О. Добржанський, *Омельян Попович як політик (До 150-річчя від дня народження)* [Omelian Popovych as a Politician (To the 150th Birthday)], in «На перехрестях світової науки. Матеріали III міжнародної наукової конференції «Вікно в Європейську науку, присвячена 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля, 20-21 травня 2006 р., м. Чернівці», Чернівці, Прут, 2006, с. 203-206.

²⁸ О. Добржанський, *Василь Сімович і розвиток студентського руху на Буковині на початку XX ст.* [Vasyl Simovych and the Development of the Student Movement in Bukovina at the Beginning of XX Century], in «Покликання служити науці і людям. Наук. зб. на пошану професора Георгія Кожолянка», Чернівці, Наші книги, 2008, с. 119-124.

²⁹ В. Ботушанський, О. Добржанський, Ю. Макар, *Павло Михайлина – дослідник героїчної доби історії України* [Pavlo Mukhailyna – a Researcher of the Heroic Era of the History of Ukraine], in «Питання історії України. Зб. наук. статей. На пошану професора павла Михайлини», Чернівці, Зелена Буковина, 2003, т. 6, с. 11-18.

³⁰ О. Добржанський, Т. Марусик, В. Струтинський, *Життя і праця. До 70-річчя професора Юрія Макара* [Life and Work. To the 70th Anniversary of Professor Yurii Makar], in «Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини», Чернівці, Рута, 2005, вип. 272, с. 13-19.

³¹ О. Добржанський, *Слово про учителя* [A Word about the Teacher], in «Питання історії України. Зб. наук. статей. На пошану проф. Василя Ботушанського», Чернівці, Зелена Буковина, 2005, т. 8, с. 22-29; О. Добржанський, В. Марчук, *Професор Василь Ботушанський – дослідник історії Буковини* [Professor Vasyl Botushanskyi – a Researcher of the History of Bukovina], in «Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис», Івано-Франківськ, 2015, число 27, с. 356-362; О. Добржанський, *До 80-річчя доктора історичних наук, професора В.М. Ботушанського* [To the 80th Anniversary of Doctor of Historical Sciences, Professor V.M. Botushanskyi], in «Український історичний журнал», 2016, № 1, с. 233-234; О. Добржанський, *Василь Ботушанський – український історик. Дослідник історії Буковини (До 80-річчя від дня народження)* [Vasyl Botushanskyi – a Ukrainian Historian. Researcher of the History of Bukovina (To the 80th Birthday)], in «Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича», Чернівці, ЧНУ, 2016, т. 18, с. 9-10; О. Добржанський, *Життєвий і творчий шлях Ювіляра [В. Ботушанського]* [The Life and Creative Path of the Jubilee [V. Botushanskyi]], in «Часопис української історії», Київ, 2016, Спецвипуск 34, с. 170-175.

³² О. Добржанський, *Петро Брицький – визначний дослідник історії України XX ст.* [Petro Brytskyi – a Prominent Researcher of the History of Ukraine of the XX Century], in «Питання історії України. Зб. наук. праць. На пошану професора Петра Брицького», Чернівці, ЧНУ, 2011, т. 14, с. 9-10.

³³ О. Добржанський, В. Ботушанський, *Шляхом зростання і примноження (До 20-річчя відкриття кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича)* [By Growth and Multiplication (To the 20th Anniversary of Department of History of Ukraine of Yurii Fedkovych Chernivtsi National University)], in «Питання історії України. Зб. наук. праць», Чернівці, Технодрук, 2010, т. 13, с. 9-12; О. Добржанський, *Наукові дослідження на кафедрі історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у 2006 – 2010 рр. (Аналітичний огляд)* [Scientific Researches at the Department of History

of Ukraine at Yurii Fedkovych Chernivtsi National University in 2006 – 2010 (Analytical Review)], Чернівці, Технодрук, 2011, т. 14, с. 257-279.

³⁴ О. Добржанський, *Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті* [The Evolution of Socio-Historical Stereotypes in the Minds of Ukrainians and Poles Through the Example of Custody of Places of National Memory], in «Україна-Польща: історичне суспільство. Матеріали міжнародної наукової конференції 10-го травня 2017 р.», Вінниця, 2017, с. 365-370; О. Добржанський, *Європейська інтеграція крізь призму культурних та релігійних цінностей (На прикладі України)* [European Integration Through the Prism of Cultural and Religious Values (On the Example of Ukraine)], in «Державотворення і помісність церкви: історичні процеси та сучасні реалії. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18.05.2017)», Луцьк, Вид-во Волинської православної богословської академії ЕІКОН, 2017, с. 55-61; О. Добржанський, *Базовий договір 1997 року як основа для розвитку українсько-румунських взаємин у XXI столітті* [1997 Basic Agreement as a Basis for the Development of Ukrainian-Romanian Relations in the XXIst Century], in «Україна-Румунія: 20 років дипломатичних зносин», Чернівці, Букрек, 2012, с. 37-43.

Reference

1. V.M. Botushanskyi, O.V. Dobrzhanskyi, Fakultet istorii, politolohii ta mizhnarodnykh vidnosyn Chernivetskoho natsionalnoho universytetu im. Yu. Fedkovycha (1940 – 2011 rr.) [Faculty of History, Political Science and International Relations of Yurii Fedkovych Chernivtsi National University (1940 – 2011)], Chernivtsi, Nashi knyhy, 2012, s. 166-170.
2. O. Dobrzhanskyi, V. Filipchuk, Ruska Rada – pershe ukrainske politychne tovarystvo na Bukovyni [Ruska Council – the First Ukrainian Political Society in Bukovyna], in «Visnyk Tsentru Bukovynoznavstva. Seriiia istorychna», Chernivtsi, ChDU, 1993, vyp. 1, s. 107-116; O. Dobrzhanskyi, Ukrainski narodovski partii na Bukovyni u 1905 – 1914 rr. [Ukrainian Peoples Parties in Bukovyna in 1905 – 1914], in «Visnyk Tsentru Bukovynoznavstva. Seriiia istorychna», Chernivtsi, 1993, vyp. 1, s. 130-143; O. Dobrzhanskyi, Realna polityka [Real Politics], in «Bukovynskii zhurnal», 1993, ch. 3-4, s. 115-136; O. Dobrzhanskyi, Kulturno-osvitnia robota ukrainskykh tovarystv na Bukovyni u II pol. XIX – na poch. XX st. [Cultural and Educational Work of Ukrainian Societies in Bukovyna in the II Half of XIX – at the Beginning of XX Century], in «Pytannia istorii novoho ta novitnoho chasu: Zb. nauk. statei», Chernivtsi, 1994, vyp. 3, s. 25-34; V. Danylenko, O. Dobrzhanskyi, Protystoiannia [Opposition], in «Bukovynskii zhurnal», 1994, ch. 3-4, s. 108-123; O. Dobrzhanskyi, «Soiuz Sichei» na Bukovyni u 1905 – 1914 rr. [«Union of Siches» in Bukovyna in 1905 – 1914], in «Zavalska Sich» – pochatok masovoho rukhu natsionalno-patriotychnykh syl za vidrozhennia ukrainskoï derzhavnosti», Sniatyn, 1995, s. 56-65; O. Dobrzhanskyi, Ideina spriamovanist natsionalnoho rukhu ukraintsiv Bukovyny na pochatku XX st. [The Ideological Orientation of the National Movement of Bukovyna Ukrainians at the Beginning of XX Century], in «Naukovi zapysky z ukrainskoï istorii Pereiaslav-Khmelnyskoho pedahohichnoho instytutu im. H. Skovorody», Kyiv – Pereiaslav-Khmelnyskyi, 1996, vyp. 3, s. 3-8; O. Dobrzhanskyi, Ideina borotba v ukraïnskomu rusi na Bukovyni (90-ti rr. XIX st.) [The Ideological Struggle in the Ukrainian Movement in Bukovyna (90-ies of XIX Century)], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei», Chernivtsi, 1998, t. 2, s. 213-236.
3. O. Dobrzhanskyi, Stepan Smal-Stotskyi [Stepan Smal-Stotskyi], in «Bukovynskii zhurnal», 1992, № 4-5, s. 154-159; O. Dobrzhanskyi, Epistolarna spadshchyna S. Smal-Stotskoho yak dzherelo z istorii hromadskoho zhyttia na Bukovyni 80-kh – 90-kh rokiv XIX st. [The Epistolary Heritage of S. Smal-Stotskyi as a Source From the History of Public Life in Bukovyna in 1980s and 1990s Centuries], in «Z istorychnoho mynuloho Bukovyny: Zb. nauk. statei», Chernivtsi, 1996, s. 148-160.
4. V. Danylenko, O. Dobrzhanskyi, Akademik Stepan Smal-Stotskyi. Zhyttia i diialnist [Academician Stepan Smal-Stotskyi. Life and Activities], Kyiv-Chernivtsi, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1996, 232 c.
5. V. Danylenko, O. Dobrzhanskyi, Akademik Stepan Smal-Stotskyi. Zhyttia i diialnist, c. 177.
6. O. Dobrzhanskyi, Stepan Smal-Stotskyi – ideoloh ukraïnskoho natsionalnoho rukhu na Bukovyni [Stepan Smal-Stotskyi – an Ideologist of the Ukrainian National Movement in Bukovyna], in «Mykola Plaviuk: Ukraina – zhyttia moie, a doliu inshu vin obrav – dushi nespokii. Na poshanu Mykoly Plaviuka», Kyiv, Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2002, t. 3, s. 213-220; O. Dobrzhanskyi, Deiaki aspekty vziaymyn I. Franka z Smal-Stotskym [Some Aspects of I. Franko's Relationships with Smal-Stotskyi], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei», Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2006, t. 9, s. 89-94; O. Dobrzhanskyi, Ivan Franko ta Stepan Smal-Stotskyi: Naukova spivpratsia ta osobysti vziaymyny [Ivan Franko and Stepan Smal-Stotskyi: Scientific Cooperation and Personal Relationships], in «Ivan Franko i Bukovyna. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Chernivtsi, 22 veresnia 2006 r.», Chernivtsi, Prut, 2006, s. 9-19; O. Dobrzhanskyi, Bukovynets Stepan Smal-Stotskyi – tvorets terminolohii ukraïnskoï movy (do 150-richchia vid dnia narodzhennia) [Bukovynian Stepan Smal-Stotskyi – Creator of Ukrainian Language Terminology (to the 150th Anniversary of His Birthday)], «Ukrainoznavstvo, 2009. Kalendar-shchorichnyk», Kyiv, PPTs Kyivskoho un-tu, 2008, s. 210-215; O. Dobrzhanskyi, Ideoloh

- natsionalnykh prahnen ukraintsiv Bukovyny [Ideologist of National Aspirations of Bukovyna Ukrainians], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. prats», Chernivtsi, Tekhnodruk, 2009, t. 12, s. 145-150; O. Dobrzhanskyi, Stepan Smal-Stotskyi yak polityk [Stepan Smal-Stotskyi as a Politician], in «Postat Stepana Smal-Stotskoho v natsionalno-kulturnomu zhytti Bukovyny kintsia XIX – poch. XX st. i suchasna retsenziia yoho doby. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho filoloha, kulturnoho i hromadskoho diiacha. 19-21 liutoho 2009 r., Chernivtsi. Tezy dopovidei», Chernivtsi, Misto, 2009, s. 11-12.
7. O. Dobrzhanskyi, Natsionalnyi rukh ukraintsiv Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National Movement of Ukrainians in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the Beginning of the XXth Centuries], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, 574 s.
 8. Bukovyna v istorii Ukrainy [Bukovyna in the History of Ukraine], in «Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu: Istorychni nauky», Kamianets-Podilskyi, Oium, 2001, s. 459-474.
 9. O. Dobrzhanskyi, Formuvannia ukrainskoi natsionalnoi elity na Bukovyni v dr. pol. XIX – na poch. XX st. [Formation of the Ukrainian National Elite in Bukovyna in the Second Half of XIX – at the Beginning of XX Century], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats kafedry istorii Ukrainy Chernivetskoho nats. un-tu im. Yu. Fedkovycha», Chernivtsi, Tekhnodruk, 2013, t. 16, s. 115-119.
 10. O. Dobrzhanskyi, Pochatok politychnoi kariery M. Vasyuka [The Beginning of M. Vasyukos Political Career], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2000, t. 4, s. 298-306; O. Dobrzhanskyi, Politychna diialnist M. Vasyuka v 1902 – 1914 rr. [Political Activity of M. Vasyuko in 1902 – 1914], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei. Na poshanu prof. P. Mykhailyn», Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2003, t. 6, s. 251-256; O. Dobrzhanskyi, Bukovynskiy providnyk ukrainskoi spravy (do 135-richchia vid dnia narodzhennia Mykoly Vasyuka) [Bukovynian Leader of the Ukrainian Cause (to 135th Anniversary of Mykola Vasyukos Birthday)], in «Ukrainoznavstvo, 2003. Kalendar-shchorichnyk», Kyiv, Polihrafknyha, 2002, s. 197-198; O. Dobrzhanskyi, Mykola Vasyuko – politychnyi diiach i dyplomats [Mykola Vasyuko – Politician and Diplomat], in «Bukovynskiy zhurnal», 2001, ch. 3-4, s. 187-203.
 11. O. Dobrzhanskyi, Politychna borotba na Bukovyni naperedodni Pershoi svitovoi viiny na storinkakh ukrainskoi periodyky [Political Struggle in Bukovyna on the Eve of the World War I on the Pages of Ukrainian Periodicals], in «Bukovynskiy istoryko-etnohrafichnyi visnyk», Chernivtsi, Misto, 2000, s. 64-66.
 12. O. Dobrzhanskyi, «Vilnodumnyi soiuz» u Bukovynskomu landtazi 1903 – 1905 rr. [«Free-Thinking Union» in the Bukovyna Landtag in 1903 – 1905], in «Pytannia novoi ta novitnoi istorii krain Yevropy i Pivnichnoi Ameriky», Chernivtsi, 1993, vyp. II, ch. I, s. 65-76; O. Dobrzhanskyi, Bukovynska kraiova vlada i ukraintsi v druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [Bukovynian Regional Authorities and Ukrainians in the Second Half of the XIX – the Beginning of XX Centuries], in «Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnopolitychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Seriya «Politolohiia i etnolohiia», Kyiv, 2002, s. 51-61; O. Dobrzhanskyi, Bukovyna v avstriiskiy ta avstro-uhorskiy period: zahalni tendentsii rozvytku [Bukovyna in the Austrian and Austro-Hungarian Period: General Trends of Development], in «Kulturna ta religiozna istoriia Ukrainy: Retrospektyva ta perspektyva rozvytku», Cluj-Nanoca: Presa un-ră Clujeană, 2011, r. 43-53; O. Dobrzhanskyi, Zarodzhennia ta rozvytok parlamentaryzmu na Bukovyni (1848 – 1918 rr.) [The Birth and Development of Parliamentarism in Bukovyna (1848 – 1918)], in «Ukrainskyi parlamentaryzm: problemy istorii ta suchasnoi politychnoi praktyky (do 145-richchia vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho). Naukova konferentsiia 29 veresnia 2011 r.», Kyiv, Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty, 2012, s. 313-324; O. Dobrzhanskyi, Vid Ye. Hakmana do M. Vasyuka. Kraiovi deputaty vid Bukovyny v avstriiskii Derzhavnii radi (1861 – 1918 rr.) [From E. Hakman to M. Vasyuko. Regional Bukovynian deputies in the Austrian State Council (1861 – 1918)], in «Ukraini XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zb. statei», vyp. 15, u 2-kh ch., ch. 1, Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009, s. 57-66; O. Dobrzhanskyi, Ukrainski deputaty vid Bukovyny u vyshchykh predstavnytskykh orhanakh vlady Avstrii (Avstro-Uhorshchyny) v 1848 – 1918 rokakh [Ukrainian Deputies From Bukovyna to the Highest Representative Bodies of Power of Austria (Austria-Hungary) in 1848 – 1918], in «Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist», vyp. 21: Scripta manet. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Bohdana Yakymovycha, Lviv, 2012, s. 300-307; O. Dobrzhanskyi, Systema orhaniv vlady Bukovyny u skladi Avstriiskoi (Avstro-Uhorskoj) monarkhii [The System of Authorities of Bukovyna Within the Austrian (Austro-Hungarian) Monarchy], in «Istoriia rozvytku orhaniv vlady na terytorii Chernivetskoi oblasti: monohrafiia», Chernivtsi, Bukrek, 2014, s. 189-243; O. Dobrzhanskyi, Khotynshchyna pid vladoiu Osmanskoj ta Rosiiskoi imperii v 1713 – 1918 rr. [Khotyn Region Under the Rule of the Ottoman and Russian Empires in 1713 – 1918], in «Istoriia rozvytku orhaniv vlady na terytorii Chernivetskoi oblasti», Chernivtsi, Bukrek, 2014, s. 336-349.
 13. O. Dobrzhanskyi, Do pytannia pro oblik chyselnosti ukrainskoho i rumunskoho naselennia Bukovyny (1775 – 1918 rr.) [To the Issue of Accounting of the Ukrainian and Romanian Population of Bukovyna (1775 – 1918)], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. statei», Chernivtsi, 1997, vyp. 1, s. 65-77; O. Dobrzhanskyi, Natsionalni vidnosyny na Bukovyni (60-ti rr. XIX – pochatok XX st.) [National Relations in Bukovyna (60s of XIX – Beginning of XX Century)], in «II mizhnarodnyi naukovi konhres ukrainskykh istorykiv. Ukrainska istorychni nauka na suchasnomu etapi rozvytku. Kamianets-Podilskyi, 17-18 veresnia 2003», Kamianets-Podilskyi, Kyiv, Niu-York,

- Ostroh, Vyd-vo Na UOA, 2007, t. 3, s. 137-140; O. Dobrzhanskyi, Natsionalni tovarystva – konsoliduiucha syla ukrainskoho rukhu na Bukovyni druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [National Societies – Consolidating Power of the Ukrainian Movement in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the Beginning of XXth Centuries], in «VII Bukovynska mizhnarodna istoryko-kraieznachna konferentsiia, prysviachena 140-richchiu zasnuvannia pershoho ukrainskoho kulturno-osvitnoho tovarystva na Bukovyni «Ruska besida». Chernivtsi, 27-28 lystopada 2009 r. Tezy», Chernivtsi, ChNU, 2009, s. 29-31; O. Dobrzhanskyi, S. Dobrzhanskyi, «Ruska besida» – arena rumunsko-ukrainskoho protystoiannia ta sprobly nalahodzhennia dialohu v druhi polovyni 90- kh rr. XIX st. [«The Ruska Besida» – an Arena of Romanian-Ukrainian Confrontation and Attempts to Establish Dialogue in the Second Half of the 90s XIX Centuries], «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats kafedry istorii Ukrainy Chernivetskoho nats. un-tu im. Yu. Fedkovycha», Chernivtsi, 2012, t. 15, s. 87-91; O. Dobrzhanskyi, Chyselnist ukrainskoho i rumunskoho naseleння Bukovyny za statystykoiu XIX – pochatku XX st. [Number of Ukrainian and Romanian Population of Bukovyna According to Statistics of XIX – Beginning of XX Century], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 1998, № 6, s. 37-46.
14. O. Dobrzhanskyi, Rosiiske konsulstvo u Chernivtsiakh i ukrainskyi natsionalnyi rukh na Bukovyni u druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [The Russian Consulate in Chernivtsi and the Ukrainian National Movement in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the Beginning of the XXth Centuries], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2002, t. 5, s. 130-137; O. Dobrzhanskyi, Zakhidnoukrainski zemli v zovnishnopolitychnykh planakh panslavistskykh orhanizatsii Rosii na pochatku XX st. [Ukrainian Western Lands in Foreign Policy Plans of Pan-Slavic Organizations of Russia at the Beginning of XX Century], in «Ukraina-Yevropa-Svit: istoryko-politychni ta humanitarni aspekty rozvytku: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny», Ternopil, Vyd-vo TNTU im. V. Hnatiuka, 2011, vyp. 5, u 2 ch, ch. 2, s. 76-81.
 15. H. Skoreiko, Naseleння Bukovyny za avstriiskymy uriadovymy perepysamy druhoi polovyny XIX – poch. XX st.: istoryko-demografichni narys [Population of Bukovyna According to the Austrian Government Censuses of the Second Half of XIX – Beginning of XX Century: Historical and Demographic Essay], Chernivtsi, Prut, 2002, c. 303, 305.
 16. O. Dobrzhanskyi, Evreyskiye obshchestva na Bukovine vo vtoroy polovine XIX – pervoy polovine XX v. [Jewish Societies in Bukovyna in the Second Half of the XIXth – the First Half of the XXth Century], in «Desyataya ezhegodnaya mezhdunarodnaya konferentsiya po iudaike. Sektsiya: Regionalnyye issledovaniya. Istoriiya evreyskikh obshchin. Tezisy», Moskva, 2003, s. 5; O. Dobrzhanskyi, M. Kushnir, M. Nykyrsa, Yevreiske naseleння ta rozvytok yevreiskoho natsionalnoho rukhu na Bukovyni v ostannii chverti XVIII – na poch. XX st.: Zb. dok. i materialiv [The Jewish Population and the Development of the Jewish National Movement in Bukovyna at the Last Quarter of XVIII – the Beginning of XX Century: Coll. of Dock. and Materials], Chernivtsi, Nashi knyhy, 2007, 464 s.; O. Dobrzhanskyi, M. Nykyrsa, Shche o dyn dokument pro vyseleння etnichnykh hrup z Bukovyny [Another Document on the Eviction of Ethnic Groups from Bukovyna], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei», Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2006, t. 9, s. 233-234.
 17. O. Dobrzhanskyi, Suspilno-politychne zhyttia Khotynshchyny v XIX – na pochatku XX st. [The Socio-Political Life of Khotyn Region in the XIXth – at the Beginning of XXth Centuries], in «Khotynu – 1000 rokiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii, prysviachenoj 1000-littiu Khotyna», Chernivtsi, Prut, 2000, s. 83-88; O. Dobrzhanskyi, Problemy doslidzhennia istorii Khotynskoho povstannia 1919 r. [Problems of Research of the History of Khotyn Uprising in 1919], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. statei», Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, t. 3, s. 384-390; O. Dobrzhanskyi, Khotynske povstannia. Problemy doslidzhennia [Khotyn Uprising. Research Problems], in «Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Odesa, 26-29 serpnia 1999. Dopovid ta povidomlennia. Istorii. Ch. 2: XX stolittia», Odesa-Kyiv-Lviv, 1999, s. 299; O. Dobrzhanskyi, V. Botushanskyi, Yevropeiski etnosy i formuvannia natsionalnoho skladu naseleння Khotynshchyny [European Ethnic Groups and Formation of National Composition of Khotyn Region Population], in «Rol natsii i narodiv u formuvanni istoryko-kulturnoi spadshchyny Khotynshchyny. Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii», Chernivtsi, Prut, 2003, s. 47-52.
 18. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna. Istorychni narys [Khotyn Region. Historical Essay], Chernivtsi, Molodyi bukovynets, 2002, 464 s.
 19. P. Brytskyi, O. Dobrzhanskyi, Bukovyntsi na diplomatychnii sluzhbi UNR ta ZUNR [Bukovinians at the Diplomatic Service of UPR WUPR], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2001, 241 s.; P. Brytskyi, O. Dobrzhanskyi, Ye. Yuriichuk, Bukovyntsi u borotbi za ukrainsku derzhavnist [Bukovinians in the Struggle for Ukrainian Statehood], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2007, 483 s.; O. Dobrzhanskyi, Lystopad 1918 r. na Bukovyni. Shche raz pro vtracheni mozhlyvosti [November 1918 in Bukovyna. Once Again about Lost Opportunities], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats», Chernivtsi, Tekhnodruk, 2008, t. 11, s. 64-71; O. Dobrzhanskyi, Rozval Avstro-Uhorschyny i problema derzhavnoi prynalezhnosti ukrainsiv Bukovyny [The Collapse of Austria-Hungary and the Problem of Nationality of Ukrainians of Bukovyna], in «Persha svitova viina ta problemy derzhavotvorennia u Tsentralno-Skhidnii Yevropi (do 90-richchia zakinchennia Pershoi svitovo viiny). Materialy mizhnarodnoi konferentsii (Chernivtsi, 28-29 zhovtnia, 2008), Chernivtsi, ChNU, 2009, s. 187-189; O. Dobrzhanskyi, Sobornytski

- prahnennia ukrainsiv Bukovyny voseny 1918 r. [The Unity Aspirations of Ukrainians of Bukovyna in the Autumn of 1918], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2009, № 1, s. 28-38; O. Dobrzhanskyi, Sobornytski prahnennia ukrainsiv Bukovyny voseny 1918 r. [The Unity Aspirations of Ukrainians of Bukovyna in the Autumn of 1918], in «Sobornist yak chynnyk ukrainskoho derzhavotvorennia (Do 90-ricchia Aktu Zluku). Vseukrainska naukova konferentsiia. Kyiv, 21 sichnia 2009 r.», Kyiv, 2009, s. 33-53; Pokuttia: istoryko-etnografichni narys [Pokuttia: Historical and Ethnographic Essay], Lviv, Manuskrypt, 2010, 455 s.; O. Dobrzhanskyi, Bukovynska skladova Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky [Bukovynian Constituent of the Western Ukrainian Peoples Republic], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prats. Istorii. Polityka. Mizhnarodni vidnosyny», Chernivtsi, ChNU, 2014, Vyp. 702-703, s. 41-46; O. Dobrzhanskyi, Deiaki aspekty povsiakdennoho zhyttia ukrainsiv Bukovyny v umovakh Pershoi svitovoi viiny [Some Aspects of Everyday Life of Bukovyna Ukrainians in the World War I], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats kafedry istorii Ukrainy Chernivetskoho nats. un-tu im. Yu. Fedkovycha», Chernivtsi, Tekhnodruk, 2014, t. 17, s. 167-172; ZUNR. 1918 – 1923. Iliustrovana istoriia [WUPR. 1918 – 1923. Illustrated History], Lviv-Ivano-Frankivsk, Manuskrypt, 2008, 524 c.; O. Dobrzhanskyi, Ukrainiska vlada na Bukovyni v 1918 r.: stanovlennia, funktsionuvannia, prychny porazky [The Ukrainian Authorities in Bukovyna in 1918: Formation, Functioning, Causes of Defeat], «Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu», Zaporizhzhia, Prosvita, 2008, vyp. XXIV, s. 157-165; O. Dobrzhanskyi, Ukrainskoye natsionalnoye dvizheniye v Bukovine v gody Pervoy mirovoy voyny [Ukrainian National Movement in Bukovyna During the World War I], in «Narody Gabsburgskoy monarkhii v 1914 – 1920 gg.: ot natsionalnykh dvizheniy k stozdaniyu natsionalnykh gosudarstv», Moskva, Kvadriga, 2012, t. 1, s. 267-280; O. Dobrzhanskyi, Storichnyi yuvilei Ukrainskoi revoliutsii i ukrainskoi vlady na Bukovyni [Centenary of the Ukrainian Revolution and the Ukrainian Authorities in Bukovyna], in «XI Bukovynska mizhnarodna istoryko-kraieznavcha konferentsiia, prysviachena 100-ricchii Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii. Tezy dopovidei. Chernivtsi, 20-21 zhovtnia 2017 r.», Chernivtsi, Tekhnodruk, 2017, s. 8-10.
20. O. Dobrzhanskyi, V. Saryk, Bazhaiemo do Ukrainy! Zmahannia za ukrainsku derzhavnist na Bukovyni u spohadakh ochevydtsiv (1914 – 1921 rr.) [We Wish to Ukraine! Competition for the Ukrainian Statehood in Bukovyna in the Recollections of Eyewitnesses (1914 - 1921)], Odesa, Maiak, 2008, 1168 s.; O. Dobrzhanskyi, V. Saryk, Zmahannia za ukrainsku derzhavnist na Bukovyni (1914 – 1921 rr.). Dokumenty i materialy [Competition for the Ukrainian Statehood in Bukovyna (1914 – 1921). Documents and Materials], Chernivtsi, Chernivetska oblasna drukarnia, 2009, 512 s.
 21. Bukovyna: istorychnyi narys [Bukovyna: a Historical Essay], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 1998, s. 69-74; 166-198; Chernivtsi: Istorii i suchasnist (Iuvileine vydannia do 600-ricchia pershoi pysemnoi zghadky pro misto) [Chernivtsi: History and Modernity (Jubilee Edition of the 600th Anniversary of the First Written Mention of the City)], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2009, c. 155-162.
 22. O. Dobrzhanskyi, Suchasna istoriia ukrainskoho natsionalnogo rukhu na zakhidnoukrainskykh zemliakh druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [The Modern History of the Ukrainian National Movement in the Western Lands of the Second Half of the XIXth – the Beginning of XXth Centuries], in «Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu: istorychni nauky», Kamianets-Podilskyi, Oium, 2001, s. 352-356; O. Dobrzhanskyi, Bukovynoznavchi doslidzhennia v Ukraini 1991 – 2000 [Bukovynoscience Studies in Ukraine 1991 – 2000], in «Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. T. Shevchenka», Kyiv, VPTs «Kyivskiy universytet», 2002, vyp. 63. Serii istoriia, s. 18-19; O. Dobrzhanskyi, Istorii Ukrainy kintsia XVII – poch. XX st. na storinkakh «Ukrainskoho istoryka» [History of Ukraine at the End of XVII – the Beginning of XX Century on the Pages of «Ukrainian Historian»], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Zb. nauk. prats. – Vyp. 173-174. Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny», Chernivtsi, Ruta, 2003, s. 30-39; O. Dobrzhanskyi, Ukrainiska istoriografii kintsia XX – pochatku XXI st. pro mizhetnichni vzaiemyny na Bukovyni [Ukrainian Historiography of the End of XX – the Beginning of XXI Centuries about Interethnic Relations in Bukovyna], in «Bukowina traducje i wspolczoność», Pila-Czerniowce-Suczawa, 2006, s. 103-113; O. Dobrzhanskyi, Naukovi doslidzhennia na fakulteti istorii, politolohii ta mizhnarodnykh vidnosyn Chernivetskoho natsionalnogo universytetu [Scientific Researches at the Faculty of History, Political Science and International Relations of Chernivtsi National University], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny», Chernivtsi, Ruta, 2008, vyp. 376-377, s. 26-30; O. Dobrzhanskyi, Bukovyna ta Khotynshchyna v istorychnykh doslidzhenniakh za 20 rokov nezalezhnosti Ukrainy [Bukovyna and Khotyn Region in Historical Researches Over 20 years of Ukraines Independence], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny. Zb. nauk. prats», Chernivtsi, Chernivetskyi nats. un-t, 2011, vyp. 583-584, s. 85-90.
 23. Podvyzhyk ukrainskoi istorychnoi dumky [An Ascetic of Ukrainian Historical Thought], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, c. 51-58.
 24. O. Dobrzhanskyi, Oleksandr Ohlobyn pro kontseptsiu istorii Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX st. [Olexandr Oglobyn About the Concept of History of Ukraine of the End of XVIII – the Beginning of XX Centuries],

- in «Naukovi zapysky Universytetu «Ostrozka Akademiia»: Istorychni nauky», Ostroh, Universytet «Ostrozka Akademiia», 2000, s. 316-322.
25. O. Dobrzhanskyi, Pivnichnoserednovichna istoriia Ukrainy u doslidzhenniakh Myrona Korduby [The Northern Medieval History of Ukraine in Myron Kordubas Studies], in «Serednovichna Yevropa: pohliad z kintsia XX st. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii / Chernivetskyi derzhavnyi universytet im Yu. Fedkovycha. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha» Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2000, s. 177-180.
 26. O. Dobrzhanskyi, Yurii Fedkovych i pochatky ukrainskoho natsionalnoho vidrodzhennia na Bukovyni [Yurii Fedkovych and the Beginnings of Ukrainian National Revival in Bukovyna], in «Materialy II Mizhnarodnoho naukovoho seminaru «Kaindivski chytannia» 28-29 travnia 2005 r.», Chernivtsi, Prut, 2005, s. 30-35.
 27. O. Dobrzhanskyi, Omelian Popovych yak polityk (Do 150-richchia vid dnia narodzhennia) [Omelian Popovych as a Politician (To the 150th Birthday)], in «Na perekhrestiakh svitovoi nauky. Materialy III mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Vikno v Yevropeisku nauku, prysviachena 140-richchiiu vid dnia narodzhennia Raimunda Fridrikha Kaindliia, 20-21 travnia 2006 r., m. Chernivtsi», Chernivtsi, Prut, 2006, s. 203-206.
 28. O. Dobrzhanskyi, Vasyl Simovych i rozvytok studentskoho rukhu na Bukovyni na pochatku XX st. [Vasyl Simovych and the Development of the Student Movement in Bukovyna at the Beginning of XX Century], in «Poklykannia sluzhyty nautsi i liudiam. Nauk. zb. na poshanu profesora Heorhiia Kozholianka», Chernivtsi, Nashi knyhy, 2008, s. 119-124.
 29. V. Botushanskyi, O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, Pavlo Mykhailyna – doslidnyk heroichnoi doby istorii Ukrainy [Pavlo Mykhailyna – a Researcher of the Heroic Era of the History of Ukraine], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei. Na poshanu profesora pavla Mykhailyny», Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2003, t. 6, s. 11-18.
 30. O. Dobrzhanskyi, T. Marusyk, V. Strutynskyi, Zhyttia i pratsia. Do 70-richchia profesora Yuriiia Makara [Life and Work. To the 70th Anniversary of Professor Yurii Makar], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh statei. Istoriiia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny», Chernivtsi, Ruta, 2005, vyp. 272, s. 13-19.
 31. O. Dobrzhanskyi, Slovo pro uchytelia [A Word about the Teacher], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zb. nauk. statei. Na poshanu prof. Vasyliia Botushanskoho», Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2005, t. 8, s. 22-29; O. Dobrzhanskyi, V. Marchuk, Profesor Vasyl Botushanskyi – doslidnyk istorii Bukovyny [Professor Vasyl Botushanskyi – a Researcher of the History of Bukovyna], in «Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys», Ivano-Frankivsk, 2015, chyslo 27, s. 356-362; O. Dobrzhanskyi, Do 80-richchia doktora istorychnykh nauk, profesora V.M. Botushanskoho [To the 80th Anniversary of Doctor of Historical Sciences, Professor V.M. Botushanskyi], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2016, № 1, s. 233-234; O. Dobrzhanskyi, Vasyl Botushanskyi – ukrainskyi istoryk. Doslidnyk istorii Bukovyny (Do 80-richchia vid dnia narodzhennia) [Vasyl Botushanskyi – a Ukrainian Historian. Researcher of the History of Bukovyna (To the 80th Birthday)], in «Pytannia istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats kafedry istorii Ukrainy Chernivetskoho nats. un-tu im. Yu. Fedkovycha», Chernivtsi, ChNU, 2016, t. 18, s. 9-10; O. Dobrzhanskyi, Zhyttievyyi i tvorchyyi shliakh Yuviliara [V. Botushanskoho] [The Life and Creative Path of the Jubilee [V. Botushanskyi]], in «Chasopys ukrainskoi istorii», Kyiv, 2016, Spetsvypusk 34, s. 170-175.
 32. O. Dobrzhanskyi, Petro Brytskyi – vyznachnyi doslidnyk istorii Ukrainy XX st. [Petro Brytskyi – a Prominent Researcher of the History of Ukraine of the XX Century], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats. Na poshanu profesora Petra Brytskoho», Chernivtsi, ChNU, 2011, t. 14, s. 9-10.
 33. O. Dobrzhanskyi, V. Botushanskyi, Shliakhom zrostantia i prymnozhenia (Do 20-richchia vidkryttia kafedry istorii Ukrainy Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha [By Ggrowth and Multiplication (To the 20th Anniversary of Department of History of Ukraine of Yurii Fedkovych Chernivtsi National University)], in «Pytannia istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats», Chernivtsi, Tekhnodruk, 2010, t. 13, s. 9-12; O. Dobrzhanskyi, Naukovi doslidzhennia na kafedri istorii Ukrainy Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha u 2006 – 2010 rr. (Analitychnyi ohliad) [Scientific Researches at the Department of History of Ukraine at Yurii Fedkovych Chernivtsi National University in 2006 – 2010 (Analytical Review)], Chernivtsi, Tekhnodruk, 2011, t. 14, s. 257-279.
 34. O. Dobrzhanskyi, Evoliutsiia suspilno-istorychnykh stereotypiv u svidomosti ukraintsiv ta poliakiv na prykladi opiky nad mistsiamy natsionalnoi pamiaty [The Evolution of Socio-Historical Stereotypes in the Minds of Ukrainians and Poles Through the Example of Custody of Places of National Memory], in «Ukraina-Polshcha: istorychne suspilstvo. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii 10-ho travnia 2017 r.», Vinnytsia, 2017, s. 365-370; O. Dobrzhanskyi, Yevropeiska intehratsiia kriz pryzmu kulturnykh ta relihiinykh tsinnosti (Na prykladi Ukrainy) [European Integration Through the Prism of Cultural and Religious Values (On the Example of Ukraine)], in «Derzhavotvorennia i pomisnist tserkvy: istorychni protsesy ta suchasni realii. Materialy mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii (18.05.2017)», Lutsk, Vyd-vo Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii EIKON, 2017, s. 55-61; O. Dobrzhanskyi, Bazovyi dohovir 1997 roku yak osnova dlia rozvytku ukrainsko-rumunskykh vzaiemyn u XXI stolittia [1997 Basic Agreement as a Basis for the Development of Ukrainian-Romanian Relations in the XXIst Century], in «Ukraina-Rumuniia: 20 rokiv diplomatychnykh znosyn», Chernivtsi, Bukrek, 2012, s. 37-43.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ О.В.ДОБРЖАНСЬКОГО

1983 р.

1. Добржанський О.В. Україна–прибалтійські республіки. Дорогами братерського співробітництва. – Економіка Радянської України. – 1983. – №7. – С. 42-47.
2. Добржанський О.В. Экономическое сотрудничество Украины и Латвии в период развитого социализма. – Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР 27.06.83, №13396. – 21 с.

1984 р.

3. Добржанський О.В., Ботушанський В.М. Tarybu Lietuvos ir Ukrainos ekonominis bendradarbiavimas. – Liaudies Ukis (Вільнюс). – 1984. – №7. – С. 13-15.
4. Добржанский А.В. Социалистическое соревнование трудовых коллективов Украины и республик Советской Прибалтики в период развитого социализма. – Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР 28.11.84, №18847. – 21 с.

1986 р.

5. Добржанський О.В. Економічне співробітництво УРСР і республік Прибалтики (1966-1980). – Український історичний журнал. – 1986. – №3. – С. 85-93.
6. Добржанський О.В., Яценюк П.І. Науково-технічна творчість учнівської молоді. – Радянська школа. – 1986. – №12. – С. 52-55.

1987 р.

7. Добржанський О. Методичні вказівки і плани практичних занять з джерелознавства історії СРСР. – Чернівці, 1987. – 48 с.
8. Добржанський О.В. Зміцнення економічних взаємозв'язків УРСР і республік Радянської Прибалтики в рамках єдиного народногосподарського комплексу СРСР у 60-80-ті роки ХХ ст. – Молоді учені-суспільствознавці УРСР – 70-річчю Великого Жовтня. Тези. – Львів, 1987. – С. 82-83.

1988 р.

9. Добржанський О.В., Яценюк Т.С. Роль преси в інтернаціональному та патріотичному вихованні трудящих Волині. – Минуле і сучасне Волині. Тези Другої Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1988. – С. 250-252.

1990 р.

10. Добржанський О.В. Газета «Буковина» як джерело з історії суспільно-політичного життя в Буковинському краї наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // Молодь і актуальні проблеми історичної науки. Зб. тез V суспільно-політичних читань, 29-30 травня 1990 р. м. Київ. – Київ, 1990. – С. 34-37.
11. Добржанський О.В. Газета «Буковина» і проблеми суспільно-політичного життя краю наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // 50 років возз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Аккерманського і Ізмаїльського повітів Бессарабії з Українською РСР. Тези доп. Республіканської наукової конференції. Чернівці, 22-24 листопада 1990 р. – Чернівці, 1990. – С. 121-123.

1991 р.

12. Добржанський О.В. Про полемічні статті М.П. Драгоманова на сторінках газети «Буковина» // Михайло Драгоманов і українське національне відродження. Тези доп. і повідомлень республіканської наукової конференції молодих вчених, присвяченої 150-річчю з дня народження М.П. Драгоманова. Київ, 22-23 травня 1991 р. – Київ, 1991. – С. 55-58.
13. Добржанський О.В. Буковинські календарі кінця ХІХ – поч. ХХ ст. як джерело з історії суспільно-політичного життя краю // Історія України: дослідження та інтерпретації. VI суспільно-політичні читання. Новгород-Сіверський, 22-25 травня 1991 р. – Київ, 1991.
14. Добржанський О.В. Зародження москвофільського руху на Буковині // 370 років Хотинської війни. Тези доп. Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 27-28 вересня 1991 р. – Чернівці, 1991. – С. 52-54.
15. Добржанський О.В. Газета «Буковина» про Коломиїщину кінця ХІХ – поч. ХХ ст. // Коломиї – 750. Тези доповідей і виступів історико-краєзнавчої конференції. – Коломия, 1991. – С. 8-10.
16. Добржанський О.В. Боротьба М. Драгоманова з москвофілами Галичини і Буковини в другій пол. ХІХ ст. // 900 років Дрогобичу: історія і сучасність. Тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково-практичної конференції. Дрогобич, 18-19 грудня 1991 р. – Дрогобич, 1991. – С. 61-62.

1992 р.

17. Добржанський О.В. Вступ до спогадів О. Поповича «Відродження Буковини» // Буковинський журнал. – 1992. – №1. – С. 123-124.
18. Добржанський А.В., Яценюк П.И. Профсоюзи України періода застою (60-80-е годы). – К.: Інститут української археології, 1992. – 82 с.
19. Добржанський О.В. Про періодизацію українського національного відродження на Буковині (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Х Всеукраїнська славістична конференція «Духовне відродження слов'ян у контексті європейської і світової культури»: Тези доповідей. Чернівці, 18-20 травня 1992 р. – Чернівці, ЧДУ, 1992. – Т. 2. – С. 159-160.
20. Добржанський О.В. Українське національне відродження на Буковині у другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. (до постановки проблеми) // Друга Буковинська історико-краєзнавча конференція «До витоків назви краю Буковина». Чернівці, 2-3 жовтня 1992 р. – Чернівці, 1992. – С. 15-16.
21. Добржанський О.В. «Руска Рада» – перше українське політичне товариство на Буковині // Друга Буковинська історико-краєзнавча конференція «До витоків назви краю Буковина». Чернівці, 2-3 жовтня 1992 р. – Чернівці, 1992. – С. 17-19.
21. Добржанський О.В. До питання про українське національне відродження на Буковині в другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. // Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.). Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція. Миколаїв, 7-8 жовтня 1992 р. – Київ-Миколаїв, 1992. – С. 56-57.

1993 р.

22. Добржанський О.В. Степан Смаль-Стоцький. Становлення // Буковинський журнал. – 1992. – №4-5. – С. 176-193.
23. Добржанський О.В. Степан Смаль-Стоцький. За фонетичний правопис // Буковинський журнал. – 1993. – №1. – С. 124-147.
24. Добржанський О.В. Зовнішня орієнтація буковинського москвофільства другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. // Проблеми історії міжнародних відносин: Зб. наук. статей. – Чернівці, 1993. – С. 89-104.
25. Добржанський О.В. «Вільнодумний союз» у Буковинському ландтазі 1903-1905 рр. // Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки. – Чернівці, 1993. – Вип.2. – Ч. 1. – С. 65-76.
26. Добржанський О.В. Степан Смаль-Стоцький. Реальна політика // Буковинський журнал. – 1993. – №3-4. – С. 115-136.
27. Добржанський О.В. Українські народовські партії на Буковині у 1905-1914 роках // Вісник центру буковинознавства. – Чернівці, 1993. – Серія історична. – Вип. 1. – С. 130-143.
28. Добржанський О.В. Вивчення проблеми «Українське національне відродження кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст.» на історичних факультетах вузів // Українознавство і гуманізація освіти: Тез. доп. Всеукр. конфер. – Дніпропетровськ, 1993. – Ч. 2.
29. Добржанський О.В. «Руска Рада» – перше українське товариство на Буковині // Вісник центру буковинознавства. – Чернівці, 1993. – Серія історична. – Вип. 1.
30. Добржанський О.В. Формування політичної програми українців Буковини у др. пол. ХІХ ст. // Політологічний вісник. Матеріали Всеукр. конфер. «Політична думка в Україні: минуле і сучасність». – Київ, 1993. – Ч. 1.
31. Добржанський О.В. Українське міщанство Чернівців у суспільному русі другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: Тези міжнар. конференції. – Рівне, 1993.
32. Добржанський О.В. Національна ідея в українському відродженні на Буковині у др. пол. ХІХ ст. // Національна ідея в духовній культурі України ХІХ-ХХ ст.: Тези наук. конфер. – Полтава, 1993.

1994 р.

33. Добржанський О.В. Конфлікт навколо заснування українського університету у Львові на поч. ХХ ст. і студентство // Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства: Тези міжнар. конференції. – Чернівці, 1994. – Ч. 2.
34. Добржанський О.В. Культурно-освітня робота українських товариств на Буковині у др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. // Питання історії нового та новітнього часу. Зб. наук. статей. – Чернівці, 1994. – Вип. 3.

35. Добржанський О.В. С. Смаль-Стоцький. Протистояння // Буковинський журнал. – 1994. – Ч. 3-4. – С. 108-123.
1995 р.
36. Добржанський О.В., Даниленко В.М. С. Смаль-Стоцький. Роки війни // Буковинський журнал. – 1995. – Ч. 1-2. – С. 133-144.
37. Добржанський О.В. Формування органів крайового управління герцогства Буковина у 50-60-х роках XIX ст. // Питання історії нового та новітнього часу. – Чернівці: Рута, 1995. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 22-30.
38. Добржанський О.В. «Союз Січей» на Буковині у 1905-1914 рр. // «Завальська січ» – початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності. – Снятин, 1995. – С. 58-65.
39. Добржанський О.В. «Січ» у Глибокій // «Завальська січ» – початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності. – Снятин, 1995. – С. 66-71.
40. Добржанський О.В. Українсько-польські стосунки на Буковині у 80-90-х роках XIX ст. // Bukowina. Blaski i cienie «Europa w miniaturze». – Warszawa, 1995. – С. 113-122.
41. Добржанський О.В., Макар Ю.І. Михайло Грушевський і українська інтелігенція Буковини в кінці XIX – на початку XX ст. // 36. наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 340-345.
42. Добржанський О.В., Масан О.М., Макар Ю.І. Початки українського національного відродження на Буковині // Доповіді і повідомлення II Міжнародного конгресу українців. Історія. – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 228-233.
43. Добржанський О.В. Церковний конфлікт на Буковині і політична боротьба навколо нього (кінець XIX – поч. XX ст.) // Тези третьої Міжнародної науково-практичної конференції «Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика». – Київ-Чернівці, 1995. – С. 290-292.
44. Добржанський О.В., Краснюк Н.Я. О. Маковей – історик // Матеріали наукової конференції викладачів, співробітників та студентів присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 1995. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 22-23.
45. Добржанський О.В. Історична пам'ять про Хмельничину та формування національної свідомості українців Буковини у др. пол. XIX – на поч. XX ст. // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 400 річчю з дня народження гетьмана України Б. Хмельницького. – Збараж, 1995. – С. 19-21.
46. Добржанський О.В. Українське історичне товариство Буковини та розвиток краєзнавчих досліджень на початку XX ст. // Проблеми музеєзнавства, збереження та відновлення історичної пам'яті. Тези доповідей третьої наукової конференції з питань музеєзнавства та історичного краєзнавства 23-24 травня 1995 р. – Харків, 1995. – С. 124-125.
1996 р.
47. Добржанський О.В. Епістолярна спадщина С. Смаль-Стоцького як джерело з історії громадського життя на Буковині 80-х – 90-х років XIX ст. // З історичного минулого Буковини: 36. наук. статей. – Чернівці, 1996. – С. 148 – 160.
48. Добржанський О.В. Культурно-просвітня праця професора С. Смаль-Стоцького у таборі Фрайштадт // Українська преса за межами України. Матеріали науково-теоретичної конференції 25-26 квітня 1996 р. – Київ, 1996. – С. 36-39.
49. Добржанський О.В. Ідейна спрямованість національного руху українців Буковини на початку XX ст. // Наукові записки з української історії. – Київ-Переяслав-Хмельницький, 1996. – Вип. 3. – С. 3-8.
50. Добржанський О.В., Даниленко В.М. Академик Степан Смаль-Стоцький (1859-1938). Литература и источники о жизни и деятельности // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонд Славянской библиотеки и пражских архивов. Материалы международной конференции. – Прага, 1995. – С. 873-883.
51. Добржанський О.В. Деякі проблеми вивчення національного руху українців Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. // Буковина – мій рідний край. Матеріали історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці: Прут, 1996. – С. 13-14.

52. Добржанський О.В. С. Смаль-Стоцький і його «Буковинська Русь» // Зелена Буковина. – 1996. – №1-2. – С. 33-34.
53. Добржанський О.В. Українські міщани Чернівців у національному русі другої половини ХІХ – поч. ХХ століть // Третій міжнародний конгрес українців 26-29 серпня 1996 р. Тексти доповідей та повідомлень. Історія. – Харків, 1996. – С. 15-20.
54. Добржанський О.В. Демографічні проблеми в українсько-румунських стосунках на Буковині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Демографічна ситуація в карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ століття. Тези міжнародної науково-практичної конференції. 15-18 травня 1996 р. – Київ-Чернівці, 1996. – С. 26-29.
55. Добржанський О.В. Українська преса на Буковині у другій пол. ХІХ – на поч. ХХ століття (Історіографія проблеми) // Наукові записки музею історії міста Коломиї. – Коломия, 1995. – Т. 2. – С. 26-29.
56. Добржанський О.В. Москвофільський рух у Східній Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Депоновано в ДНТБ України 24.10.1996 р. – №2054-Ук 96. – 14 с. – Бібліогр. 22 назви.
57. Добржанський О.В. До питання про ідейну спрямованість українського національного руху на Буковині початку ХХ ст. // Матеріали ІІІ Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету. 29 вересня – 1 жовтня 1995 р. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 30-35.
58. Добржанський О.В. Українські культурні товариства на Буковині наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – Київ, 1996. – Вип. 2. – С. 191-199.
59. Добржанський О.В. Українська радикальна партія Буковини (початок ХХ ст.) // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1996. – Вип. 6-7. – Серія історія. – С. 96-104.
1997 р.
60. Добржанський О.В. До питання про чисельність українського і румунського населення Буковини у 1775-1918 рр. // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 1996. – Вип. 1. – С. 48-52.
61. Добржанський О.В., Даниленко В.М. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ-Чернівці, 1996. – 232 с.
62. Добржанський О.В. Цінне джерело з історії Буковини ХІХ – поч. ХХ ст. // Буковинський журнал. – 1996. – Ч. 3-4. – С. 95-96.
63. Добржанський О.В. Документи про москвофільський рух на західноукраїнських землях др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. в Австрійському Архіві династії, двору та держави // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді всеукраїнської конференції (19-20 листопада 1996 р.): В 2 ч. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 202-206.
64. Добржанський О.В. Ідея української державності в суспільному русі на Буковині другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. // Конституціоналізм в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Матеріали молодіжної науково-практичної конференції. – Чернівці: Прут, 1996. – С. 51-54.
65. Добржанський О.В. Москвофільські товариства на Буковині в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // Буковина – мій рідний край. Матеріали ІІ Історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці, 1997. – С. 49-53.
66. Добржанський О.В. Політична боротьба навколо реорганізації Буковинського сейму на початку ХХ ст. // Питання історії нового та новітнього часу: Зб. наукових статей. – Вип. 5. – Чернівці: Прут, 1997. – С. 17-26.
67. Добржанський О.В. Національне відродження українців Буковини у другій пол. ХІХ – на початку ХХ ст. крізь призму діяльності культурно-освітніх товариств // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Ч. 1. – Київ-Чернівці, 1997. – С. 146-151.
68. Добржанський О.В. Степан Смаль-Стоцький і його «Буковинська Русь» // Зелена Буковина. – 1997. – №1. – С. 154-159.
69. Добржанський О.В., Макар Ю.І. Деякі аспекти українсько-польських взаємин на Буковині у др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. // Українсько-польський симпозиум. Збірник тез. – Тернопіль, 1997. – С. 27-28.

70. Добржанский А.В. «Буковинизм» как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX – начала XX вв. // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М.: ИСБ РАН, 1997. – С. 75-83.
71. Добржанський О.В. Панславістські організації в Росії та українці Австро-Угорщини на початку XX ст. // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 61-66.
72. Добржанський О.В. Науковий вісник Чернівецького університету (Рецензія) // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 335-339.
73. Добржанський О.В. Der politische Kampf in der Bukowina um die Landesreformen am Anfang des 20. Jahrhunderts // Südostdeutsches Archiv. – München, 1995/96. – Band XXXVIII/XXXIX. – S. 117-132.
74. Добржанський О.В. До питання про облік чисельності українського і румунського населення Буковини (1775-1918 рр.) // Питання історії України: Зб. наук. статей. – Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 65-77.
- 1998 р.
75. Добржанський О.В. Зародження та становлення української преси на Буковині (друга половина XIX ст.) // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 1997. – С. 37-40.
76. Добржанський О.В. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с. (Член редколегії, автор розділів).
77. Добржанський О.В. Формування органів крайового управління герцогства Буковина у 50-60-х роках XIX ст. // Аналі Буковини. – Бухарест-Радівці: Вид-во Румунської Академії наук. – 1997. – №3. – С. 771-792.
78. Добржанський О.В. Зародження українського національного руху на Буковині (60-ті роки XIX ст.) // Наукові записки з української історії Переяслав-Хмельницького педагогічного інституту ім. Г. Сковороди. – Київ-Переяслав-Хмельницький-Чернівці, 1998. – Вип. V. – С. 16-24.
- 1999 р.
79. Добржанський О.В. Чисельність українського і румунського населення Буковини за статистикою XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – №6. – С. 37-46.
80. Добржанський О.В., Даниленко В.М. Академік Степан Смаль-Стоцький // Київська старовина. – 1998. – №6. – С. 116-129.
81. Добржанський О.В., Даниленко В.М. Академік Степан Смаль-Стоцький // Члени-засновники Національної академії наук України. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 130-164.
82. Добржанський О.В. Визначний політик Буковини – Степан Смаль-Стоцький // Педагогічні ідеї С. Смаль-Стоцького в контексті розвитку національної освіти й виховання / Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Чернівці, 1999. – С. 3-7.
83. Добржанський О. Ідейна боротьба в українському русі на Буковині (90-ті роки XIX ст.) // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – Т. 2. – С. 213-236.
84. Добржанський О.В., Макар Ю.І. Stosunki polsko-ukrainskie na Bukowinie w drugiej polowie XIX wieku // Bukowina po stronie dialogu. – Sejny, 1999. – S. 111-117.
85. Добржанський О.В. Макар Ю.І. Співробітництво австрійських та українських учених Чернівецького університету у другій половині XIX – на початку XX ст. // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX століття. – К. – Чернівці, 1999. – С. 275-282.
86. Добржанський О.В. Донцов про політичну боротьбу в Галичині у 1912 – на початку 1914 років (за матеріалами публікацій в журналі «Украинская жизнь» // Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність (Матеріали науково-теоретичної конференції). – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С. 43-47.
87. Добржанський О.В., Макар Ю.І. Патріарх українського Буковинаознавства // Український історик. (США). – 1998. – №1-4. – С. 150-156.

88. Добржанський О. Любомир Винар – головний редактор «Українського історика» // Подвижник української історичної науки. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 51-58.
89. Добржанський О. Проблеми дослідження історії Хотинського повстання 1919 р. // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – Т. 3. – С. 384-390.
90. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX століть. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
2000 р.
91. Добржанський О. Пізньосередньовічна історія України у дослідженнях Мирона Кордуби // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці 16-18 березня 2000 р. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – С. 177-180.
92. Добржанський О. Українські депутати австрійського парламенту та місцевих сеймів в роки Першої світової війни // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнар. наук. конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 верес. 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – С. 42-46.
93. Добржанський О. Історія України кінця XVIII – початку XX ст. у творчості Олександра Оглоблина // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 73-74. Історія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 45-52.
94. Добржанський О. Українська періодика Буковини в політичній боротьбі напередодні Першої світової війни // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11-13 травня 2000 р. – Львів, 2000. – С. 407-410.
95. Dobrzanskiy O. Czernowitz und die Ukrainer // Czernowitz: die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2000. – S. 45-61.
96. Добржанський О. Хотинське повстання. Проблеми дослідження // Четвертий Міжнародний Конгрес Україністів. Одеса. 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX століття. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 299-304.
97. Добржанський О. Початок політичної кар'єри М. Василька // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. 4. – С. 298-306.
98. Добржанський О. Суспільно-політичне життя Хотинщини в XIX – на початку XX ст. // Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-літтю Хотина. – Чернівці: Прут, 2000. – С. 83-89.
99. Добржанський О., Карпо В., Коцур А. Історія України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Практикум. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 286 с.
100. Історія української культури: Методичні вказівки, програма та плани семінарських занять / Укл.: О.В. Добржанський, Т.В. Марусик. – Чернівці: Рута, 2000. – 63 с.
101. Dobrzanski O. Stefan Smal-Stoŭki – savant și om politic // Codrul cosminului (Suceava) (seria nouă). – Nr.5(15). – 1999. – S. 315-321.
102. Добржанський О. Чернівецький університет у суспільно-політичному житті Буковини (1875-1914 рр.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 37-50.
103. Даниленко В., Добржанський О. Роман Смаль-Стоцький // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 51-66.
104. Добржанський О. Політична боротьба на Буковині напередодні Першої світової війни на сторінках української періодики // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Місто, 2000. – Вип. 2. – С. 64-66.
105. Добржанський О. Дослідження з народної культури українців // Вісник (Саскачеван, Канада). – 2000. – №1-2. – С. 16-19.
106. Добржанський О. Олександр Оглоблин про концепцію історії України кінця XVIII – початку XX ст. // Наукові записки Університету «Острозька Академія»: Історичні науки. – Острог: Університет «Острозька Академія», 2000. – Вип. 1. – С. 316-322.
107. Добржанський О., Уграк В. Історичні мотиви у творчості Яра Славутича // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 96. – Історія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 134-145.

108. Добржанский А. Бенно Штраухер и Лео Келльнер – сравнительный анализ политической деятельности // Материалы Восьмой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – М., 2000. – С. 181-182.
2001 р.
109. Добржанський О. Українські депутати від Буковини в австрійському парламенті (1861-1918 рр.) // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2001. – Т. 8. – С. 181-189.
110. Добржанський О. Українська історіографія історії Буковини // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття». Чернівці. 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 335-339.
111. Добржанський О., Яценюк Т. Історія політичної думки в Україні: Методичні вказівки, програма та плани семінарських занять. – Чернівці: ЧНУ, 2001. – 63 с.
112. Добржанський О.В., Піддубний І.А. Дипломатична діяльність М. Василька у Швейцарії // Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 5 жовтня 2000 р., Чернівці. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 324-328.
113. Добржанський О. Етнічний склад населення Буковини кінця XVIII – першої половини XIX ст. в сучасній історіографії // Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 5 жовтня 2000 р., Чернівці. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 367-373.
2002 р.
114. Добржанський О. Микола Василько – політичний лідер і дипломат // Буковинський журнал. – 2001. – Ч. 3-4. – С. 187-202.
115. Добржанський О. Буковина в історії України // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 459-474.
116. Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861-1918 рр.) // Австрійсько-український огляд (Відень). – 2001. – №11. – С. 46-53.
117. Добржанский А., Никирса М. Документы Государственного архива Черновицкой области о еврейском населении Буковины австрийского периода // Материалы Девятой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. Тезисы. – М.: Пробел-2000, 2002. – С. 77-79.
118. Добржанський О., Яценюк Т. Сучасна історіографія українського національного руху на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 352-356.
119. Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Хотинщина. Історичний нарис. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 464 с.
120. Добржанський О. Буковинська крайова влада і українці в другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Серія «Політологія і етнологія». – Вип. 18. – С. 51-61.
121. Dobrzans'kyj O. Analiza comparativă a mișcării naționale ucrainene în Bucovina și Galiția în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea // Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina, 1861-1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită? – Suceava: Editura Universității din Suceava, 2002. – S. 147-157.
122. Добржанський О. Українсько-польські взаємини на Буковині у другій половині XIX ст. // Польська культура в житті України. Історія. Сьогодення: Матеріали II Міжнародної наукової конференції. Київ, 6-9 листопада 1997 р. – К., 2000. – С. 128-135.
123. Добржанський О. Буковинознавчі дослідження в Україні. 1991-2000 рр. // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія «Історія». – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – Вип. 63. – С. 18-19.

2003 р.

124. Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький – ідеолог українського національного руху на Буковині // Микола Плав'юк: Україна – життя моє. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 3: Та долю іншу він обрав – душі неспокій. На пошану Миколи Плав'юка. – С. 913-920.
125. Добржанський О. Буковинський провідник української справи // Українознавство – 2003. Календар-щорічник. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 197-199.
126. Добржанский А. Еврейские общества на Буковине во второй половине XIX – первой половине XX в. // Десятая ежегодная междисциплинарная конференция по иудаике. Секция Региональные исследования. Тезисы. – М., 2003. – С. 5-6.
127. Добржанський О. Українське і румунське національне відродження на Буковині другої половини XIX – початку XX ст. // Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної конференції. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 131-142.
128. Добржанський О. Історія України кінця XVIII – початку XX ст. на сторінках «Українського історика» // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 173-174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 30-39.
129. Ботушанський В., Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Павло Михайлина – дослідник героїчної доби історії України // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. 6. – С. 11-19.
130. Добржанський О. Політична діяльність М. Василька в 1902-1914 рр. // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. 6. – С. 251-256.
131. Добржанський О., Никирса М. Документи про споконвічну єдність українців Галичини і Буковини // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. 6. – С. 335-337.
132. Добржанський О. Микола Василько – політичний лідер і дипломат // Буковинський журнал. – 2003. – Ч. 3-4. – С. 150-164.
133. Добржанський О., Гуйванюк М. Січковий рух у Снятинщині на початку XX ст. // Краєзнавець Прикарпаття. – 2003. – №1. – С. 43-45.
134. Добржанський О. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 112-123.

2004 р.

135. Добржанський О., Ботушанський В. Європейські етноси і формування національного складу населення Хотинщини // Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини Хотинщини. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Прут, 2003. – С. 47-52.
136. Добржанський О., Масіян Н., Никирса М. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940). – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 172 с.
137. Dodrzhanskyj O. Die Entwicklung der ukrainischen nationalen Bewegung in der Bukowina: Grundzüge und Forschungsprobleme // Identitätenwandel und nationale Mobilisierung in Regionen ethnischer Diversität. – Marburg: Verlag Herder-Institut, 2004. – S. 133-146.
138. Добржанський О. Російські консульства в Австрії і розвиток москвофільського руху в Галичині та на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. Частина 2. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 283-291.
139. Добржанський О., Гуйванюк М. Січковий рух у Снятинщині на початку XX ст. // Краєзнавець Прикарпаття. – 2003. – №1. – С. 43-45.

2005 р.

140. Добржанський О. Національні відносини на Буковині австрійського періоду в сучасній історіографії // Polska-Europa-Świat XX Wieku. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Włodzimierzowi Bonusiakowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej. – Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – S. 837-844.
141. Добржанський О., Струтинський В., Фісанов В. PER ASPERA AD ASTRA // Буковинський журнал. – 2005. – №1. – С. 96-105.

142. Добржанський О. Ю. Федькович і початки українського національного відродження на Буковині // Р.Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали II Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання», 28-29 травня 2005 р. – Чернівці: Прут, 2005. – С. 30-35.
143. Добржанський О., Марусик Т., Струтинський В. Життя і праця. До 70-річчя професора Юрія Макара // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 272. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 13-19.
144. Добржанський О. Слово про Учителя // Питання історії України. – Т. 8. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 22-29.
145. Добржанський О. Ю. Федькович і початки українського національного відродження на Буковині // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 274-275. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 7-11.
146. Добржанський О. Примітки до розділу 6 книги Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – С. 404-411.
2006 р.
147. Добржанський О. Омелян Попович як політик (до 150-річчя від дня народження) // На перехрестях світової науки. Матеріали III Міжнародної конференції «Вікно в європейську науку», присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля. Чернівці, 20-21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – 312 с.
148. Добржанський О. Історико-краєзнавчі дослідження на Буковині в ХХ – на початку ХХІ ст. // Матеріали V Буковинської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – С. 39-45.
149. Добржанський О. Українська історіографія кінця ХХ – початку ХХІ ст. про міжетнічні взаємини на Буковині // Буковина. Традиції та сучасність. – Піла-Чернівці-Сучава, 2006. – С. 103-113.
150. Добржанський О. Джерела з історії Хотинського повстання 1919 р. // Джерела з історії Хотина та Хотинщини: Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Хотин, 17 жовтня 2005 р.). – Чернівці: Прут, 2006. – С. 5-11.
151. Добржанський О. Історія української дипломатії (методичні рекомендації та завдання для самостійної роботи студентів). – Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. – 32 с.
2007 р.
152. Добржанський О. Деякі аспекти взаємин І. Франка та С. Смаль-Стоцького // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – Т. 9. – С. 89-94.
153. Добржанський О., Никирса М. Ще один документ про виселення етнічних груп з Буковини // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – Т. 9. – С. 233-235.
154. Добржанський О. Будівничий «Українського історика» // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 323-324. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 13-16.
155. Добржанський О. Іван Франко та Степан Смаль-Стоцький: наукова співпраця й особисті взаємини // Іван Франко і Буковина: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 22 вересня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 9-19.
156. Добржанський О., Гуйванюк М. Пожежно-гімнастичні товариства «Січ» Коломийщини як предтеча січового стрілецтва // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. – Коломия: Вік, 2007. – С. 85-91.
157. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті ХVIII – на початку ХХ ст.: Зб. док. і матеріалів / Упор. О. Добржанський, М. Кушнір, М. Никирса. – Чернівці: Наші книги, 2007. – 464 с.
158. Брицький П., Добржанський О. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 234 с.

159. Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917-1922 рр.). – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 483 с.
2008 р.
160. Василь Сімович і розвиток студентського руху на Буковині на початку ХХ ст. // Покликаний служити науці і людям: Науковий збірник (На пошану доктора історичних наук, професора Георгія Кожолянка). – Чернівці: «Видавництво «Наші книги», 2008. – С. 119-125.
161. Добржанський О. Наукові дослідження на факультеті історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету на початку ХХ ст. // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376-377. – С. 26-31.
162. Добржанський О. Національні відносини на Буковині австрійського періоду в сучасній історіографії // II Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 3. – С. 137-141.
163. Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – 1168 с.
164. ЗУНР. 1918-1923: Ілюстрована історія. – Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт, 2008. – 524 с. (Член авторського колективу, с. 56-72, 142-156).
165. Добржанський О. Листопад 1918 р. на Буковині. Ще раз про втрачені можливості // Питання історії України. Збірник наукових праць. – Чернівці: Технодрук, 2008. – Т. 11. – С. 64-71.
166. Добржанський О. Доктор Агенор Артимович як політик та його участь у подіях жовтня-листопада 1918 р. на Буковині // Питання історії України. Збірник наукових праць. – Чернівці: Технодрук, 2008. – Т. 11. – С. 258-260.
167. Добржанський О., Скорейко Г., Гуйванюк М. Історія України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Практикум. Буржуазні реформи 60-70-х рр. ХІХ ст. в Україні. – Чернівці: Рута, 2008. – 92 с.
2009 р.
168. Добржанський О. Буковинець Степан Смаль-Стоцький – творець термінології української мови (до 150-річчя від дня народження) // Українознавство 2009. Календар-щорічник. – К.: ВПЦ Київського університету, 2008. – С. 210-215.
169. Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. // Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту злуки). Всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009 р. – К., 2009. – С. 33-53.
170. Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький як політик // Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. і сучасна рецепція його доби: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. 19-21 лютого 2009 року, Чернівці, Україна. – Чернівці: Місто, 2009. – С. 11-12.
171. Добржанський О. Українська влада на Буковині в листопаді 1918 р. : встановлення, функціонування, причини поразки // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 157-165.
172. Добржанський О. Розвал Австро-Угорщини і проблема державної приналежності українців Буковини // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни): матеріали міжнародної наукової конференції (Чернівці, 29-30 жовтня 2008 р.). – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 187-199.
173. Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С. 28-38.
174. Добржанський О. Чернівці – визначний центр українського національного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) [Кол. монографія]. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 155-162.
175. Добржанський О. Товариство «Руська Бесіда» і розвиток просвітньої роботи на Буковині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування). Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112-116.

176. Добржанський О. Від Є. Гакмана до М. Василька. Українські депутати від Буковини в австрійській Державній Раді (1861-1918 pp.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 15. У 2-х ч. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 57-66.
177. Добржанський О. Національні товариства – консолідуюча сила українського руху на Буковині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // VII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю заснування першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині «Руська бесіда» (Чернівці, 27-28 листопада 2009 р.): Тези. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. – С. 26-28.
178. Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 pp.). Документи і матеріали. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.
179. Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький // Західно-українська народна республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів. 2009. – С. 276-288.
2010 р.
180. Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький – видатний учений, політик, громадський діяч // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 3. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 152-158.
181. Добржанський О., Білецький Б. Основи наукових досліджень: категорії, поняття, терміни, нормативні документи. Навчальний посібник-довідник. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 380 с.
182. Добржанський О., Ботушанський В. Сімдесят років факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича // Науково-методичний вісник: Збірник наукових праць. Вип. 8. Історія та правознавство. – Чернівці, 2009. – С. 25-34.
183. Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів: Манускрипт, 2010. – 455 с. (Член редакційної колегії).
184. Добржанський О., Ботушанський В., Макар Ю. Слово про ювіляра. Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича відзначає своє 70-ліття // Зовнішні справи. – №7-8. – 2010. – С. 62-63.
185. Добржанський О. Національні товариства – консолідуюча сила українського руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. статей. Історія. Політологія. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький університет, 2010. – С. 36-40.
2011 р.
186. Добржанський О. Західноукраїнські землі в зовнішньополітичних планах панславистських організацій Росії на початку ХХ ст. // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 5. У 2 ч. – Ч. 2. – С. 76-81.
187. Добржанський О. Загальні тенденції розвитку Буковини в австрійський (австро-угорський) період // Наука і освіта: крок в майбутнє. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання», присвяченої 145 річчю від дня народження Р.Ф. Кайндля. Чернівці, 29 квітня 2011 р. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2011. – С. 132-139.
188. Добржанський О. Як відобразити історію громадянського суспільства при викладанні історії в школі // Історія України. – 2011. – №38. – С. 4-7.
189. Вища педагогічна освіта України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернівецька область. – К.: Знання України, 2011. – 279 с. (Член авторського колективу).
190. Добржанський О. Буковина в австрійський та австро-угорський період: загальні тенденції розвитку // Культури та релігії в історичній Буковині: ретроспектива та перспектива розвитку / Ред. кол.: Василе Греждіан, Сергій Гакман, Ольга Лукач. – Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2011. – Р. 43-53.
191. Добржанський О.В. Петро Брицький – визначний дослідник історії України ХХ ст. // Питання історії України: Зб. наук. праць. – Чернівці: Технодрук, 2011. – Т. 14. – С. 9-10.
192. Добржанський О., Ботушанський В. Наукові дослідження на кафедрі історії України Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича у 2006-2010 pp. (Аналітичний

- огляд) // Питання історії України: Зб. наук. праць. – Чернівці: Технодрук, 2011. – Т. 14. – С. 257-279.
193. Добржанський О., Пивоваров С. Хотинська битва 1621 року // 390 річчя Хотинської битви 1621 року: матеріали Міжнародної наук. конф. (Чернівці – Хотин, 22-23 вересня 2011 р.). – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 9-11.
- 2012 р.
194. Добржанський О. Буковина та Хотинщина в історичних дослідженнях за 20 років незалежності України // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. пр.: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 583-584. – С. 85-90.
195. Добржанський О. Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848-1918 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manet. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. – Львів, 2012. – С. 300-307.
196. Добржанський О. Зародження та розвиток українського парламентаризму на Буковині (1848-1918 рр.) // Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (До 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського) / Наукова конференція 29 вересня 2011 р. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2012. – С. 313-324.
197. Добржанський А. Украинское национальное движение в Буковине в годы Первой мировой войны // Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. – М.: Квадрига, 2012. – Т. 1. – С. 267-280.
198. Добржанський О. Базовий договір 1997 року як основа для розвитку українсько-румунських взаємин у ХХІ столітті // Україна-Румунія: 20 років дипломатичних зносин. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 37-43.
199. Добржанський О., Добржанський С. «Руська бесіда» – arena румунсько-українського протистояння та спроби налагодження діалогу в другій половині 90-х рр. ХІХ ст. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2012. – Т. 15. – С. 87-91.
- 2013 р.
200. Добржанський О. Боротьба за лідерство в середовищі українських націонал-демократів Буковини напередодні Першої світової війни // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2012. – Ч. 20-21. – С. 145-151.
201. Добржанський О., Федорак В. Український національно-визвольний рух та боротьба проти радянської західноукраїнських земель (1944-1955 рр.) // Історія України. – 2013. – №12. – С. 4-9; №13. – С. 4-9; №16. – С. 19-21.
202. Добржанський О. Формування української національної еліти на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Питання історії України. – Чернівці: Технодрук, 2013. – Т. 16. – С. 115-119.
- 2014 р.
203. Добржанський О. Буковинська складова Західноукраїнської народної республіки // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Історія. Політологія. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький університет, 2014. – С. 41-47.
204. Добржанський О. Деякі аспекти повсякденного життя українців Буковини в умовах Першої світової війни // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Технодрук, 2014. – Т. 17. – С. 167-172.
- 2015 р.
205. Добржанський О. Становлення та розвиток українського національного руху на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: динаміка, періодизація, регіональна специфіка // Oriens Aliter. Časopis pro kulturu a dějiny střední a východní Evropy (Praha). – №1. – 2014. – S. 35-48.
206. Добржанський О., Яценюк Т. Степан Смаль-Стоцький – фундатор українського націоналізму на Буковині // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. Сич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 154-161.

207. Добржанський О. Система органів влади Буковини у складі Австрійської (Австро-Угорської) монархії (Частина I) // Буковинський вісник державної служби та самоврядування. – 2015. – №3. – С. 40-45.
208. Добржанский А. Украинские общественные организации на Буковине во второй половине XIX – начале XX веков // Цивилизационно-культурные связи России и Украины. II конференция Российской ассоциации украинистов. Материалы международной научно-практической конференции 1-3 декабря 2011 г. МГИМО – РГГУ. – М.: Издательство «МГИМО-Университет», 2015. – С. 45-55.
209. Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області. Монографія [Гакман С., Добржанський О., Долинянська Т., Круглашов А. та ін.]. – Чернівці: Букрек, 2014. – 812 с.
210. Добржанський О.В., Яценюк Ф.С. Король Данило Романович в українській історіографії // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 2014. – Zesz. 6. – S. 95-112.
2016 р.
211. Добржанський О., Макар Ю. Ставлення буковинців до російської окупації краю в 1914-1917 роках // Rocznik Chełmski. – Chełm, 2015. – Т. 19. – 335-349.
212. Добржанський О. До 80-річчя доктора історичних наук, професора В.М. Ботушанського // Український історичний журнал. – 2016. – №1. – С. 233-234.
213. Добржанський О., Яценюк Т. Українське просвітництво на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.: ідейні засади та організаційні форми // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – 2016. – №3. – С. 5-9.
214. Добржанський О. Високопреосвященніший Євген (Гакман) – перший Буковинський митрополит, визначна постать Православної Церкви Австрії (Австро-Угорщини) XIX ст. // Роль особистості в Церкві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 19.05. 2016. – Луцьк: ЕІКОН, 2016. – С. 83-90.
215. Добржанський О., Коцур А. Життєвий і творчий шлях ювіляра // Часопис української історії. – Київ, 2016. – Спецвип. 34. – С. 170-175.
216. Добржанський О. Василь Ботушанський – історик Буковини // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – 2016. – №1. – С. 7-11.
217. Добржанський О. Місцеве самоврядування Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. // Західна Україна: історико-культурний та етнолінгвістичний аспекти (друга половина XIX – XXI ст.): Колективна монографія. – Івано-Франківськ: НАІР, 2016. – С. 111-131.
218. Добржанський О. Сприйняття населенням Буковини російських окупаційних військ та адміністрації як важливий аспект повсякденного життя в умовах Першої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2015. – Вип. 26. – С. 193-201.
219. Добржанський О. Микола Василько – визначний український дипломат австрійської школи // Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. Колективна монографія – К., 2016. – С. 180-191.
2017 р.
220. Добржанський О. Європейська інтеграція крізь призму культурних та релігійних цінностей (на прикладі України) // Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18.05.2017). – Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ЕІКОН, 2017. – С. 55-61.
221. Добржанський О. Сторічний ювілей української революції і української влади на Буковині // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей. Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 8-10.
223. Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті // Україна-Польща: історичне сусідство. Матеріали міжнародної наукової конференції 19-20 травня 2017 р. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 365-370.
224. Добржанський О. Духовні та ідейні переконання лідерів українського національного руху на Буковині початку XX ст. С. Смаль-Стоцького та М. Василька // Personalități și evenimente

marcante din viața spirituală a spațiului Pruto-Nistrean și a vecinilor săi în sec. XIX-XX. – Chișinău: CEP USM, 2017. – P. 238-247.

225. Добржанський О., Христан Н. Великий Скит у Карпатах у 3 т. / М.В. Кугутяк. – Івано-Франківськ, Манускрипт-Львів, 2017 // Питання історії України. Зб. наук. праць. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т. 19. – С. 113-115.
226. Dobržans'kyj O. Černivci – važno središte ukrajinskoga nacionalnog pokreta druge pol. XIX. st. i početka XX. stoljeća // BUKOVINA. БУКОВИНА (prijevodi s ukrajinskoga). – Zagreb, 2017. – S. 127-134.

2018 p.

227. Добржанський О. Вплив сучасних ЗМІ на формування історичної пам'яті українців та поляків // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті». – Вінниця, 2018. – С. 16-22.
228. Добржанський О. Українська політична еліта на Буковині кінця XIX – початку XX ст. Спроба колективної характеристики на прикладі депутатів Буковинського сейму та Австрійського парламенту // Вісник Центру буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 37-43.
229. Добржанський О. Столітній ювілей Буковинського віча і українська влада на Буковині // Внесок буковинців у створення Української соборної держави. – Чернівці: Букрек, 2018. – С. 73-87.
230. Добржанський О. Українська влада на Буковині восени 1918 р.: становлення, організаційні засади, прагнення до єдності з рештою українських земель // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1-2 червня 2017 р.). – Київ-Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. – С. 195-207.
231. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1: А-Ж. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. – 688 с. (Член редакційної ради, автор ряду статей).
232. Добржанський О. Автор статей: Безпалко Осип Іванович, Будинок крайової управи у Чернівцях, Буковина, Буковинське віче, Буковинський крайовий виділ, Василько Микола Миколайович, Виконавча делегація УНРади в Чернівцях, Вільнодумний союз, Гаврищук Микола, Діяльність української влади на Буковині 11.1918.
233. Добржанський О. Проблеми опіки над місцями національної пам'яті в українсько-польських відносинах // Sprawy Międzynarodowe (Warszawa). – 2018. – Т. LXXI. – Numer 1. – S. 245- 251.
234. Добржанський О. Проблеми державної приналежності українців Буковини в роки Першої світової війни // Велика війна 1914-1918: витоки, характер, наслідки. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. – С. 356-373.
235. Добржанський О. «Руська бесіда» – провідне українське просвітнє товариство на Буковині другої половини XIX – початку XX ст. // Літопис Волині. – 2018. – Число 19. – С. 25-30.

2019 p.

236. Добржанський О. Населення Рогізни в останній чверті XVIII – на початку XX ст. // Рогізна: погляд крізь роки: матеріали міської історико-краєзнавчої конференції, м. Чернівці, 20 березня 2019. – Чернівці: Технодрук, 2019. – С. 14-18.
237. Добржанський О. Б.О. Тимошук – дослідник історії міст і сіл Чернівецької області // Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимошука: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.). – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2019. – С. 43-44.
238. Добржанський О. Українці Буковини восени 1918 р.: соборницькі ідеї та устремління // Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності»: міжнародна і внутрішня політика: Колективна монографія. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2019. – С. 167-184.
239. Добржанський О. Проблема державної приналежності Буковини в міжнародних відносинах напередодні та під час Паризької мирної конференції // Історичні і політологічні дослідження (Вінниця). – 2019. – №1. – С. 186-191.

**Перелік
захищених кандидатських і докторських дисертацій
під керівництвом О. Добржанського**

Кандидатські дисертації

1. Чеховський Ігор Григорович. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології). – Чернівці, 1996.
2. Шостак Віктор Михайлович. Найдавніші вірування на території України в їх історичному розвитку від епохи палеоліту до X ст. н.е. (етико-світоглядний аспект). – Чернівці, 1998.
3. Ботушанський Олег Васильович. Сільська кооперація на Буковині (80-ті роки XIX – початок XX ст.). – Чернівці, 2001. – 20 с.
4. Маркова Світлана Василівна. Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі. – Чернівці, 2002.
5. Гуйванюк Микола Романович. Січковий рух у Галичині й на Буковині (1900-1914 рр.). – Чернівці, 2002.
6. Грицан Анатолій Васильович. Діяльність товариства «Просвіта» на Прикарпатті в 1920-1939 рр. – Чернівці, 2003.
7. Шологон Лілія Іванівна. Українські педагогічні товариства Галичини та Буковини 80-х рр. XIX – початку XX ст. – Чернівці, 2003.
8. Дутчак Інна Григорівна. Український молодіжний рух на Буковині (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). – Чернівці, 2003.
9. Зибачинський Ігор Володимирович. Соціально-економічний, суспільний та культурний розвиток Північної Бессарабії у другій половині XIX – на початку XX ст. – Чернівці, 2005.
10. Коваль Михайло Володимирович. Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В.П. Затонського. – Чернівці, 2007.
11. Чайка Галина Василівна. Еміграція з Буковини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). – Чернівці, 2008.
12. Богачик Тамара Степанівна. Північна Бессарабія дореформеного періоду (1812-1868 рр.): соціально-економічний, суспільний та освітній розвиток. – Чернівці, 2009.
13. Филипчук Олександр Михайлович. Русь серед «військ народів» у Візантії IX – XI ст.: найманці та союзники. – Чернівці, 2010.
14. Василюва Валентина Анатоліївна. Становлення і розвиток українсько-румунських міждержавних відносин у 1991-2003 роках. – Чернівці, 2010.
15. Руснак Олександр Валерійович. Соціально-економічний розвиток Північної Буковини і Хотинщини у 1918-1940 рр. – Чернівці, 2010.
16. Троханяк Олександра Степанівна. Бережанщина в роки Першої світової війни та Української революції 1914-1921 рр. – Чернівці, 2011.
17. Проскурняк Василина Пантелеївна. Суспільно-політична та наукова діяльність Осипа Маковея. – Чернівці, 2012.
18. Кузь Анатолій Іванович. Генуезька Газарія у другій половині XIII – XV ст.: військовий аспект розвитку. – Чернівці, 2012.
19. Семенів Олександр Євгенович. Визволення Тернопільщини від німецької окупації (військово-історичний аспект). – Чернівці, 2013.
20. Ковалець Тарас Романович. Запорозьке військо у повстаннях 1625 та 1630 рр. в Україні: внутрішня організація і військово мистецтво. – Чернівці, 2014.
21. Шилюк Олег Іванович. Бібліотечна справа в західних областях УРСР (1939-1991). – Чернівці, 2015.
22. Стрільчук Віталій Васильович. Україна – Польща: транскордонне співробітництво у культурній сфері (90-ті роки XX – початок XXI століття). – Чернівці, 2015.
23. Гайсенюк Віталій Вікторович. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни. – Чернівці, 2016.
24. Прокоп Тарас Ігорович. Петро Рум'янцев-Задунайський та ліквідація української автономії в другій половині XVIII ст. – Чернівці, 2016.

25. Левіна Юлія Сергіївна. Інформаційно-пропагандистська політика радянської влади в західних областях УРСР у 1939-1953 роках. – Чернівці, 2016.
26. Обершт Ольга Миколаївна. Російський націоналістичний рух на Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.: ідеологія та практика. – Чернівці, 2017.
27. Христан Назарій Михайлович. Король Данило Романович в українській культурній пам'яті другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. – Чернівці, 2018.

Докторські дисертації

28. Зуляк Іван Степанович. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність. – Чернівці, 2006.
29. Кабачинський Микола Ілліч. Становлення та розбудова Прикордонних військ України в 1991-2003 рр.: історичний аспект. – Чернівці, 2006.
30. Пивоваров Сергій Володимирович. Історичний розвиток населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра в ХІ – першій половині ХІІІ ст. – Чернівці, 2007.
31. Баженова Стефанія Едуардівна. Проблеми історії та культури України в історико-краєзнавчих і художніх творах представників «української школи» в польській літературі 1820-1890-х років. – Чернівці, 2010.
32. Мизак Нестор Степанович. Боротьба УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях (1942-1960 рр.). – Чернівці, 2011.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 43–47.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 43–47.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.43-47>
hj.chnu.edu.ua

УДК 261.7:316.343.(477) «19 - 20»

© Олена Короткова * (Сєверодонецьк)

КРИЗОВІ ЯВИЩА У СОЦІАЛЬНИХ ПОЗИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ЗА АРХІВНИМИ ВІДОМОСТЯМИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ретельно аналізуючи справи фондів українських архівних установ, автором визначено головні причини і наслідки зародження кризових явищ у соціальних позиціях українського духовенства у ХІХ – на початку ХХ ст.; зростання антагоністичних настроїв українського селянства щодо духовенства у визначений період. Зміни у соціальних позиціях духовенства проявилися у поширенні антисоціальної поведінки, трансформації традиційності повсякденного життя духовної еліти та місцевих священників. Недовіру до духівництва посилювала насильницька русифікація в церковному богослужінні. В умовах капіталізації суспільства духівництво було не в змозі зберігати свій вплив на більшість верств населення українських губерній.

Ключові слова: духовенство, соціальний, антагонізм, криза, антисоціальний, реформа, селянство.

Olena Korotkova (Sievierodonetsk)

CRISIS FACTORS IN SOCIAL POSITIONS OF UKRAINIAN ARCHIVAL ARRANGEMENTS XIX – BEGINNING OF XX CENTURY

Abstract. *The purpose of the research is to determine the main causes and consequences of the emergence of crisis phenomena in the social positions of the Ukrainian clergy in the XIX – early XX centuries; the transformation of the clergy and peasantry relations, changes in the daily values of the Ukrainian clergy. Reforming Ukrainian agrarian society has led to a change in social attitudes and values among all strata of the population. Clergy, defending the imperial social traditions, lost credibility and control over the Ukrainian people. The priests had to perform many social functions, but the weakening of the practice of patriarchal traditions, the intensive displacement of many outdated elements from family life put new challenges to the clergy. Changes in the social positions of the clergy were manifested in the spread of anti-social behavior; the transformation of the traditional daily life of the spiritual elite and local priests. Mistrust of the clergy was intensified by forcible Russification in church worship. In the conditions of capitalization of society, clergy were not able to maintain their influence on the majority of the population of Ukrainian provinces.*

Keywords: clergy, social, antagonism, crisis, anti-social, reform, peasantry.

Постановка проблеми. Духовенство, як і інша соціальна верства населення, має свої субкультурні ознаки, ціннісні орієнтири, статусний набір правил і норм. У пореформений період ХІХ – початку ХХ ст. в соціальних позиціях українського духовенства простежуються масштабні

* к.і.н., завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Северодонецьк).

PhD in History, Head of the department of social and humanitarian disciplines and teaching methods of the Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Severodonetsk).

orcid.org/0000-0002-3258-072X

Email: korotkovaolena@ukr.net

трансформації. Послаблення дії патріархальних традицій, інтенсивне витіснення багатьох застарілих елементів із сімейного побуту поставило перед духовенством нові виклики. В умовах аграрного реформування, капіталізації економіки та модернізації суспільства XIX – початку XX ст. з'явилася низка протиріч між різними верствами населення і сталими релігійними засадами співіснування села, міста і церкви. Духівництво було вже не в змозі задовольняти соціальні й культурні потреби модернізованого суспільства. Неминучі наслідки реформування відчутно вплинули і на особливості повсякденного життя духівництва, його поведінкові та функціональні засади. Фонди українських архівних установ дають можливість більш ретельно вивчити проблематику повсякденності українського духовенства.

Аналіз останніх досліджень. Питання трансформації відносин духівництва і селянства, зміни повсякденних цінностей українського духовенства стали предметом дослідження низки вітчизняних та закордонних науковців. Російський дослідник А. В. Скутнев всебічно дослідив поведінкові зміни у становищі духівництва на теренах Російської імперії. Вагомий внесок в дослідження відносин православної церкви і селянства в Україні зробив В. Г. Меша. О. Ю. Бойков і Г. В. Додонова дослідили роль російської православної церкви у житті буржуазії та селянства Південної України у кінці XIX – на початку XX ст. Відомий дослідник української повсякденності Ю. П. Присяжнюк теж приділив увагу цій проблематиці. Ю. В. Хитровська простежила зміни у відносинах церкви і селянства Правобережної України. Ретельно дослідив історіографію питання повсякденного життя родини парафіяльного священника в Харківській губернії Є. Ю. Захарченко.

Мета та завдання: дослідити особливості трансформації соціальних позицій українського духовенства на матеріалах українських архівних фондів та джерел XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Церква існувала на державницькій монархічній платформі і виступала інструментом гноблення більшості українського населення. Недовіра до духівництва зростала в умовах насильницької русифікації на підросійських землях України, знищення національної ідентичності народної культури. Вища церковна еліта швидко здалася колонізаторам задля збереження своїх матеріальних і статусних позицій. В цих умовах саме незаможне селянство, прості миряни намагалися зберігати народну церковну традицію. Народ сформував своєрідний імунітет проти чужорідного московського православ'я. У відносинах між народом і духівництвом поступово втрачався ментальний зв'язок. Проблематика відносин духівництва і народу стояла досить гостро і висвітлювалася більшістю церковної періодики як неминучий конфлікт інтересів. У збірці «Записки сільського священника. Быт и нужды православного духовенства» невідомий автор досить ґрунтовно розкриває сутність протиріч між духівництвом і різними верствами населення. Наприклад, щодо селянства автор зазначає: «Вони люблять священника, коли той живе точно так же, як живуть вони самі, – щоб у священника був такий же простий будинок, як і у мужика, і разом з ним вип'є; якщо священник сам потім піде до нього на хрестини, весілля, поминки, і разом з ним нап'ється там п'яний; надягне мужицький каптан і поїде разом орати, косити. Про таких священників, звичайно, селяни кажуть: «Наш піп – душа! Він справжній наш брат – мужик: працює з нами разом, дарма що піп; до нього йди запросто будь-коли, він і сам вип'є і тобі піднесе. Такі відгуки мені не раз доводилося чути від селян про свого священника. Це означає, щоб задовольняти «вимогам сучасного суспільства» – селян, священник повинен бути мужиком»¹. Стара пані буде шанувати свого парафіяльного батюшку священника вище святителя, якщо він зайде іноді до неї випити чашечку кави з цукром, пограє з нею в гран пасьянс, засудить легкість звичаїв нинішніх молодих людей і буде мати терпіння слухати її звичайні плітки. Тобто священник повинен бути салонницею. Є родини, для яких карти складають сенс життя. Якщо священник не грає, то він ніколи не буде користуватися повагою цього сімейства. Отже: священник повинен бути картярем. Земства асигнують невеликі суми на народні школи. Священникові доводиться переконати селян виявити бажання відкрити школу; він повинен знайти приміщення, підшукати кошти на опалення, прислугу, навчальні посібники і завдання вчителя переконати батьків і матерів відпускати дітей своїх до школи, переконати самих дітей ходити в них; сам повинен вчити і спостерігати за викладанням інших. Тобто він повинен бути попечителем і вчителем народної школи. У народі посилюються пияцтво, аморальність, азартні ігри, злочинство. Місцева ж влада завжди п'яна раніше за інших. Єдина особа – це парафіяльний священник, який є і повинен бути наставником і охоронцем народної моральності².

Духovenство, окрім релігійних, виконувало багато соціально значущих функцій. Вплив священництва на розвиток парафіяльної і земської освіти, медицини, діяльність церковно-парафіяльних піклувальних товариств і братств, створення громадських осередків боротьби з пияцтвом тощо дійсно великий. Прикладом може стати традиційне призначення священників піклувальниками боротьби проти народного пияцтва. У справі Київської духовної консисторії про призначення священників піклувальниками народної тверезості Бердичівського повітового комітету зазначається, що на 3 роки 14 священників на повіт обираються постійними піклувальниками і відповідальними за боротьбу з пияцтвом³. Окрім того, духівництво брало активну участь у діяльності церковнопарафіяльних шкіл. Священики виконували обов'язки голів шкіл, а задля навчання хлопчиків церковному співу у школи призначали псаломщиків⁴.

Та попри статутні функції і винятковість духовного стану у формуванні народної моральності, життєві реалії повсякденності духовенства були дещо іншими. Окремої уваги народу заслуговував морально-етичний стан поведінки сільських священників. Пияцтво, гра в карти, участь у мужицьких бійках, недотримання постів та навіть мужолозтво аж ніяк не сприяли зміцненню авторитету священників і церкви в цілому. І така поведінка священнослужителя була характерною для всіх конфесій священників. Наприклад, у записках священника Мирона Подолинського про події 1891 р. у Перемишльській капітулі греко-католицької церкви яскраво змальовано соціальний портрет архієрея Кір'я Юліана м. Перемишля. «Кілька днів епп нікого до себе не пускає, каже, що в нього influenza (застуда), а служба його мовить, що він п'яний. 2 грудня три рази посилали для нього за обідом до ресторації. А по місті говорять, що епп гріховодить з чоловіками... нечуваний встид. Нещасна наша доля з таким владикою»⁵. Священик Мирон Подолинський розуміє всю небезпеку такої поведінки архієрея, особливо в умовах прогресуючої латинізації та поширення російського православ'я. Він жаліється: «Нас народ звинувачує в тому, що ми не дбаємо про народне добро. Багато народу руського з прикордонних до Росії сіл вийшло за кордон і змінило віру католицьку на православну (30 000 тис.), кажучи «Бог один!»⁶.

Окремі випадки поведінки священників приголомшують. Наприклад, священник церкви містечка Бубнів Золотоніського повіту Суруханов А. серед білого дня велів принести горілки, напивсь, волаючи непристойні пісні, вибив двері в дім козака Івана Петренка. Окрім того, містяни жаліються на те, що він їх б'є по-звір'ячому заради задоволення і блудує з жінками⁷.

У фондах Охтирського духовного правління міститься справа про пияцтво та нанесення місцевому благочинному грубощів священником Покровської церкви Котелевої Слободи Григорієм Дмитрівим. Благочинний доповідає, що священник Григорій Дмитрів не може нести духовну службу з причини «буйства життя»: постійно пиячить, б'є послушників за проступки до крові, пропиває приходські гроші. На своє виправдання священник говорить: «Ну то я ж по трактирах не ходжу, і б'ю менш ніж інші священники»⁸. Духовне падіння священників виявлялося і в деяких інших «гріхах». Деякі «духовні наставники» не гребують розкрадати парафіяльні кошти і майно, лихварити, використовувати працю дітей задля своєї вигоди тощо. Показовою з цього приводу, на наш погляд, є справа Зміївського духовного правління про донесення мешканки села Верхнє Бишкіно Катерини Мартинової на священника Юхновського. Вона стверджує, що священник Юхновський взяв з неї 47 крб. за вінчання (замість 25 крб.), пухову перину (коштує 20 крб) та вулик бджіл (коштує 15 крб.). При намаганні жінки повернути майно, Юхновський привселюдно її ображав і навіть бив⁹. У справі Ізюмського духовного правління про вимагання грошей священниками с. Лиман мешканець Гордей Лопатинський наголошує, що священник Пилип Грибовський взяв з нього 10 крб. за вінчання та гарячого вина на 5 крб. До вінчання справа так і не дійшла, бо «батюшка» кудись відрядився і повернувся геть п'яним. Мешканці с. Лиман жаліються, що вимушені ховати близьких без церковної панахиди, бо священник завжди п'яний. На вінчаннях не стоїть на ногах, не служить святковій літургії, лихварює¹⁰. У справах Київської духовної консисторії містяться відомості про неналежне виконання священниками своїх прямих обов'язків. Прикладом може бути справа про поведінку священників сіл Рословичі та Гвоздова до успішності навчання селянських дітей і заборону використовувати їх працю у свою користь. Рапортом у Котовське волосне правління від 21 квітня 1843 року батьки дітей від селян с. Рословичі і с. Гвоздов, що мали вивчати грамоту у парафіяльних священників скаржаться на непотрібну поведінку священників. Рословський парафіяльний священник замість навчання дітей примушує їх вивозити зі свого двору до городів та в інші місця гній та

займатися іншими «чорними роботами»¹¹. За справою Київської духовної консисторії від селян с. Безуков Черкаського повіту про місцевого священика Володимира Ковернинського, він не виконує належним чином своїх обов'язків щодо завідування парафіяльною школою. Селяни жаліються, що священик не проводить заняття внаслідок морозу в 6 градусів у приміщенні класу. Сільський староста наголошує, що надав на опалення школи і закупівлі підручників кошти у розмірі 50 крб. 50 коп. Але священик нічого не зробив, на заняття не з'являється та навіть розпустив дитячий хор з причин незрозумілих ревнощів до вчителя співу¹².

У непростий час зламу традиційних поглядів на співіснування духовенства і простого народу антагоністичні настрої неспинно зростали. Іноді селяни, відчуваючи свою незалежність, проявляли неабияку активність і громадянську відповідальність у захисті свого майна. Зі справи Київської духовної консисторії за рапортом благочинного Орловського Чигиринського повіту про втручання у церковні справи можна спостерігати намагання селян контролювати справи будівництва церкви, не сподіваючись на допомогу священика. Священик Роман Орловський звинуватив селянина Петра Буріма із с. Мордва в тому, що він відібрав у церковного старости ключі від церкви і призначив нового старосту. У відповідь селяни написали звернення: «Ми, селяни, прийняли священика як батька рідного, але побачили зовсім інше. Бачимо від нього грубощі, забиття. Ми б і далі мовчали, якби побачили, що він правильно веде церковні справи за потребами. Церква згоріла, священик нічого не робить щодо продовження будівництва. Він перешкоджає роботі і не служить навіть у свята»¹³.

Висновки. Суспільна місія духовенства повинна полягати у духовному та моральному лідерстві, ствердженні церковного авторитету, але відмежування духовенства від народу, нездатність реагувати на виклики нової реальності мало негативні наслідки для його станового авторитету. Наростаючі антагоністичні настрої більшості населення щодо духовництва в умовах бурхливого соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку є свідченням глибокої кризи духовного стану, спричиненої як церковною політикою держави, так і попередньою поведінкою духовенства.

¹ А. Розанов, *Записки сільського священика. Быт и нужды православного духовенства* [Notes of the village priest. Life and needs of the Orthodox clergy], in «Русская старина», 1882, СПб., с. 74.

² А. Розанов, *Записки сільського священика*, 1882, СПб., с. 76–77.

³ Центральний Державний історичний архів, м. Київ, ф. 127, Київська духовна консисторія, т.1, оп. 799, спр.13, *Про призначення священиків піклувальниками народної тверезості Бердичівського повітового комітету* [About priestlyannya priest pivkaluvalnikami national tseerososti Berdychivskogo povitovogo komitet], арк. 3-5.

⁴ ЦДІАК, ф.127, Київська духовна консисторія, оп.773, спр.11, *Відомості про церковно-парафіяльні школи по відношенню Київської єпархіальної училищної ради*, арк. 19-22.

⁵ Центральний Державний історичний архів, м. Львів, ф. 408, Греко-католицький митрополичий ординаріат, оп. 1, спр. 941, *Записки священика Мирона Подолінського про події 1891 р. у Перемишльській капітулі греко-католицької церкви* [Notes by priest Myron Podolinsky about podii 1891 p. in Peremishlshkii kapituli Greek Catholic Church.], арк. 4.

⁶ ЦДІА, м. Львів, ф. 408, оп. 1, спр. 941, арк. 10.

⁷ ЦДІАК, ф.1132, Золотоносське духовне правління, оп 1, спр. 123, *Про священика церкви м. Бубнів Суруханова А, звинуваченому у пияцтві*, арк. 6 - 14.

⁸ ЦДІАК, ф. 1975, Охтирське духовне правління, оп.1 спр.2, *Справа про пияцтво та нанесення місцевому благочинному грубостей священика Покровської церкви Котелевої Слободи Григорія Дмитріва* [On the right, about the piazza that is applied to the courtyard of the royal family, the priesthood of the Pokrovsk church of the Kotelevo Sloboda Grigory Dmitriva], арк. 12–60.

⁹ ЦДІАК, ф. 1987, Змієвське духовне правління, оп.1, спр. 58, *Про донесення мешканки села Верхне Бишкіно Катерини Мартинової на священика Юхновського* [On the report of the inhabitant of the village Verkhne Bishkino Kateryna Martynova on the priest Yukhnovsky], арк. 2–15.

¹⁰ ЦДІАК, ф. 1989, Ізюмське духовне правління, оп.1, спр. 463, *Про вимагання грошей священиками с. Лиман* [On the extortion of money by the priests of the village of Liman], арк. 5.

¹¹ ЦДІАК, ф. 127, Київська духовна консисторія, т.1, оп. 641, спр. 193, *Про поведінку священиків сіл Рословичі та Гвоздова до успішності навчання селянських дітей і заборону використовувати їх працю у свою користь* [On the behavior of Roslavich and Gvozdova village priests to the success of training peasant children and the prohibition of using their work in their favor], арк. 2.

¹² ЦДІАК, ф. 127, Київська духовна консисторія, т. 1, оп. 789, спр. 320, *По заяві селян с. Безуков Черкаського повіту про неналежне відношення місцевого священника Володимира Ковернинського до завідування ним парафіяльною школою*, арк. 2–9.

¹³ ЦДІАК, ф. 127, Київська духовна консисторія, т. 1, оп. 786, спр.16, *По рапорту благочинного Орловського Чигиринського повіту про втручання у церковні справи* [On the report of the charitable Orlovsky Chigirinsky district about interference in church affairs], арк. 5–22.

Reference

1. Rozanov, Zapysky selskaho sviashchennyka. Выт у нuzhды pravoslavnoho dukhovenstva [Notes of the village priest. Life and needs of the Orthodox clergy], in «Russkaia staryna», 1882, SPb., s. 74.
2. Rozanov, Zapysky selskaho sviashchennyka, 1882, SPb., s. 76–77.
3. Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv, m. Kyiv, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia t.1, op. 799, spr.13, Pro pryznachennia sviashchennykiv pikluvalnykamy narodnoi tverezosti Berdychivskoho povitovoho komitetu [About priestlyannya priest pivkaluvalnikami national tsereososti Berdychivskogo povitovogo komitet], арк. 3-5.
4. TsDIAK, f.127, Kyivska dukhovna konsystoriia, op.773, spr.11, Vidomosti pro tserkovno-parafialni shkoly po vidnoshenniu Kyivskoi yeparkhialnoi uchylyshchnoi rady, арк. 19–22.
5. Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv, m. Lviv, f. 408, Hreko-katolytskyi mytropolychyi ordynariat, op. 1, spr. 941, Zapysky sviashchennyka Myrona Podolynskoho pro podii 1891 r. u Peremyslshkii kapituli hreko-katolytskoi tserkvy [Notes by priest Myron Podolynsky about podii 1891 p. in Peremishlshkii kapituli Greek Catholic Church,], арк. 4.
6. TsDIA, m. Lviv, f. 408, op. 1, spr. 941, арк. 10.
7. TsDIAK, f.1132, Zolotonoske dukhovne pravlinnia, op 1, spr. 123, Pro sviashchennyka tserkvy m. Bubniv Surukhanova A, zvyuvachenomu u pyiatstvi, арк. 6–14.
8. TsDIAK, f. 1975, Okhtyrskе dukhovne pravlinnia, op.1 spr.2, Sprava pro pyiatstvo ta nanesennia mistsevomu blahochynnomu hrubostei sviashchennyka Pokrovskoi tserkvy Kotelevoi Slobody Hryhoriia Dmytriva [On the right, about the piazza that is applied to the courtyard of the royal family, the priesthood of the Pokrovsk church of the Kotelevo Sloboda Grigory Dmytriva], арк. 12–60.
9. TsDIAK, f. 1987, Zmiievskе dukhovne pravlinnia, op.1, spr. 58, Pro donesennia meshkanky sela Verkhnie Byshkino Kateryny Martynovoi na sviashchennyka Yukhnovskoho [On the report of the inhabitant of the village Verkhne Bishkino Kateryna Martynova on the priest Yukhnovsky], арк. 2–15.
10. TsDIAK, f. 1989, Iziumske dukhovne pravlinnia, op.1, spr. 463, Pro vymahannia hroshei sviashchennykamy s. Lyman [On the extortion of money by the priests of the village of Liman], арк. 5.
11. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, t.1, op. 641, spr. 193, Pro povedinku sviashchennykiv sil Roslovychi ta Hvozdoва do uspishnosti navchannia selianskykh ditei i zaboronu vykorystovuvaty yikh pratsiu u svoiu koryst [On the behavior of Roslavich and Gvozdoва village priests to the success of training peasant children and the prohibition of using their work in their favor], арк. 2.
12. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, t. 1, op. 789, spr. 320, Po zaiavi selian s. Bezukov Cherkaskoho povitu pro nenalezhne vidnoshennia mistsevoho sviashchennyka Volodymyra Kovernynskoho do zaviduvannia nym parafialnoiu shkoloiu, арк. 2–9.
13. TsDIAK, f. 127, Kyivska dukhovna konsystoriia, t. 1, op. 786, spr.16, Po raportu blahochynnoho Orlovskoho Chyhyrnskoho povitu pro vtruchannia u tserkovni spravy [On the report of the charitable Orlovsky Chigirinsky district about interference in church affairs], арк. 5–22.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 48–55.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 48–55.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.48-55>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.82)«185/189»:316.347

© Світлана Шульга (Луцьк)

ЕТНІЧНИЙ ПРОСТІР ВОЛИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.: ПОГЛЯД ВОЛИНСЬКОГО ЧЕХА

Досліджуються еґо-документи волинських чехів, на основі яких розглядаються процеси формування відносин колоністів та місцевого населення, українців, німців, євреїв, поляків, росіян. Увага зосереджується на засобах самоідентифікації колоністів як представників чеського етносу.

Ключові слова: Волинь, імміграція, волинські чехи, ідентичність.

Svitlana Shulha (Lutsk)

VOLYN ETHNIC SPACE OF THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY: THE VIEW OF VOLYN CZECH

Abstract. *The article deals with the process of adaptation of the Czech population to the conditions of the nonethnic society of Volyn guberniia in the second half of the nineteenth century. This process took place through the conclusion of interethnic relations. Ego-documents (biographies, memoirs) of the Czechs, who re-emigrated in 1946-1947, served as a source of research. The author comes to the conclusion that the self-identification of the Czech colonists took place on the basis of the comparison of “myself” with “other”, giving “self” positive features as opposed to “another”. The Czech colonists favorably treated to the Russian authorities, as a result of Slavophile sentiments and a government policy to facilitate resettlement, which was being designed for local government and landowner-Russian. However, the protective policy of the Russian authorities was transformed into a restrictive in the cultural and educational sphere of the life of the Czech settler, which led to dissatisfaction with the colonists. Therefore, the negative characteristics of relations with the Russians are contained in memoirs. Pole-landowner perceived the colonists as “kholop”, so there were misunderstandings between them. However, it soon became clear that the level of agriculture, education and the life of the Czechs far superior “kholopskyi”. The Czechs entered into official relations because of the need for the registration of land acquisition documents with Polish landowners. Further rapprochement with this ethno-community took place in the interwar period. The closest contacts of the Czechs coincided with the Ukrainian peasants who perceived the colonists at the beginning of their settlement cautiously-biased, later-taking experience, in a friendly manner. Relationships with other ethnic communities (Germans, Jews) formed as cautiously-biased and concerned mainly the functioning of the economy.*

Keywords: Volyn, immigration, Volyn Czechs, identity.

Чеська імміграція на Волині протягом вісімдесяти років продемонструвала повчальний, унікальний спосіб виживання порівняно нечисельної етноспільноти в умовах поліетнічного та поліконфесійного соціуму, відтак зберегла та доповнила риси чеської етнічної ідентичності регіональними. Основою нашого дослідження стали мемуари волинських чехів, віддруковані у збірках та окремими виданнями, розміщені як інтернетпублікації, опубліковані як записи усних спогадів волинських чехів.

Питання міжетнічних зв'язків у пограничному регіоні, яким була і залишається Волинь, є широким полем сучасних наукових досліджень. Сучасні історики (Я. Вацулік, М. Бармак,

* д.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.

PhD in History, Associate Professor, Department of World History, Eastern European National University Lesya Ukrainka.

orcid.org/0000-0003-3910-8169

Email: s.shulga@ukr.net

В. Надольська, З. Ненашева, Ю. Поліщук, Н. Щербак, ін.) розглядають згадану проблему переважно через призму етносоціальної політики, що її реалізували державні режими на теренах Волині упродовж XIX–XX ст.¹ Разом з тим імміграція чеського землеробського населення на терени Волинської губернії у 60–70-х рр. XIX ст., надання російським урядом чехам низки пільг викликало неоднозначну реакцію місцевих мешканців-українців, поляків, росіян, євреїв. Це спонукало чехів до пошуку засобів комунікації з ними, що й стало метою нашого дослідження, а завданнями – аналіз его-документів, які репрезентують погляд чеського поселенця на стосунки із місцевими мешканцями – представниками різних етнічних груп, що разом з тим, є презентацією себе як чеха.

Свідчення про імміграцію чехів на Волині репрезентують кілька наративних дискурсів: перший – це спогади власне тих чехів, які протягом названого часу (др. пол. XIX – перша пол. XX ст.) перебували в дорослому віці (Я. Мартінек Ст.). Другий дискурс – спогади волинських чехів, які народилися на Волині та прожили тут дитячі і юнацькі роки (М. Шеретюк, В. Бразда, В. Тенглер, Е. Тенглер, Г. Взніцка-Гоужвіцова). Третій – це наратив тих волинських чехів, які передають спогади своїх предків (О. Луковець). Ми використали також спогади українців, які жили поруч із чехами на Волині. Кожний із наративів має свою специфіку, передає відомості про проблему міжетнічного спілкування/протистояння в особливий спосіб та створює можливість простежити, як складалися відносини громади чехів із поліетнічним волинським оточенням у другій половині XIX ст., першому періоді імміграції чехів на Волині.

Ми виходимо з того, що процеси міжетнічної комунікації – це, перш за все, формування етнічної ідентичності кожної із етнічних груп у поліетнічному волинському соціумі другої половини XIX – середини XX ст. Усвідомлення своєї окремішності індивідом або групою, зокрема і волинськими чехами, таким чином, відбувалося шляхом зіставлення себе з «іншими», відокремлення «себе» від «чужого», що з часом набувало/не набувало окреслених рис самоідентифікації. Російська дослідниця Л. Репіна підкреслює, що «опозиція «свои-чужие» складається на різних рівнях, в частности, в обыденной жизни она возникает на основе коммуникативных критериев, подразумевающих возможность установления общения (языка, внешности, одежды, манер поведения)».² З іншого боку, процеси самоідентифікації чехів відбувалися в умовах глибоких етносоціокультурних та політичних трансформацій, що супроводжувалося асиміляційними заходами від доби Російської імперії і до періоду радянського тоталітарного режиму.

Першими спогадами є враження чехів про Волинь, про купівлю землі та перші роки життя на її теренах. Російська влада була зацікавлена у колоністах, особливо слов'янах-чехах, за допомогою яких можливо було протиставити/витіснити польське католицьке середовище. Водночас чеські селяни були зацікавлені у купівлі землі, яка значно здешевіла після польського повстання 1863 р.³ Проте Волинь не була їм відома і уявлялася внаслідок наполегливої агітації казковим, багатим краєм, про що пише О. Погребняк у статті «Феномен «волинських чехів» у сучасній чеській літературі: дискурс національної ідентичності (на матеріалі роману Еди Крісеової «Котячі життя»)»⁴ та згадують самі переселенці.⁵

Агітація до імміграції мала і зворотний бік. Так, Барбора Говоркова з Кутної Гори розповідала, що її подруги в Богемії підсміювалися: «Барушко, ти поїдеш у Росію, де воші літають і вовки заглядають у вікна?»⁶, що опосередковано відображало позицію правлячих кіл імперії Габсбургів та їх протидію імміграційним настроям чеського селянства.

Шлях чехів на Волинь лежав до Бродів залізницею, а далі – хто як: багатші купували коні, інші – складали пожитки на повозку і рухалися пішки, були й такі, що запрягали собак у возики. Тому українці «зі зла» і говорили: «На собаках приїхали, на собаках і поїдете». Переселенню передували відвідини Волині посланцями, які оглядали маєтки «на продаж» та домовлялися про їх купівлю. До прикладу, так було із маєтком Корнелії Омецінської-Кур'єрової в Урвені, Карла Радзивиля в Квасилові,⁷ маєтком Семидуби поміщика Залеського, у поміщика Вронського придбали с. Будераж, у поміщиці Левицької – маєтки Ульбарів та Мирогощу.⁸ У 1880 р. чехи набули маєток поміщиці Ольги Браунштейн в селі Околек (нині – с. Окілок Житомирської обл.) та розподілили його між 19 господарями.⁹

Землю купували «у складчину» та дробили відповідно грошовому внеску кожного. Антонін Соляр, іммігрант із Мирогощі, згадує, що «земля була помірно дешевою ніж у Чехії, по 10 –

15 крб. за гектар (?), та згодом дорожчала». ¹⁰ Село Молодава (нині – с. Молодаво Рівненської обл.) заснували чехи, їх представник Гусак придбав у місцевого поміщика 535 десятин ріллі, луків та лісу, які пізніше поділили між собою поселенці. ¹¹ Мікулаш Шеретюк в «Хроніці Чеського Квасилова» говорить про розподіл землі та переділ панського будинку і господарських споруд: «Перший рік господарювали разом. Потім розділили за кількістю придбаної землі. Цілий Квасилів у виміру 1500 моргів (900 га) і 500 моргів лісу (300 га) був куплений за 36 000 рублів. За вимір землі колоністи заплатили 600 рублів». ¹²

Формування взаємовідносини чеських колоністів із місцевим населенням, поміщиками-поляками, поміщиками-росіянами, селянами-українцями, німцями, поляками проходило саме через досвід оселення, укладання купівельних угод, розподіл землі, заснування обійсть, початків виробничої діяльності тощо. Зв'язки склалися протягом довгого часу, їх характер залежав від рівня спілкування (господарство, побут, судові справи, шкільне навчання тощо), менталітету сторін, рівня освіченості, психологічного налаштування, професії тощо. Комунікація із соціумом водночас впливала на процеси самоідентифікації та адаптації колоністів.

Найпершою проблемою колоністів при оселенні стала купівля землі та закріплення її у власність. Після укладання угоди про купівлю землі поселенцям не завжди вдавалося отримувати «купчі грамоти» (документ на право власності), тому почалися «тяжби» між поселенцями-чехами та власниками землі, переважно поляками, про що свідчать спогади реемігрантів та архівні документи. ¹³ Про придбання маєтку у польського власника (с. Гульча, нині – Гільча Рівненської обл.) розповідає Ян Мартінек Ст.: «...пані, яка продала [помістя], не знала добре, чи багато має лісу, луків і ділянок землі, плану в неї також не було. Наймали землеміра ... План зображував... 1350 десятин». ¹⁴ В інших випадках поміщики зволікали з оформленням документів, приховували борги, покладені на майно, або судові зобов'язання тощо.

Звичайно, не лише із власниками-поляками складно було домовитися, але і в самій громаді чехів також фігурували суперечки, оскільки спільнота колоністів диференціювалася за майновою, територіальною, соціальною, конфесійною ознаками: «...Тепер, коли потрібно було ділити і кожний згідно зі своїм внеском мав отримати свій наділ... бачили, що... про взаємні стосунки не можна думати й господарювати неможливо». ¹⁵ «Яка та чеська земля мала, а скільки різних звичаїв, говірок, одягу і яка різна поведінка, мораль, професії», – зазначає Ян Мартінек Ст. ¹⁶

Отож, першими контактами колоністів на Волині були комунікації із поляками-власниками. Думки місцевих поміщиків про чехів-колоністів Я. Мартінек подає так: «Місцева шляхта, власники великих і малих маєтків, цьому розмаїттю дуже дивувалися, коли порівнювали нас зі своїми колишніми «холопами». Були пересвідчені, що і ми такі самі «холопи», хоч в очі нам і не казали. Дивувалися, що багато чехів є досить освіченими, володіють кількома мовами, уміють пристойно поводитися, співати, грати на піаніно, танцювати; не були, як вони, виховані в неробстві й на паркеті, але вони спостерігали, що прибульці були все-таки менш витонченими. ...Деякі переселенці здавалися зовсім простакуватими, яких і зрозуміти важко. Такі відмінності... справді були, і стороннє око, яке із заздросців шукало в тих відмінностях причину для вад, її легко знаходило. Але найбільше за все дивувалися, що того, хто вчора веселився і танцював, на наступний день можна було зустріти в полі із плугом, у лісі з дровами чи в хліві біля гною. Таку несумісність довго при своєму обмеженому світогляді не могли зрозуміти, оскільки, за їх переконанням, працювати було ганебно». ¹⁷

Поміщики оцінювали чехів з початків імміграції як і місцевих селян, пише Я. Мартінек, «порівнювали нас зі своїми колишніми «холопами». ¹⁸ А отже, можливо було вчиняти з ними як із своїми кріпаками, бо вони ж «простакувати». Проте, «хоча кожний мешканець був зайнятий щоденною працею, не втрачав можливості в досягненні своєї мети: ...підтвердження угоди про купівлю», ¹⁹ а отже наполегливість колоністів у правовому закріпленні своїх прав змушувала поміщика поступитися. Тому уявлення поміщика про чеха-колоніста як про українського селянина поступово змінювалося: колоністи – це ті ж холопи, але, на противагу українцям. Отож, автор спогадів мимоволі, але ствердно виокремлює себе-чеха від місцевого українця, наділяючи «свого» саме тими рисами, які не властиві українцю.

Важливо зауважити, що у спогадах Я. Мартінека сприймання поміщика-поляка і поміщика-росіянина, який персоніфікувався колоністами як представник влади, різниться. Поляки-шляхтичі

не погоджувалися на «обмір полів» (рос. – разверстание) тому, що, на думку оповідача, поляки боялися обмірів, які могли виявити відсутність документів на право володіння землею. «Шляхтичі-поляки через нашу симпатію до росіян (Авт. – до влади) нас ненавиділи, про людські очі відносилися до нас як наші друзі, а насправді раділи кожній нашій невдачі».²⁰ А далі у спогадах міститься влучна характеристика: «Міг бути поляк дуже добреньким, однак йому не вірили».²¹

У мемуарах чехів-реемігрантів простежуємо і лінію стосунків «чехи-російська адміністрація та поміщики». Поряд із визнанням прихильності до влади, яка надала їм можливості до оселення («уся надія була на губернатора Грессера» при захисті їхніх інтересів; коли судові справи затягувалися «через свою наївність хотіли послати делегацію до царя»), Я. Мартінек водночас подає саркастичні характеристики невігластва російських поміщиків: «...ніхто з інтелігентних та освічених росіян не мав уявлення про укрупнення земельних ділянок та, нарешті, не надавав тому такого значення, як ми, чехи».²² Автор називає представників влади «розманіженими адміністраторами», вважає їх малоосвіченими: «...багато нижчих чиновників не знали, що ми слов'яни і так говоримо з ними про наші слов'янські взаємини...». А далі мемуари вміщують вже зауваги про розчарування переселенців у владі та слов'янофільстві: «Таким чином, ми зразу були у своїй довірі до братів-слов'ян і в наших намаганнях гірко розчаровані».²³

Побіжно варто зауважити, що чеські поселенці були тим лояльним соціальним елементом, що власне своєю присутністю послабляв польське господарське, культурне, політичне домінування, а отже саме з огляду на це викликав «прихильність» та зацікавленість російської влади.

Важливу роль у стосунках із місцевою владою відіграв освітній рівень колоністів. Як зазначають реемігранти, серед колоністів було чимало письменних людей, однак вони знали лише чеську і німецьку мови. Саме їх обирали старостами, представниками громади, вчителями. Школа, яка будувалася чехами при облаштуванні колоній, потребувала вчителя, який володів би і навчав чеською мовою. Це була першочергова турбота чехів.²⁴ Мовна проблема у налагодженні міжетнічних стосунків на початках імміграції існувала і була іноді достатньо гострою, оскільки мовний бар'єр заважав у спілкуванні колоністів, насамперед із чиновниками. Як згадує Я. Мартінек, «повсюди в сімдесятих роках вживалася польська мова. Кожний, хто хотів, щоб його вважали хоч трохи інтелігентом, розмовляв польською. Селяни розмовляли українською. Євреї, цей барометр сили, розмовляли тільки польською, а російською, певне, жоден з них. Вивчити російську було досить важко, лише зрідка було когось чути, хто розмовляв російською, навіть православні батюшки розмовляли тільки «малоруською» та польською мовами».²⁵

У 70 – 80-х рр. XIX ст. влада посилює русифікаційні заходи. Школи підпорядковано у 1887 р. Міністерству освіти, як наслідок переведе на російську мову навчання.²⁶ В адмініструванні та суді використовується виключно російська мова. Отож, у спогадах Я. Мартінека читаємо: «Чеське вухо повинно було відразу розуміти три близькі між собою мови, а за потреби досить роздільно вміти їх розпізнавати, коли виникає необхідність говорити польською, українською або російською. То було для наших краян, звиклих управлятися з плугом чи ремеслом, завданням досить складним. Поляка і українця дещо розуміли, трохи здогадувалися, але російською не розуміли жодного слова. Коли була потреба щось розповісти, чех допомагав собі всіма мовами... новоприбулі чехи, чуючи таку мову, дивувалися, як краєнин вивчив швидко російську, оскільки ні сам, ні той, кому розповідали, не розуміли жодного слова».²⁷ Галина Возницька-Гужвіцова згадує: «Дома говорили бабичка з дедечеком по-чеськи, з нами – мішаною чесько-польською мовою».²⁸ Марія Стукалова (Заславська) зазначає: «Ми усі говорили чеською мовою, чехи – українською...».²⁹ Сам Ян Мартінек згадував про свої мовні знання, що польську знав добре, вивчав російську мову з книг, читав книги і розумів, але на практиці, «коли траплялося розмовляти з росіянином, не розумів жодного слова і він мене дуже мало».³⁰ Інтернетпублікації на сайті Союзу волинських чехів доводять, що у сучасній Чехії «волиняки» до сьогодні користуються у побуті українськими словами та назвами (boršt, golubce, pigošku, nalesniky, vědýrko, butli, patelna). Можемо констатувати, що комунікації із українським населенням чехи потребували найбільше, добре володіли і польською мовою.

Найближчим оточенням чехів були селяни-українці. Селяни лише у 1861 р. отримали волю, перебували в залежному стані; рівень їхньої освіти був значно нижчий, а традиції землеробства архаїчні (трипілля, застарілі знаряддя праці тощо). Вацлав Біжовський говорить, що чехи сподівалися на теплу зустріч від українців, адже «ми брати-слов'яни». Натомість українці зустріли їх неприязно,

проте: «...початок був дуже складним, але далі рік у рік ситуація покращувалася...».³¹ Українським селянам було чого побоюватися: чехи, на їхню думку, – багаті, бо купували землі, а вони не могли, бо не мали коштів. Чехи купували родючі і дорожчі землі, а отже вони – пани. Виникали проблеми із поділом селянських угідь і земель колоністів, про що свідчать архівні документи, зокрема судові.³² Зовні чехи з їх традиційними «кабатами» та «кльобуками» більше нагадували українцям шляхтичів, аніж селян. Окрім того, чех становив конкуренцію для багатих українців-ремісників, торговців, що особливо простежувалося у період модернізаційних змін. Тому, очевидно, підстави для конфліктів були.³³

З погляду чеха, «селяни – холопи», «селяни є досить консервативними, нововведень не люблять, мусимо признати, що місцеві селяни мали свій світогляд...» (Я. Мартінек). Нові технології обробітку землі, що їх застосовували чехи, «принесли селянам на початку ряд невигод».³⁴ Односелець Я. Мартінека Йозеф Говорка наголошує, що «була ще одна причина, яка відділяла селян від чехів – то був звичайний страх неграмотних і простих людей перед чужинцями. Якщо чех проїжджав через українське село, закривалися в хатинах віконця, щоб не наврочив, не «поробив» дитині. Ті страхи, проте, досить швидко зникли».³⁵ Непорозуміння, яких було достатньо на початку оселення чехів, з часом вирішувалися, про що наголошують реемігранти.

Особливі стосунки чехів склалися із євреями, яких на Волині другої половини XIX ст. нараховувалося 13% від усієї кількості населення.³⁶ Як зазначають чеські автори, чехи мали тісні контакти з євреями головню в господарській діяльності, але не у культурно-освітньому просторі. На початку оселення євреї-торговці користувалися необізнаністю чеських колоністів, проте помічали значно вищий рівень їх господарювання й співпраця налагоджувалася. Наприкінці XIX ст. чехи не тільки склали конкуренцію у торгівлі та броварстві, але й витіснили їх із галузі. Про партнерські відносини в господарстві може свідчити і той факт, що під час окупації (1941-1944) євреї знаходили допомогу у чехів.³⁷

Зазначимо, що на Волині другої половини XIX ст. чисельними були колонії німців, кількість їх неухильно зростала до десятих років XX ст. Тому, вочевидь, простежуються зв'язки із німецькими колоністами. Ще у 60-х рр. XIX ст. на початку імміграції в чеській газеті «Pokrok» можна було прочитати: «...якщо ми не купимо волинську землю, то її куплять німці, а ми залишимося біля розбитого корита».³⁸ Проте в силу замкненості громадського, господарського, релігійного життя тісних контактів з німцями чехи не могли налагодити. Ставлення до німецького населення у чехів було обережно-упередженим, тоді як до місцевих українців – швидше зверхньо-дружнім. Серед німецьких колоністів було багато ремісників, тому вони нерідко оселялися в колоніях чехів, про що нагадує Анна Гончарова. В Гульчі Чеській жила змішана родина ткачів Вацлава і Анни Урбан (Блассел), – жінка не розмовляла чеською, а їхні діти повністю асимілювалися і не знали німецької мови, народилися та жили серед чехів.³⁹

Змішані шлюби (переважно із поляками та українцями), зазначимо, були нерідким явищем, особливо в тих поселеннях, де чехи склали меншість. Найбільша кількість таких шлюбів спостерігалася у міжвоєнний період.

Порівнюючи себе з «іншими», чехи вирізняли себе у новому соціумі, зіставляючи спосіб господарювання, звичаї, характер, мову, на основі чого й склалися стосунки із представниками окремих етносів. Очевидно, що «свій» образ чеха-поселенця наділявся позитивними рисами. Себе чех визначав як доброго господаря, а свій спосіб господарювання – прогресивним: «Чех легко йшов за плугом, запряженим тільки парою коней»; «чеський плуг учинив великий переворот у сільському господарстві Росії, зокрема у Волинській губернії, куди зразу з плугом прийшов вчитель господарства – чех»; чехи – працьовиті, витривалі, мужні люди, хоча переважно і бідні. Такі характерні, позитивні риси, якими наділяли себе чехи, дозволили їм зберегти етнічну ідентичність, уникнути асиміляції.

Отож, мемуари волинських чехів репрезентують широку картину процесів адаптації громади чехів через налагодження зв'язків із новим багатоетнічним соціумом. Через спогади, які демонструють переживання цілого періоду життя чехів на Волині, є можливим вивчення процесів у широкому соціумі, взаємозв'язків між окремими його групами. Чеський колоніст опинився у складній ситуації налагодження зв'язків із такими групами, що мали різні інтереси, соціальні ролі, ментальності, та зумів вижити і вибудувати толерантні стосунки із соціумом в умовах імміграції.

¹ М. Бармак, *Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.)* [German, Czech and Jewish population of Volyn guberniia (1796–1914).], Тернопіль, 1999; Я. Вацулік, *Історія волинських чехів/пер. з чес. Ярослав Кубелка* [The history of the Volyn Czechs], Прага, 2013; В. Надольська, *Іноземні колоністи Волинської губернії: розвиток національного шкільництва і політика русифікації* [Foreign colonists of the Volyn guberniia: the development of national schooling and the policy of Russification], in «Освіта і культура Волині: історія і сучасність: матеріали регіон. наук. конф., присвяченої 450-літ. Пересопницького Євангелія та 20-річчю незалежності України», Луцьк, 2011, с. 38–46; 3. Ненашева, *Начало эмиграции чехов в Россию в середине XIX века* [The beginning of the emigration of the Czechs to Russia in the middle of the XIX century], in «Русский сборник. Исследования по истории России», т. III, Москва, 2006, с. 7–37; Ю. Поліщук, *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століття)* [National minorities of the Right Bank of Ukraine in the context of the ethnic policy of the Russian Empire (the end of the XVIII - the beginning of the twentieth century)], Київ, 2012; Н. Щербак, *Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)* [The national question in the policy of czarism in the Right-Bank Ukraine (the end of the XVIII - the beginning of the twentieth century)], Київ, 2005; J. Vaculik, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů* [Post-war re-emigration and settlement of foreign kraian], Brno, 2002.

² Л.П. Репина, «*Національний характер*» и «*образ Другого*» [«National character» and «image of the Another»], in «Диалог со временем», Москва, 2012, вып. 3, С. 10.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАКУ), ф. 442 Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, оп. 617, 1887, *спр. 128 Про чехів, які оселилися в Південно-Західному краї, 1887*, арк. 13.

⁴ О. Погребняк, *Феномен «волинських чехів» у сучасній чеській літературі: дискурс національної ідентичності (на матеріалі роману Еди Крісеової «Котячі життя») [The phenomenon of «Volyn Czechs» in modern Czech literature: the discourse of national identity (based on the novel by Kriseova's novel «Cat's Life»)]*, in «Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур», Київ, 2012, вип. 19, с. 323–333.

⁵ V. Brázda, *Moje dětství* [My childhood], in. «Z Kuričova do staré vlasti», 2005, 159 s., s.12.

⁶ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині. Опис життя в 1870–1947 роках / переклад з чеської В'ячеслава Шляхового* [Gulcha Czech in Volyn. Description of life in 1870–1947], Рівне, ПП Дятлик М., 2017, с. 26.

⁷ M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova* [Chronicle of Czech Kvasilov], [Praha ?], Vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 2003, s. 7; Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 29.

⁸ ЦДІАКУ, ф. 442 Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Оп. 318. 1879. *Спр. 149 Про ходотайство чехів Будеразьського поселення І. Шнора, Я. Корбела та ін. про звільнення від сплати казенних податків на придбаний маєток у поміщика Вронського (1880 р.)*. 11 арк. Арк. 2.

⁹ О. Луковець, *Життєпис чеських родин Житомирщини* [The chronicle of the Czech families of Zhytomyr region], in «Чехи на теренах Волині. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю переселення чехів на Волинь та 75-річчю Малинської трагедії», Рівне, ПП Дятлик М., 2018, с. 19.

¹⁰ А. Солар, *Погляд на Мирогощу через 40 років* [A look at Myrohoshchu after 40 years], in «Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції», Луцьк, ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011, с. 85.

¹¹ В. Тенглер, Е. Тенглер (Куроченко), *Спогади про наше село Молодаву І.* [Memories of our village Molodavu I], in «Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції», Луцьк, ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011, с. 91.

¹² M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova*, s.10.

¹³ С. Шульга, *Чехи в Західній Волині : від оселення до рееміграції. Češi v Západní Volyni od osídlení do reemigraci* [Czechs in Western Volyn: from settlement to re-emigration], Луцьк, Вежа Друк, 2018, с. 64-66; Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 211-212 (Додатки).

¹⁴ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 33.

¹⁵ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 33.

¹⁶ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 29

¹⁷ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 29.

¹⁸ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 29.

¹⁹ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 35.

²⁰ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 34

²¹ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 37.

²² Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 35.

²³ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 36.

²⁴ ЦДІАКУ, ф. 707 Канцелярія попечителя Київського навчального округу, м. Київ, оп. 225, 1870, *спр. 49 Про дозвіл чехам, що переселилися у Волинську губернію, відкрити в трьох колоніях: Глинську, Будеражі,*

Мирогощі по одному двокласному училищу, арк. 178, 209, 219, 268; ЦДІАКУ, ф.707 Канцелярія попечителя Київського навчального округу, м. Київ, оп. 227, 1900, *спр.183 Переписка з духовним відомством про відкриття в чеському поселенні Малині Дубенського повіту народного училища коштом місцевої громади чехів*.

²⁵ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 23.

²⁶ Полное Собрание Законов Российской Империи. *Собрание третье*: [с 1 марта 1881 года по 1913 год]: [в 33-х т.]. Санкт-Петербург; Пг.: Гос.тип., 1885–1916. Т. 7: 1887: От № 4138–4932 и Дополнения. 1889. № 4759.

²⁷ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 48.

²⁸ H. *Wožnicka-Houžvicová. Kupařov očima dítěte (Z rodinné kroniky pro mé děti)* [Kupychiv by the eyes of the child. From the family chronicle for children], in «Z Kupařova do staré vlasti», с. 60.

²⁹ Z Kupařova do staré vlasti, с.77.

³⁰ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 48.

³¹ V. *Vižovský, Volyňská gubernie a návrat do Čech* [Volyn huberniia and homecoming to Czechia], Teplice, L.P., 2000, s. 7-8.

³² Держархів Волинської області, ф. 361. Луцький повітовий земський суд (1797–1831), Луцький повітовий суд (1831–1872), оп. 2, *спр. 158 Про здійснення купчої крестності на продаж поміщиком Півницьким с. Княгининок чехам (1870–1871)*, 47 арк.; Держархів Волинської області, ф. 361. Луцький повітовий земський суд (1797–1831), Луцький повітовий суд (1831–1872), оп. 2, *спр. 166. Справа про здійснення купчої крестності між поміщиком Півницьким, колоністами Бжоском та ін. на землю в с. Серники (1892)*, 15 арк.

³³ M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova*, с. 11–12.

³⁴ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 24.

³⁵ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 24.

³⁶ Общий свод по Империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года / под ред. Н.А.Тройницкого. Т. 2. Санкт-Петербург, 1905, с. VII-IX.

³⁷ J. Hofman, V. Širc, J. Vaculík, *Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. II. díl – v zázemí za 2. světové války* [Volyn Czechs in the first and second resistance movement. Part II - abroad during the Second World War], Praha, Český svaz bojovníků za svobodu, 2004, s. 354.

³⁸ Я. Вацулік, *Історія волинських чехів*, с. 15.

³⁹ Ї.Бонек, Д. Манова, В. Старек, *Гульча Чеська на Волині*, с. 53.

Reference

1. M. Barmak, *Nimetske, cheske ta yevreiske naseleunia Volynskoi hubernii (1796–1914 rr.)* [German, Czech and Jewish population of Volyn huberniia (1796–1914).], Ternopil, 1999; Ya. Vatsulik, *Istoriia volynskykh chekhiv/per. z ches. Yaroslav Kubelka* [The history of the Volyn Czechs], Praha, 2013; V. Nadolska, *Inozemni kolonisty Volynskoi hubernii: rozvytok natsionalnoho shkylntstva i polityka rusyfikatsii* [Foreign colonists of the Volyn huberniia: the development of national schooling and the policy of Russification], in «Osvita i kultura Volyni: istoriia i suchasnist: materialy rehion. nauk. konf., prysviachenoi 450-lit. Peresopnytskoho Yevanheliia ta 20-richchiu nezalezhnosti Ukrainy», Lutsk, 2011, s. 38–46; Z. Z. Nenasheva, *Nachalo emigratsii chekhov v Rossiyu v seredine XIX veka* [The beginning of the emigration of the Czechs to Russia in the middle of the XIX century]. in «Russkiy sbornik. Issledovaniya po istorii Rossii». t. III. Moskva. 2006. s. 7–37; Yu. Polishchuk, *Natsionalni menshyny Pravoberezhzhia Ukrainy u konteksti etnichnoi polityky Rosiiskoi imperii (kinets XVIII – pochatok XX stolittia)* [National minorities of the Right Bank of Ukraine in the context of the ethnic policy of the Russian Empire (the end of the XVIII - the beginning of the twentieth century)], Kyiv, 2012; N. Shcherbak, *Natsionalne pytannia v politytsi tsaryzmu u Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [The national question in the policy of czarism in the Right-Bank Ukraine (the end of the XVIII - the beginning of the twentieth century)], Kyiv, 2005; J. Vaculík, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů* [Post-war re-emigration and settlement of foreign kraian], Brno, 2002.
2. L.P. Repina. «Natsionalnyy kharakter» i «obraz Drugogo» [“National character” and “image of the Another”]. in «Dialog so vremenem». Moskva. 2012. vyp. 3. S. 10.
3. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAKU), f. 442 Kantseliariia Kyivskoho, Podilskoho i Volynskoho heneral-hubernatora, op. 617, 1887, spp. 128 Pro chekhiv, yaki oselylysia v Pivdenno-Zakhidnomu krai, 1887, ark. 13.
4. O. Pohrebniak, *Fenomen «volynskykh chekhiv» u suchasni cheski literaturi: dyskurs natsionalnoi identychnosti (na materiali romanu Edy Kriseovoi «Kotiachi zhyttia»)* [The phenomenon of “Volyn Czechs” in modern Czech literature: the discourse of national identity (based on the novel by Kriseovas novel “Cats Life”)], in «Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur», Kyiv, 2012, vyp. 19, s. 323–333.
5. V. Brázda, *Moje dětství* [My childhood], in. «Z Kupařova do staré vlasti», 2005, 159 s., s.12.
6. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek. *Hulcha Cheska na Volyni. Opys zhyttia v 1870–1947 rokakh / pereklad z cheskoj Viacheslava Shliakhovoho* [Gulcha Czech in Volyn. Description of life in 1870-1947], Rivne, PP Diatlyk M., 2017, s. 26.

7. M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova* [Chronicle of Czech Kvasilov], [Praha ?], Vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 2003, s. 7; Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek. *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 29.
8. TsDIAKU, f. 442 Kantseliariia Kyivskoho, Podilskoho i Volynskoho heneral-hubernatora. Op. 318. 1879. Spr. 149 Pro khodotaistvo chekhiv Buderazskoho poselennia I. Shnora, Ya. Korbela ta in. pro zvlennia vid splaty kazennykh podatkov na prydbanyi maietok u pomishchyka Vronskoho (1880 r.). 11 ark. Ark. 2.
9. O. Lukovets, *Zhyttypys cheskykh rodyn Zhytomyrshchyny* [The chronicle of the Czech families of Zhytomyr region], in «Chekhy na terenakh Volyni. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-istoryko-kraieznavchoi konferentsii, prysviachenoii 150-richchiu pereselelnia chekhiv na Volyn ta 75-richchiu Malynskoi trahedii», Rivne, PP Diatlyk M., 2018, s. 19.
10. A. Solar, *Pohliad na Myrohoshchu cherez 40 rokiv* [A look at Myrohoshchu after 40 years], in «Chekhy i Dubenshchyna. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii», Lutsk, PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2011, s. 85.
11. V. Tenhler, E. Tenhler (Kurochenko), *Spohady pro nashe selo Molodavu I.* [Memories of our village Molodavu I], in «Chekhy i Dubenshchyna. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii», Lutsk, PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 2011, s. 91.
12. M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova*, s.10.
13. S. Shulha, *Chekhy v Zakhidni Volyni: vid oselelnia do reemigratsii. Češi v Západní Volyni od osídlení do reemigraci* [Czechs in Western Volyn: from settlement to re-emigration], Lutsk, Vezha Druk, 2018, s. 64-66; Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek. *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 211-212 (Dodatky).
14. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 33.
15. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 33.
16. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 29.
17. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 29.
18. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 29.
19. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 35.
20. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 34.
21. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 37.
22. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 35.
23. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 36.
24. TsDIAKU, f. 707 Kantseliariia popechytelia Kyivskoho navchalnogo okruhu, m. Kyiv, op. 225, 1870, spr. 49 Pro dozvil chekham, shcho pereselylysia u Volynsku hubernyi, vidkryty v trokh koloniiakh: Hlynsku, Buderazhi, Myrohoshchi po odnomu dvoklasnomu uchylshchu, ark. 178, 209, 219, 268; TsDIAKU, f.707 Kantseliariia popechytelia Kyivskoho navchalnogo okruhu, m. Kyiv, op. 227, 1900, spr.183 Perepyska z dukhovnym vidomstvom pro vidkryttia v cheskomu poselelni Malyni Dubenskoho povitu narodnogo uchylshcha koshtom mistsevoi hromady chekhiv.
25. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 23.
26. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossyiskoi Ymperyy. Sobranie trete: [s 1 marta 1881 hoda po 1913 hod]: [v 33-kh t.]*. Sankt-Peterburh; Ph.: Hos.typ., 1885–1916. T. 7: 1887: Ot № 4138–4932 y Dopolneniia. 1889. № 4759.
27. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 48.
28. H. Woźnicka-Houžvicová. *Kupičov očima dítěte (Z rodinné kroniky pro mé děti)* [Kupychiv by the eyes of the child. From the family chronicle for children], in «Z Kupičova do staré vlasti», s. 60.
29. *Z Kupičova do staré vlasti*, s.77.
30. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 48.
31. V. Bižovský, *Volynská gubernie a návrat do Čech* [Volyn huberniia and homecoming to Czechia], Teplice, L.P., 2000, s. 7-8.
32. *Derzharkhiv Volynskoi oblasti, f. 361. Lutskyi povitovyi zemskiy sud (1797–1831), Lutskyi povitovyi sud (1831–1872)*, op. 2, spr. 158 Pro zdiisnennia kupchoi kreposti na prodazh pomishchykom Pivnytskym s. Kniahynynok chekham (1870–1871), 47 ark.; *Derzharkhiv Volynskoi oblasti, f. 361. Lutskyi povitovyi zemskiy sud (1797–1831), Lutskyi povitovyi sud (1831–1872)*, op. 2, spr. 166. Sprava pro zdiisnennia kupchoi kreposti mizh pomishchykom Pivnytskym, kolonistamy Bzhoskom ta in. na zemliu v s. Sernyky (1892), 15 ark.
33. M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova*, s. 11–12.
34. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 24.
35. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 24.
36. *Obshchyi svod po Ymperyy rezultatov razrabotky dannykh pervoi vseobshchei perepysy naseleniia, proyzvedennoi 28 yanvaria 1897 hoda / pod red. N.A.Troinytskoho. T. 2. Sankt-Peterburh, 1905, s. VII-IX.*
37. J. Hofman, V. Širc, J. Vaculík, *Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. II. díl – v zázemí za 2. světové války* [Volyn Czechs in the first and second resistance movement. Part II - abroad during the Second World War], Praha, Český svaz bojovníků za svobodu, 2004, s. 354.
38. Ya. Vatsulik, *Istoriia volynskykh chekhiv*, s. 15.
39. Yi.Bonek, D. Manova, V. Starek, *Hulcha Cheska na Volyni*, s. 53.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 56–66.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 56–66.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.56-66>
hj.chnu.edu.ua

УДК 930(47=57)«19»:323.3-0574.4

© Микола Гуйванюк* (Чернівці)

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ Й БУКОВИНІ (кінець XIX – початок XX ст.)

У статті подано всебічний аналіз радянської історіографії суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності української літературної інтелігенції Галичини й Буковини кінця XIX – початку XX ст.

Автор розкриває історіографічну спадщину тоталітарної доби, яка стосується: українського національного руху загалом; ролі інтелігенції в суспільних процесах, а також окремих персоналій тогочасних письменників.

У статті наголошується, що незважаючи на ряд об'єктивних недоліків, радянська історіографія суспільно-політичної діяльності української літературної інтелігенції є важливим етапом вивчення даної проблематики. Це зумовлено насамперед тим, що дослідникам радянської доби вдалося напрацювати значний обсяг наративу з порушеної проблематики, який став відправною точкою для нових об'єктивніших досліджень після здобуття Україною незалежності.

Ключові слова: Галичина, Буковина, літературна інтелігенція, радянська історіографія.

Mykola Huivaniuk (Chernivtsi)

THE SOVIET HISTORIOGRAPHY OF SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL- EDUCATIONAL ACTIVITIES OF UKRAINIAN LITERARY INTELLIGENTSIA IN GALICIA AND BUKOVYNA (the end of XIX – the beginning of XX century)

Abstract. *The article analyzes the Soviet historiography of the socio-political, cultural and educational activities of the Ukrainian literary intelligentsia of Galicia and Bukovyna of the end of XIX – the beginning of XX century.*

The historiographical legacy of the totalitarian era is considered, which concerns: the Ukrainian national movement in general; the role of the intelligentsia in social processes, as well as the personalities of the writers of the time.

It is emphasized that the socio-political activities of the intelligentsia, including the literary, were viewed by Soviet historians through the lens of division into «revolutionary-democratic figures» and representatives of the «bourgeois-nationalist camp».

It was found that Soviet researchers used a typical scheme of constructing biographies of the then «democratic writers», portraying them as «weepers» over the heavy fate of the bourgeois orders of the peasantry. And also exaggerated the influence of political and cultural figures of Russia O. Herzen, M. Chernyshevskiy, F. Dostoevskiy, Maxim Gorkiy, L. Tolstoy and others on the formation of the outlook of individual writers. At the same time, the influences of Western European thinkers and literary figures were silenced or their negative impact on the consciousness of the latter was emphasized.

Despite adherence to the relevant ideological line, the author notes with depth and thoroughness the works of the literary critic F. Pogrebennyk, dedicated to V. Stefanyk, Les Martovych and O. Makovei.

* к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. PhD in History, Associate Professor, the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0002-1614-6173
Email: buk6@ukr.net

The conclusions emphasize that, despite a number of just shortcomings, the Soviet historiography of the socio-political activity of the Ukrainian literary intelligentsia is an important stage in the study of this issue. This is due, first of all, to the fact that Soviet-era researchers succeeded in developing a considerable amount of narrative on the issues raised, which became the starting point for new, more objective studies after Ukraine gained independence.

Keywords: *Galicia, Bukovyna, literary intelligentsia, Soviet historiography.*

Радянська історіографія – доволі специфічний феномен розвитку історичної науки. Її особливість полягала у формуванні наукової та суспільної думки крізь призму марксистсько-ленінської ідеології та теорії класової боротьби.

Радянська концепція націотворення базувалася на концептуальних підходах, згідно з якими нація утворилася в середині XIX ст. внаслідок розвитку капіталістичних відносин, а не завдяки поширенню національної свідомості. Радянська історіографія розглядала національний рух як вторинний процес, який поступався на користь соціально-економічного і революційного рухів та був підмінений терміном «суспільно-політичний рух».

Оскільки інтелігенція не вважалася самостійним класом, а лише прошарком між класами робітників, селян та їхніх «гнобителів» капіталістів, відповідно, спеціальних досліджень, які б розкривали особливості участі української літературної інтелігенції в суспільно-політичних процесах Галичини й Буковини кінця XIX – початку XX ст. не спостерігалось.

Звичайно, що радянська історіографія не оминула увагою тогочасні суспільно-політичні процеси, місце і роль інтелігенції в суспільстві, а також окремих персоналій представників літературної інтелігенції, що дає змогу дослідникам скласти певне уявлення стосовно інтерпретації істориками та літературознавцями тоталітарної доби, порушеної у дослідженні проблематики.

Мета пропонованої статті полягає у всебічному аналізі радянської історіографії суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності української літературної інтелігенції Галичини й Буковини кінця XIX – початку XX ст.

Для розкриття мети автор ставить перед собою наступні завдання: проаналізувати історіографічну спадщину тоталітарної доби, яка стосується: українського національного руху загалом; ролі інтелігенції в суспільних процесах, а також окремих персоналій тогочасних письменників.

Загальне уявлення про оцінку радянськими істориками соціально-економічних процесів кінця XIX – початку XX ст. у Галичині й Буковині дають праці П.Свежинського, І.Компанійця, В.Осечинського, С.Злупка та ін. У них, з одного боку, наводяться цікаві статистичні дані, але водночас більшість національно свідомих письменників характеризуються як «українські буржуазні націоналісти», що перебували на службі Австро-Угорської монархії¹.

Тогочасні історики змушені були працювати в межах марксистсько-ленінської методології, що призвело до формування певних догм та не завжди об'єктивного висвітлення історичного процесу.

Радянська історіографія нараховує незначну кількість досліджень, присвячених ролі та місцю інтелігенції в суспільстві, в тому числі у розглядуваній у роботі період.

Попри те, що дослідження ролі інтелігенції в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст. проводилися, але тогочасні науковці не мали можливості, а окремі відверто не бажали об'єктивно оцінити її діяльність. Наукові праці в основному присвячувалися найрепрезентативнішим діячам українського національного руху: В.Антоновичу, М.Драгоманову, С.Подолінському² та ін.

У 1960-х – 1980-х рр. було опубліковано ряд праць, присвячених українському національному руху, у яких розглядалася націотворча діяльність інтелігенції в рамках пануючих тоді ідеологічних доктрин. Насамперед це дослідження Л.Корнійчук, М.Рудька, А.Волощенко, Ю.Римаренка³ та ін.

Після того, як в результаті політики перебудови, яка розпочалася в СРСР у середині 80-х рр. XX ст., відбулося загострення міжнаціональних відносин, радянські дослідники звернулися до тематики, пов'язаної із «національним питанням» у рамках Російської та Австро-Угорської імперій. Незважаючи на те, що зазначені дослідження певною мірою торкалися вивчення змісту та еволюції національної й політичної думки, національні прагнення української інтелігенції трактувалися як прояви українського «буржуазного націоналізму». Це особливо помітно у дослідженні О.Поліщука⁴. Хоч викладений у згаданій роботі матеріал безпосередньо не стосується предмета даного дослідження, але побіжно розглядаються деякі його аспекти.

Суспільно-політичну діяльність інтелігенції, в тому числі й літературної, радянські історики розглядали крізь призму поділу на діячів «революційно-демократичного спрямування» та представників «буржуазно-націоналістичного табору».

Найбільше «пощастило» тим літераторам, що встигли відійти у засвіти до 1939 – 1940 рр., коли Галичина й Буковина були приєднані до Радянської України, і не були лідерами та активними учасниками української національної революції 1917 – 1921 рр. і не засвітилися у співпраці з ОУН у міжвоєнний період. Це насамперед І.Франко, М.Павлик, Н.Кобринська, В.Стефаник, Марко Черемшина, Л.Мартович, О.Кобилянська, О.Маковей, С.Воробкевич та ін. В той же час М.Грушевський, О.Барвінський, Б.Лепкий, А.Крушельницький, К.Студинський, С.Смаль-Стоцький, В.Сімович, С.Яричевський стали проскрибованими в радянській тоталітарній системі, тому їхні імена згадувалися тільки в контексті критики ворожої радянської системи так званої «буржуазно-націоналістичної» течії.

Специфіка радянської історіографії, порушена у дослідженні, полягає у тому, що історики здебільшого розглядали окремі суспільні та політичні питання, пов'язані з діяльністю літературної інтелігенції. В той час дослідженням окремих персоналій переважно займалися літературознавці. Звичайно, що їм не можна закидати непрофесійність з тих чи інших питань. Але ці дослідження мають певну специфіку, пов'язану з відсутністю у їхніх авторів фахової історичної освіти, що не дозволило їм використати інструментарій фахівця історика. В результаті, окремі важливі аспекти залишилися поза увагою. Впадає у вічі й те, що літературознавцям більше притаманна шаблонність мислення, використання готових кліше, довільне оперування певними фактами з життя та діяльності конкретної особи, що також вплинуло на якість досліджень.

Показовими у цьому плані є дослідження відомого радянського літературознавця С.Крижанівського про В.Стефаніка⁵. Будучи добре обізнаним практично з усіма сферами життя і діяльності письменника, а також маючи можливість спілкуватися з найближчим оточенням Стефаніка, що визнавав сам науковець⁶, все ж на догоду тогочасній ідеології суспільно-політична діяльність В.Стефаніка зображена однобоко. Автор справедливо наголошував на тому, що письменник був завжди з народом, відстоював його інтереси, а «[...]основний зміст усіх статей, виступів, листів В.Стефаніка полягає в обороні прав трудящих Галичини, зокрема зубожілого галицького селянства, що стогнало під подвійним соціальним і національним гнітом в Австро-Угорській імперії»⁷. В той же час дослідник не показав виразну українську національно-державницьку позицію Стефаніка, хоча побіжно зауважив, що певний час «[...]письменник не був вільний від націоналістичних ілюзій відносно створення української буржуазно-демократичної республіки»⁸, маючи на увазі співпрацю В.Стефаніка із ЗУНР та його участь у проголошенні Акта злуки між ЗУНР та УНР 22 січня 1919 року.

Ідеологічно «правильними» намагався представити окремих представників літературної інтелігенції один з провідних науковців тодішнього Інституту літератури АН УРСР Олекса Засенко. Йому належать ґрунтовні біографічні нариси про Марка Черемшину⁹, О.Маковея¹⁰ та Т.Бордуляка¹¹.

Характеризуючи Марка Черемшину, автор дав позитивну оцінку його суспільній діяльності, наголошуючи на безкорисливому служінні власному народові. Але при цьому вказав, що Черемшина все ж був далекий від соціалістичного розуміння національного питання. Причиною цього О.Засенко вважав нездатність письменника протистояти «націоналістичному чаду»¹², в результаті чого той так і залишився на так званих «дрібнобуржуазних» позиціях.

З класово-антирелігійних позицій О.Засенко оцінював письменника о. Т.Бордуляка¹³, закидаючи останньому священничий сан як перешкоду громадській діяльності через виконання церковних треб.

Аналогічну схему використав О.Засенко і при аналізі громадської діяльності О.Маковея, зазначивши, що Маковей віддавав свої симпатії селянству і близьким до нього за соціально-економічним становищем ремісникам. Проте, незважаючи на свої демократичні погляди, він «[...] все ж стояв осторонь робітничого руху, не виявляв глибокого зацікавлення марксизмом»¹⁴.

Радянський літературознавець Йосип Криль¹⁵, оцінюючи постать О.Маковея, цілком справедливо відзначив його важливу роль у формуванні цілого покоління українських письменників, зокрема О.Кобилянської. В той же час дослідник абсолютно перебільшив та викривив дискусію між О.Маковеєм і представниками галицького і буковинського народовства, подаючи її як сміливий

виступ проти «націоналістичних інтриганів». У дослідженні також перекручено сутність новели О.Маковея «Як Шевченко шукав роботи». Зокрема, автор зазначив, що тут викрита ворожа сутність «нікчемних націоналістичних діячів» К.Левицького, О.Колесси та М.Грушевського¹⁶. Хоча насправді у згаданій новелі критикувалося звичне тоді суспільне явище – показовий патріотизм.

Типовою схемою конструювання біографій тогочасних «письменників-демократів» користувалися й інші радянські дослідники, зображаючи їх як «плакальників» над важкою долею покривдженого буржуазними порядками селянства. А також перебільшували вплив політичних та культурних діячів Росії О.Герцена, М.Чернишевського, Ф.Достоевського, Максима Горького, Л.Толстого та ін. на формування світогляду окремих письменників. Водночас замовчували впливи західноєвропейських мислителів та літературних діячів або наголошували на їхньому негативному впливі на свідомість останніх. Це стосується насамперед досліджень Н.Жук¹⁷, Ф.Білецького¹⁸, В.Грицюти¹⁹, О.Лисенка²⁰, О.Денисюка²¹, М.Тарнавської²² та ін.

Певний внесок у дослідження окремих літераторів здійснив чернівецький літературознавець В.Лесин²³. Його наукові зацікавлення переважно обмежені письменниками, умовно віднесеними до «Покутської трійці». Незважаючи на добру фахову підготовку автора та доступ до необхідного наукового матеріалу, впадає у вічі ідеологічна заангажованість дослідника. Попри звичну для тієї епохи критику «буржуазного націоналізму», В.Лесин намагався «покращити» життєписи досліджуваних письменників, акцентувавши на їхній «класовій свідомості», зазначаючи, що Лесь Мартович «[...]добре знав твори основоположників марксизму»²⁴, та «[...]поступово підходив до розуміння керівної ролі робітничого класу в боротьбі селян за нове життя»²⁵.

Ще однією новацією В.Лесина стало випинання антирелігійної проблематики у творчості письменників та конструювання образу атеїстів – ненависників духовенства. При цьому, для підтвердження власної позиції, автор так і не спромігся навести переконливих аргументів, задовольнившись твердженням загального змісту на кшталт «[...]Лесь Мартович глибоко розумів гнобительську роль попів на селі»²⁶.

Окрім цього, В.Лесину належить спроба сформуванню у читача думку щодо пропаганди згаданими письменниками дружби з «великим російським народом», що також не відповідало дійсності.

Звичайно, що такі науковоподібні нісенітниці викликали критику у незалежних від ідеологічного тиску дослідників зарубіжжя. Зокрема, в полеміку з радянськими науковцями з аргументованою критикою викривленого зображення В.Стефаніка виступив канадський дослідник Лука Луців²⁷. Ці справедливі закиди намагався заперечити радянський дослідник Л.Микитась, який, вдавшись до традиційних кліше, заявив, що «[...]націоналістичний фальсифікатор [Лука Луців] не хоче бачити ні соціальних причин зла, ні типових картин класової боротьби, які відтворив Стефанік»²⁸.

Серед письменників, до яких виявилася прихильною радянська історіографія, варто відзначити О.Кобилянську²⁹, хоча і її біографія піддалася певній корекції. В результаті, перед нами постала письменниця, яка традиційно змальовувала важку долю селянства, спілкувалася із визначеним дослідниками відповідним колом осіб та захоплювалася «передовою» російською літературою.

А.Вахнянину присвятив своє дослідження І.Гриневецький³⁰. Дослідник підійшов досить спрощено до такої визначної постаті українського національного руху. В роботі головним чином робиться наголос на його організаційній діяльності у сфері музично-хорового мистецтва. В той же час автор оминув діяльність А.Вахнянина у «Просвіті» та народовському русі, звинувативши останнього у «ідейних збоченнях»³¹, які перешкождали прогресивній громадській діяльності.

Грунтовним є дослідження М.Яценка³², яке розкриває громадсько-політичну діяльність В.Гнатюка. Автор позитивно оцінив досить копітку роботу В.Гнатюка у галузі етнографії. Водночас оминув активну національну позицію в політичному та громадському житті. Із тексту дослідження вимальовується прогресивний послідовник і соратник І.Франка у боротьбі з тогочасними буржуазними устоями. Також цілком справедливо відзначено діяльність В.Гнатюка з поборювання москвофільства.

Незважаючи на дотримання відповідної ідеологічної лінії, глибиною і ґрунтовністю відзначалися праці літературознавця Ф.Погребенника, присвячені В.Стефаніку, Лесю Мартовичу та О.Маковею³³. Позитивний відбиток на дослідження Ф.Погребенника наклало те, що автор – уродженець Галичини, тому добре орієнтувався на регіональній специфіці суспільних процесів, невід’ємною складовою яких були літератори, які стали об’єктом його наукових зацікавлень.

Прикладом об'єктивності літературознавця можна вважати фрагмент оцінки взаємин О.Маковей з М.Грушевським. Дослідник справедливо зауважив, що хоча «[...]О.Маковей пускав гострі стріли і в бік керівника Наукового товариства ім. Т. Шевченка історика М.Грушевського, але він бачив і ту позитивну роль, яку цей вчений відіграв у розвитку науки, зокрема на західноукраїнських землях, очолюючи згадане товариство»³⁴.

Ф.Погребенник вдався до специфічного способу обходження цензури при висвітленні окремих недозволених постатей. У тексті автор вживав традиційне «діяч націоналістичного табору», а в примітках подавав основну, доволі об'єктивну, інформацію про вказану особу. У такий спосіб до тодішнього читача через офіційні радянські видання автору вдалося донести інформацію про М.Грушевського, О.Барвінського, Б.Лепкого, С.Смаль-Стоцького та ін.

Грунтовністю відзначаються дослідження радянського періоду В.Качкана³⁵ із означеної проблематики. Хоча автор намагався не суперечити ідеологічним віянням епохи, йому все-таки вдалося набагато об'єктивніше оцінити громадсько-політичну діяльність М.Павлика та В.Стефаніка, наголошуючи, що вся їхня діяльність була спрямована на захист інтересів трудового народу.

Найбільша кількість наукових розвідок і ґрунтовних досліджень радянської доби присвячена І.Франку. Хоча постать І.Франка ніколи не перебувала під забороною, проте це не означає, що авторам тієї епохи вдалося збагнути феномен Франка. Навпаки, радянська історіографія і літературознавство намагалися штучно витворити образ «вічного революціонера», «каменяра», передвісника соціалізму в західноукраїнських землях. Загалом франкознавчі студії велися у таких напрямках: І.Франко як пропагандист соціалістичних ідей та марксизму; економічні погляди І.Франка; І.Франко та церковно-релігійна проблематика; І.Франко у взаєминах з «прогресивними» російськими діячами та поборник єднання українського і російського народів.

У руслі тодішньої ідеології М.Возняк³⁶ переконував, що у І.Франка погляд на національне питання був абсолютно відмінним від сучасних йому «буржуазних» теорій. Також автор несправедливо стверджував, що І.Франко виступив проти поділу Галичини через те, що це могло б завадити дружнім стосункам польського та українського народів. У той же час цілком доречним є твердження М.Возняка про те, що І.Франко у своїх працях намагався поєднати національні і соціальні потреби народу.

Дослідник В.Калинович³⁷, хоча із звичними ідеологічними штампами, але на багатому фактичному матеріалі розкрив перебіг п'яти політичних процесів над І.Франком і товаришами за ширення соціалістичних ідей. Автор розкритикував ці процеси як засіб тиску австрійської влади на громадян, наголосивши, що зазначені процеси перетворилися в трибуну пропаганди соціалістичних ідей та сприяли утвердженню Франка як політичного діяча.

В однотипних роботах О.Лисенка «Соціологічні погляди Івана Франка»³⁸ та М.Климася «Світогляд Івана Франка»³⁹, М.Возняка «Нариси про світогляд Івана Франка»⁴⁰ традиційно наголошується на патріотизмі письменника, показано його як поборника дружби народів та інтернаціоналізму. А також стверджується, що попри усі старання та певні успіхи у цій царині І.Франко повністю освоїв теорію марксизму так і не спромігся⁴¹.

У дусі марксистської традиції науковці Д.Вірник та Є.Голубовська охарактеризували економічні погляди Івана Франка. З одного боку, автори зуміли розкрити особливість сприйняття Франком аграрного питання та його рефлексії щодо сутності проблеми промислових робітників Галичини в тодішніх реаліях. У той же час зустрічаємо непоодинокі загальні, абсолютно заполітизовані та не зовсім науково обґрунтовані твердження на кшталт того, що Франко «[...]вкривав і ганьбив увесь капіталістичний лад»⁴².

У традиційному руслі радянської антирелігійної політики була написана пропагандистська брошура М.Возняка «Іван Франко у боротьбі з Ватиканом, лютим ворогом слов'янських народів»⁴³. У ній автор, спираючись на антиклерикальні настрої І.Франка та критичне ставлення до Берестейської унії, подав його як ненависника католицизму загалом і Папи Римського зокрема, що, звичайно, було явним перебільшенням.

Незважаючи на те, що І.Франко не мав безпосереднього стосунку до Російської революції 1905 – 1907 рр., дослідник О.Дей у роботі «І.Франко і Перша Російська революція»⁴⁴, спираючись на опосередковані вислови та факти, спробував сконструювати образ І.Франка як великого прихильника

революції, стверджуючи, що письменник розглядав цю революцію як етап возз'єднання Галичини з Наддніпрянською Україною.

Варте уваги дослідження М.Пархоменка⁴⁵, у якому автор попри традиційний меседж стосовно впливу на І.Франка представників російської літератури Гоголя, Тургенева, Успенського, Толстого та ін., порушує питання зворотного впливу І.Франка на російську літературу та суспільне життя.

В подібному руслі спрямували дослідження М.Возняк⁴⁶ та О.Білоус⁴⁷. У праці М.Возняка, який був одним із найкращих радянських біографів Франка, попри ідеологічно витримані фрази про те, що «[...]І.Франко прагнув якомога більше читати російську літературу і переклади іноземних авторів у російських виданнях»⁴⁸, зустрічаємо чимало фактів стосовно співпраці І.Франка як з представниками російського літературного, так і академічного середовища. На противагу попередньому дослідженню, робота О.Білоуса є набором загальних, не завжди підтверджених ідеологічних фраз.

Специфічним виявився підхід у радянських дослідників до вивчення діяльності окремих представників літературної інтелігенції із «заплямованою» свого часу біографією – активною діяльністю в українському національному русі, але які проявили лояльність до радянської влади. Це насамперед стосується Ф.Колесси, В.Охримовича, А.Крушельницького та ін. Їхні біографії конструювалися шляхом висвітлення якоїсь неполітичної сфери діяльності. Так, Ф.Колесса⁴⁹ постав як фольклорист та композитор, який не брав участі в інших сферах суспільного життя. Відомий політик і правник В.Охримович⁵⁰ був представлений як етнограф, хоч ця сфера його діяльності була незначною і другорядною. А.Крушельницького⁵¹ намагалися представити тільки як педагога.

Незважаючи на цілком справедливі закиди радянським історикам та літературознавцям у суб'єктивному підході до висвітлення діяльності згаданих представників літературної інтелігенції, варто з розумінням поставитися до обставин, у яких їм доводилося працювати. Це яскраво засвідчив у своїх спогадах один із висококваліфікованих радянських дослідників С.Крижанівський: «[...]жили ми в атмосфері страху, недовіри, наклепів, нацькування одних на одних...»⁵². У результаті виходили так звані «повні видання творів» обрізані, із спотвореним контекстом, з викресленими з історичного процесу визначними постатями, що сприяло творенню ідеологічно заангажованої, лояльної до тоталітарного режиму «радянської людини».

Отже, незважаючи на ряд справедливих недоліків, радянська історіографія суспільно-політичної діяльності української літературної інтелігенції є важливим етапом вивчення означеної проблематики. Це зумовлено насамперед тим, що більшість дослідників мали доступ до необхідного джерельного матеріалу. Також важливим фактором став зв'язок поколінь. Окремі дослідники мали безпосередню можливість контактувати із деякими літераторами – об'єктами своїх наукових зацікавлень. Інші спілкувалися із сучасниками досліджуваних ними осіб.

Таким чином, дослідникам радянської доби вдалося напрацювати значний обсяг нарративу з порушеної проблематики, який став відправною точкою для нових об'єктивніших досліджень після здобуття Україною незалежності.

¹ П.Свежинський, *Аграрні відносини в Західній Україні в кінці XIX – на поч. XX ст.* [Agrarian Relations in Western Ukraine at the End of XIX – the Beginning of XX Century], Львів, 1966, 192 с.; І.Компанієць, *Становище та боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900 – 1919 роки)* [The Position and Struggle of the Working Masses of Galicia, Bukovyna and Transcarpathia in the Beginning of XX Century (1900 – 1919)], К., 1960, 372 с.; В.Осечинський, *Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму* [Galicia Under the Oppression of Austro-Hungary in the Era of Imperialism], Львів, 1954, 185 с.; С.Злупко, *Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX – XX)* [The Ideological Struggle Over the Agrarian-Peasant Question in Galicia (end of XIX – XX)], Львів, 1960, 83 с.

² С.Злупко, *М.П.Драгоманов і розвиток прогресивної суспільно-економічної думки в Галичині* [M.P.Dragomanov and the Development of Progressive Socio-Economic Thought in Galicia], in: Український історичний журнал (далі УІЖ), 1966, н. 9, с. 59 – 71; М.Рудько, *С.А.Подолінський у революційно-народницькому русі 70-х років XIX ст.* [S.A. Podolynskyi in the Revolutionary-Populist Movement of the 70-ies of XIX Century], in: УІЖ, 1966, н. 7, с. 120-122.

³ Л.Корнійчук, *Суспільно-економічна думка на Україні в 70-х роках XIX ст.* [Socio-Economic thought in Ukraine in the 70's of XIX century], К., 1971, с.; М.Рудько, *Революційні народники на Україні (70-і роки XIX ст.)* [Revolutionary Populists in Ukraine (70s of XIX century)], К., 1973. – 206 с.; А.Волощенко, *Нариси з історії*

суспільно-політичного руху на Україні в 70-х-на початку 80-х років XIX ст. [Essays on the History of the Socio-Political Movement in Ukraine in the 70's-beginning of 80's of XIX Century], К., 1974, 223 с.; Ю.Римаренко, *Буржуазний націоналізм та його теорія «нації»* [Bourgeois Nationalism and its Theory of «Nation»], К., 1974, 384 с.

⁴ О.Поліщук, *Український буржуазний націоналізм і його «теорія» держави* [Ukrainian Bourgeois Nationalism and its «Theory» of the State], К., 1986, 160 с.

⁵ С.Крижанівський, *Василь Стефаник. Критико-бібліографічний нарис* [Vasyl Stefanyk. Critical and Bibliographical Sketch], К., 1946, 70 с.; С.Крижанівський, *Життя і творчість В.Стефаника. Стенограма лекції* [Life and Work of V.Stefanyk. Transcript of the Lecture], К., 1950, 32 с.; С.Крижанівський, *Публіцистика Василя Стефаника* [Vasyl Stefanyk's Journalism], in: Стефаник В. Публіцистика. Вибране із статей, промов і листів, К., 1953, с. 6-14; С.Крижанівський, *Майстер соціальної сатири* [Master of Social Satire], in: Мартович Лесь. Вибрані твори, К., 1949, с. 3-19.

⁶ С.Крижанівський, *Спогади і сповідь з XX століття* [Memories and Confessions of the Twentieth Century], К., 2002, 240 с.

⁷ С.Крижанівський, *Публіцистика Василя Стефаника* [Vasyl Stefanyk's Journalism], in: Стефаник В. Публіцистика. Вибране із статей, промов і листів, К.: Державне видавництво художньої літератури України, 1953, с. 4.

⁸ С.Крижанівський, *Життя і творчість В.Стефаника. Стенограма лекції* [Life and Work of V.Stefanyk. Transcript of the Lecture], К., 1950, 32 с.

⁹ О.Засенко, *Марко Черемшина. Життя і творчість* [Marko Cheremshyna. Life and Creativity], К., 1951, 144 с.; О.Засенко, *Марко Черемшина. Критико-біографічний нарис* [Marko Cheremshyna. Critical and Biographical Sketch], in: Засенко О. Літературно-критичні нариси і статті, ред. О.Гончар, К., 1962, с. 375-418.

¹⁰ О.Засенко, *Осип Маковей. Життя і творчість* [Osyp Makovei. Life and Creativity], К., 1968, 220 с., О.Засенко, *Поет, прозаїк, публіцист* [Poet, Prose Writer, Publicist], in: Осип Маковей. Вибрані твори, К., 1971, с. 5-27; О.Засенко, *Талант багатогранний і самобутній* [Talent is Multifaceted and Original], in: Осип Маковей. Вибрані твори, К., 1979, с. 5-20.

¹¹ О.Засенко, *Тимотей Бордуляк. Критико-біографічний нарис* [Timothy Borduliak. Critical and Biographical Sketch], in: Засенко О. Літературно-критичні нариси і статті / ред. О.Гончар, К., 1962, с. 320-374.

¹² О.Засенко, *Марко Черемшина. Життя і творчість* [Marko Cheremshyna. Life and Creativity], К., 1951, с. 159.

¹³ О.Засенко, *Тимотей Бордуляк. Критико-біографічний нарис* [Timothy Borduliak. Critical and Biographical Sketch], in: Засенко О. Літературно-критичні нариси і статті / ред. О.Гончар, К., 1962, с. 328.

¹⁴ О.Засенко, *Осип Маковей. Життя і творчість* [Osyp Makovei. Life and Creativity], К., 1968, с. 8.

¹⁵ Й.Кріль, *Осип Маковей. До 100-річчя з дня народження* [Osyp Makovei. To the 100th Birthday], К., 1966, 44 с.

¹⁶ Й.Кріль Й. *Осип Маковей. До 100-річчя з дня народження* [Osyp Makovei. To the 100th Birthday]... с. 30.

¹⁷ Н.Жук, *Василь Стефаник [Вступна стаття]* [Vasyl Stefanyk [Introductory article]], in: Стефаник В. Вибрані твори, К., 1962, с. 3-18; Н.Жук, *Його новели найкращі народні пісні. До 100-річчя від дня народження Василя Стефаника* [His Short Stories the Best Folk Songs. To the 100th Anniversary of Vasyl Stefanyk's Birthday], К., 1971, 48 с.

¹⁸ Ф.Білецький, *Лесь Мартович* [Les Martovych], К. 1961, 40 с.

¹⁹ В.Грицюта, *Художній світ В.Стефаника* [Artistic World of V.Stefanyk]. К., 1982, 200 с.

²⁰ О.Лисенко, *Михайло Павлик і його місце в суспільно-політичному житті Галичини останньої чверті XIX ст.* [Myhailo Pavlyk and His Place in the Political Life of Galicia in the Last Quarter of the 19th Century], in: Український історичний журнал, 1960, н.1, с. 36-45; О.Лисенко, М. *Павлик проти релігії* [Pavlyk vs. Religion] in: Наука і життя, 1959, н. 8, http://ukrainian-ateism.blogspot.com/2013/09/8-1959_30.html.

²¹ О.Денисюк, *Літературно-критичні погляди Михайла Павлика* [Literary-Critical Views of Myhailo Pavlyk], in: Радянське літературознавство, К., 1958, Вип. 2, с. 71-87.

²² М.Тарнавська, *Євгенія Ярошинська: життя і творчість (I)* [Yevgeniia Yaroshynska: Life and Creativity (I)] / М.Тарнавська, in: Сучасність, 1976, н. 6, с. 5-24; М.Тарнавська, *Євгенія Ярошинська: життя і творчість (II)* [Yevgeniia Yaroshynska: Life and Creativity (II)], in: Сучасність, 1976, н. 7 – 8, с. 42-61.

²³ В.Лесин, *Творчість Василя Стефаника (Ідейно-творчі шукання письменника. Новелістична майстерність)* [Creativity of Vasyl Stefanyk (Ideological and Creative Searches of the Writer. Novelty Skills)], Львів, 1965, 214 с.; В.Лесин, *Післявоєнна творчість Василя Стефаника. Конспект лекції спекурсу* [Post-War Work of Vasyl Stefanyk. Lecture Notes of the Special Course], Чернівці, 1965, 52 с.; В.Лесин, *Славетний новеліст [The Glorious Novelist]*, in: Стефаник В. Твори, К., 1984, с. 5-17; В.Лесин, *Василь Стефаник і українська проза кінця XIX ст. Конспект лекції спекурсу* [Vasyl Stefanyk and Ukrainian Prose of the End of XIX Century. Lecture Notes of the Special Course], Чернівці, 1965, 83 с.; В.Лесин, *Василь Стефаник. Нарис життя і творчості* [Vasyl Stefanyk. Essay on Life and Creativity], К., Дніпро, 1981, 260 с.; В.Лесин, *Великий атеїст* [A Great

Atheist], in: Чернівецький державний університет. Наукові записки, Серія філологічних наук, Львів, 1956, Вип. 3, т. 20, с. 45 – 71; В.Лесин, *Видатний сатирик* [Outstanding Satirist], in: Лесь Мартович. Твори, К., 1954, с. 3-32; В.Лесин, *Лесь Мартович. Літературний портрет* [Les Martovych. Literary Portrait], Літературний портрет, К, 1963, 94 с.

²⁴ В.Лесин, *Лесь Мартович. Літературний портрет* [Les Martovych. Literary Portrait], К., 1963, с. 13.

²⁵ В.Лесин, *Сатира Леся Мартовича на понівцину. Літературно-критичний нарис* [Satire by Les Martovych to the Crescent. A Literary-Critical Essay], Львів, 1951, с. 44.

²⁶ В.Лесин, *Сатира Леся Мартовича на понівцину. Літературно-критичний нарис* [Satire by Les Martovych to the Crescent. A Literary-Critical essay]..., с. 40.

²⁷ Л.Луців, *Василь Стефаник співець української землі* [Vasyl Stefanyk is a Singer of Ukrainian Land], Нью-Йорк – Джерзі-Сіті, 1991, 466 с.

²⁸ Л.Микитась, *Правда про Василя Стефаника. Проти буржуазно-націоналістичних фальсифікацій творчості письменника* [The Truth about Vasyl Stefanyk. Against the Bourgeois-Nationalist Falsifications of the Writer's Work], К., 1975, с. 76.

²⁹ *Ольга Кобилянська. Статті і матеріали* [Olga Kobyljanska. Articles and Materials] / за ред. В.Лесина, Чернівці, 1958, 210 с.; К.Коваленко, *Ольга Кобилянська і російська література* [Olga Kobyljanska and Russian Literature], К., 1959, 36 с.; М.Комишаченко, *Ольга Кобилянська (до сторіччя з дня народження)* [Olga Kobyljanska (to the 100th Birthday)], К., 1963, с.; В.Косяченко, *О.Ю. Кобилянська і газета «Буковина»* [O.Y. Kobyljanska and Newspaper Bukovyna], in: Ольга Кобилянська. До 100-річчя з дня народження, 1963, с. 186-204.

³⁰ І.Гринецький, А.К. Вахнянин. *Нарис про життя і творчість* [A.K. Vakhnianyn. Essay on Life and Creativity], К, 1961, 32 с.

³¹ І.Гринецький, А.К. Вахнянин. *Нарис про життя і творчість* [A.K. Vakhnianyn. Essay on Life and Creativity]..., с. 5.

³² М.Яценко, *Володимир Гнатюк* [Volodymyr Hnatiuk], К., 286 с.

³³ Ф.Погребенник, *Наш Стефаник* [Our Stefanyk], К., 1974, 44 с.; Ф.Погребенник, *Видатний Художник-реаліст* [Outstanding Realist Artist], in: Радянське літературознавство, Львів, 1974, Вип. 6, с. 57-66; Ф.Погребенник, *Василь Стефаник у Слов'янських літературах* [Vasyl Stefanyk in Slavic Literature], К., 1976, 283 с.; Ф.Погребенник, *Василь Стефаник. Семінарії* [Vasyl Stefanyk. Seminary], К., 1979, 283 с. Ф.Погребенник, *«Сокол з гір зелених Буковини» [про В.Кобилянського]* [«Falcon From the Green Mountains of Bukovyna» [about V. Kobyljanskiy]], in: Слово і час, 1995, н. 8, с. 20-22; Ф.Погребенник, *Осип Маковей* [Osyp Makovei], in: Маковей О. Твори в двох томах, К., 1990, Т. 1, Поетичні твори. Повісті, С. 5-24; Ф.Погребенник, *Письменник, педагог, громадський діяч. До 90-річчя з дня народження Осипа Маковея* [Writer, Teacher, Public Figure. To the 90th Birthday of Osyp Makovei], in: 1957, н. 9, с. 59-63; Ф.Погребенник, *Осип Маковей (критико-біографічний нарис)* [Osyp Makovei (Critical and Biographical Sketch)], К., 1960, 132 с.; Ф.Погребенник, *Лесь Мартович. Життя і творчість* [Les Martovych. Life and Creativity], К., 1971, 196 с.

³⁴ Ф.Погребенник, *Осип Маковей* [Osyp Makovei], in: Маковей О. Твори в двох томах, К., 1990, Т. 1. Поетичні твори. Повісті, с. 20.

³⁵ В.Качкан, *Борець за поступ, щастя й долю* [Fighter for Progress, Happiness and Destiny], in: Павлик М. Твори, К., 1985, с. 3-12; В.Качкан, *Фольклорні інтереси Михайла Павлика* [Folk Interests of Myhailo Pavlyk], in: Жовтень, 1971, н. 3, с. 127-129; В.Качкан, *Михайло Павлик. Нарис життя і творчості* [Mihailo Pavlyk. Essay on Life and Creativity], К., 1986, 175 с.; В.Качкан, *Громадсько-політична діяльність В. Стефаника (до 100-річчя від дня народження)* [Social and Political Activities of V. Stefanyk (to the 100th Anniversary of His Birth)], in: УІЖ, 1971, н. 5, с. 136-138.

³⁶ М.Возняк, *Іван Франко поборник єднання народів* [Ivan Franko is a Champion of Unity of Nations], Львів, 1974, 144 с.

³⁷ В.Калинович, *Політичні процеси Івана Франка та його товаришів* [The Political Processes of Ivan Franko and His Comrades], Львів, 1967, 154 с.

³⁸ О.Лисенко, *Соціологічні погляди Івана Франка* [Sociological Views of Ivan Franko]/ О.Лисенко, К., 156 с.

³⁹ М.Климась, *Світогляд Івана Франка* [Worldview of Ivan Franko], К., 348 с.

⁴⁰ М.Возняк, *Нариси про світогляд Івана Франка* [Essays on the Outlook of Ivan Franko]/ М.Возняк, Львів, 1955, 194 с.

⁴¹ М.Возняк, *Нариси про світогляд Івана Франка...*[Essays on the Outlook of Ivan Franko]..., с. 194.

⁴² Д.Вірник, Є.Голубовська, *Економічні погляди Івана Франка* [Economic Views of Ivan Franko], К., 1956, 178 с.

⁴³ М.Возняк, *Іван Франко у боротьбі з Ватиканом, лютим ворогом слов'янських народів* [Ivan Franco in the Fight Against the Vatican, the Fierce Enemy of the Slavic Peoples], Львів, 1954, 16 с.

⁴⁴ О.Дей, *І.Франко і Перша Російська революція* [I. Franko and the First Russian Revolution], К., 1980, 152 с.

⁴⁵ М.Пархоменко, *Іван Франко и русская литература* [Ivan Franko and Russian Literature], М., 1954, 240 с.

⁴⁶ М.Возняк, *Іван Франко популяризатор передової російської літератури* [Ivan Franko is a Popularizer of Advanced Russian Literature], К., АН УРСР, 1953, 58 с.

⁴⁷ О.Білоус, *Іван Франко поборник дружби українського і російського народів* [Ivan Franko is a Champion of Friendship Between Ukrainian and Russian peoples], К., 1950, 48 с.

⁴⁸ М.Возняк, *Іван Франко популяризатор передової російської літератури...* [Ivan Franko is a Popularizer of Advanced Russian Literature]..., с. 34.

⁴⁹ Т.Комаринець, *Філарет Колесса – дослідник фольклорних джерел поезії Шевченка* [Filaret Kolessa – a Researcher of Folklore Sources of Shevchenko's Poetry], in: Українське літературознавство, Львів, 1972, Вип. 16, с. 28-33; Я.Шуст, *Ф.М. Колесса* [F.M. Kolessa], К., 1955, 60 с.

⁵⁰ В.Маланчук, *Етнографічна діяльність В.Ю. Охримовича* [Ethnographic Activity of V.Yu. Okhrimovych], К., 1972, 140 с.

⁵¹ Г.Панкевич, *Антін Крушельницький – педагог* [Antin Krushelnytskyi – a Teacher], in: Жовтень, 1988, н. 7, с. 113-115.

⁵² С.Крижанівський С. *Спогади і сповідь з XX століття* [Memories and Confessions of the XX Century], К., 2002, с. 38.

Reference

1. P.Svezhynskyi, *Ahrarni vidnosyny v Zakhidnii Ukraini v kintsi XIX – na poch. XX st.* [Agrarian Relations in Western Ukraine at the End of XIX – the Beginning of XX Century], Lviv, 1966, 192 s.; I.Kompaniets, *Stanovyshche ta borotba trudiashchykh mas Halychyny, Bukovyny ta Zakarpattia na pochatku XX st. (1900 – 1919 roky)* [The Position and Struggle of the Working Masses of Galicia, Bukovyna and Transcarpathia in the Beginning of XX Century (1900 – 1919)], К., 1960, 372 s.; V.Osechynskyi, *Halychyna pid hnitom Avstro-Uhorshchyny v epokhu imperializmu* [Galicia Under the Oppression of Austro-Hungary in the Era of Imperialism], Lviv, 1954, 185 s.; S.Zlupko, *Ideina borotba navkolo ahrarno-selianskoho pytannia v Halychyni (kinets XIX – XX)* [The Ideological Struggle Over the Agrarian-Peasant Question in Galicia (end of XIX – XX)], Lviv, 1960, 83 s.
2. S.Zlupko, *M.P.Drahomanov i rozvytok prohresyvnoi suspilno-ekonomichnoi dumky v Halychyni* [M.P.Dragomanov and the Development of Progressive Socio-Economic Thought in Galicia], in: *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (dali UIZh)*, 1966, n. 9, s. 59 – 71; M.Rudko, *S.A.Podolynskyi u revoliutsiino-narodnytskomu rusi 70-kh rokiv XIX st.* [S.A. Podolynskyi in the Revolutionary-Populist Movement of the 70-ies of XIX Century], in: *UIZh*, 1966, n. 7, s. 120-122.
3. L.Korniichuk, *Suspilno-ekonomichna dumka na Ukraini v 70-kh rokakh XIX st.* [Socio-Economic thought in Ukraine in the 70's of XIX century], К., 1971, s.; M.Rudko, *Revoliutsiini narodnyky na Ukraini (70-i roky XIX st.)* [Revolutionary Populists in Ukraine (70s of XIX century)], К., 1973. – 206 s.; A.Voloshchenko, *Narysy z istorii suspilno-politychnoho rukhu na Ukraini v 70-kh-na pochatku 80-kh rokiv XIX st.* [Essays on the History of the Socio-Political Movement in Ukraine in the 70's-beginning of 80's of XIX Century], К., 1974, 223 s.; Yu.Rymarenko, *Burzhuaznyi natsionalizm ta yoho teoriia «natsii»* [Bourgeois Nationalism and its Theory of «Nation»], К., 1974, 384 s.
4. O.Polishchuk, *Ukrainskyi burzhuaznyi natsionalizm i yoho «teoriia» derzhavy* [Ukrainian Bourgeois Nationalism and its «Theory» of the State], К., 1986, 160 s.
5. S.Kryzhanivskyi, *Vasyl Stefanyk. Krytyko-bibliohrafichni narys* [Vasul Stefanuk. Critical and Bibliographical Sketch], К., 1946, 70 s.; S.Kryzhanivskyi, *Zhyttia i tvorchist V.Stefanyka. Stenohrama leksii* [Life and Work of V.Stefanyk. Transcript of the Lecture], К., 1950, 32 s.; S.Kryzhanivskyi, *Publitsystyka Vasyliya Stefanyka* [Vasyl Stefanyk's Journalism], in: *Stefanyk V. Publitsystyka. Vybrane iz statei, promov i lystiv*, К., 1953, s. 6-14; S.Kryzhanivskyi, *Maister sotsialnoi satyry* [Master of Social Satire], in: *Martovych Les. Vybrani tvory*, К., 1949, s. 3-19.
6. S.Kryzhanivskyi, *Spohady i spovid z XX stolittia* [Memories and Confessions of the Twentieth Century], К., 2002, 240 s.
7. S.Kryzhanivskyi, *Publitsystyka Vasyliya Stefanyka* [Vasyl Stefanyk's Journalism], in: *Stefanyk V. Publitsystyka. Vybrane iz statei, promov i lystiv*, К.: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury Ukrainy, 1953, s. 4.
8. S.Kryzhanivskyi, *Zhyttia i tvorchist V.Stefanyka. Stenohrama leksii* [Life and Work of V.Stefanyk. Transcript of the Lecture], К., 1950, 32 s.
9. O.Zasenko, *Marko Cheremshyna. Zhyttia i tvorchist* [Marko Cheremshuna. Life and Creativity], К., 1951, 144 s.; O.Zasenko, *Marko Cheremshyna. Krytyko-biohrafichni narys* [Marko Cheremshuna. Critical and Biographical Sketch], in: *Zasenko O. Literaturno-krytychni narysy i statti*, red. O.Honchar, К., 1962, s. 375-418.
10. O.Zasenko, *Osyp Makovei. Zhyttia i tvorchist* [Osyp Makovei. Life and Creativity], К., 1968, 220 s., O.Zasenko, *Poet, prozaik, publitsyst* [Poet, Prose Writer, Publicist], in: *Osyp Makovei. Vybrani tvory*, К., 1971, s. 5-27; O.Zasenko, *Talant bahatohrannyi i samobutnii* [Talent is Multifaceted and Original], in: *Osyp Makovei. Vybrani tvory*, К., 1979, s. 5-20.

11. O.Zasenکو, Tymotei Borduliak. Krytyko-biografichnyi narys [Timothy Borduliak. Critical and Biographical Sketch], in: Zasenکو O. Literaturno-krytychni narysy i statti / red. O.Honchar, K., 1962, s. 320-374.
12. O.Zasenکو, Marko Cheremshyna. Zhyttia i tvorchist [Marko Cheremshyna. Life and Creativity], K., 1951, s. 159.
13. O.Zasenکو, O. Tymotei Borduliak. Krytyko-biografichnyi narys [Timothy Borduliak. Critical and Biographical Sketch], in: Zasenکو O. Literaturno-krytychni narysy i statti / red. O.Honchar, K., 1962, s. 328.
14. O.Zasenکو, Osyp Makovei. Zhyttia i tvorchist [Osyp Makovei. Life and Creativity], K., 1968, s. 8.
15. Y.Kril, Osyp Makovei. Do 100-richchia z dnia narodzhennia [Osyp Makovei. To the 100th Birthday], K., 1966, 44 s.
16. Y.Kril Y. Osyp Makovei. Do 100-richchia z dnia narodzhennia [Osyp Makovei. To the 100th Birthday]... s. 30.
17. N.Zhuk, Vasyl Stefanyk [Vstupna stattia] [Vasul Stefanuk [Introductory article]], in: Stefanyk V. Vybrani tvory, K., 1962, s. 3-18; N.Zhuk, Yoho novely naikrashchi narodni pisni. Do 100-richchia vid dnia narodzhennia Vasyliya Stefanyka [His Short Stories the Best Folk Songs. To the 100th Anniversary of Vasul Stefanuk's Birthday], K., 1971, 48 s.
18. F.Biletskyi, Les Martovych [Les Martovuch], K. 1961, 40 s.
19. V.Hrytsiuta, Khudozhnii svit V.Stefanyka [Artistic World of V.Stefanyk]. K., 1982, 200 s.
20. O.Lysenko, Mykhailo Pavlyk i yoho miste v suspilno-politychnomu zhytti Halychyny ostannoï chverti XIX st. [Myhailo Pavluk and His Place in the Political Life of Galicia in the Last Quarter of the 19th Century], in: Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 1960, n.1, s. 36-45; O.Lysenko, M. Pavlyk proty religii [Pavlyk vs. Religion] in: Nauka i zhyttia, 1959, n. 8, http://ukrainian-ateism.blogspot.com/2013/09/8-1959_30.html.
21. O.Denyshuk, Literaturno-krytychni pohliady Mykhaila Pavlyka [Literary-Critical Views of Myhailo Pavlyk], in: Radianske literaturoznavstvo, K., 1958, Vyp. 2, s. 71-87.
22. M.Tarnavska, Yevheniia Yaroshynska: zhyttia i tvorchist (I) [Yevgeniia Yaroshynska: Life and Creativity (I)] / M.Tarnavska, in: Suchasnist, 1976, n. 6, s. 5-24; M.Tarnavska, Yevheniia Yaroshynska: zhyttia i tvorchist (II) [Yevgeniia Yaroshynska: Life and Creativity (II)], in: Suchasnist, 1976, n. 7 – 8, s. 42-61.
23. V.Lesyn, Tvorchist Vasyliya Stefanyka (Ideino-tvorchi shukannia pysmennyka. Novelistychna maisternist) [Creativity of Vasul Stefanuk (Ideological and Creative Searches of the Writer. Novelty Skills)], Lviv, 1965, 214 s.; V.Lesyn, Pislivoienna tvorchist Vasyliya Stefanyka. Konspekt lektsii spetskursu [Post-War Work of Vasul Stefanuk. Lecture Notes of the Special Course], Chernivtsi, 1965, 52 s.; V.Lesyn, Slavetnyi novelist [The Glorious Novelist], in: Stefanyk V. Tvory, K., 1984, s. 5-17; V.Lesyn, Vasyl Stefanuk i ukrainska proza kintsia XIX st. Konspekt lektsii spetskursu [Vasul Stefanuk and Ukrainian Prose of the End of XIX Century. Lecture Notes of the Special Course], Chernivtsi, 1965, 83 s.; V.Lesyn, Vasyl Stefanuk. Narys zhyttia i tvorchosti [Vasul Stefanuk. Essay on Life and Creativity], K., Dnipro, 1981, 260 s.; V.Lesyn, Velykyi ateist [A Great Atheist], in: Chernivetskyi derzhavnyi universytet. Naukovi zapysky, Serii filolohichnykh nauk, Lviv, 1956, Vyp. 3, t. 20, s. 45 – 71; V.Lesyn, Vydadniy satyryk [Outstanding Satirist], in: Les Martovych. Tvory, K., 1954, s. 3-32; V.Lesyn, Les Martovych. Literaturnyi portret [Les Martovych. Literary Portrait], Literaturnyi portret, K, 1963, 94 s.
24. V.Lesyn, Les Martovych. Literaturnyi portret [Les Martovuch. Literary Portrait], K., 1963, s. 13.
25. V.Lesyn, Satyra Lesia Martovycha na popivshchynu. Literaturno-krytychnyi narys [Satire by Les Martovuch to the Crescent. A Literary-Critical Essay], Lviv, 1951, s. 44.
26. V.Lesyn, Satyra Lesia Martovycha na popivshchynu. Literaturno-krytychnyi narys [Satire by Les Martovuch to the Crescent. A Literary-Critical essay]..., s. 40.
27. L.Lutsiv, Vasyl Stefanuk pivets ukrainskoi zemli [Vasyl Stefanuk is a Singer of Ukrainian Land], Niu-Iork – Dzhherzi-Syti, 1991, 466 s.
28. L.Mykhtas, Pravda pro Vasyliya Stefanyka. Protiv burzhuzno-natsionalistychnykh falsyfikatsii tvorchosti pysmennyka [The Truth about Vasyl Stefanuk. Against the Bourgeois-Nationalist Falsifications of the Writer's Work], K., 1975, s. 76.
29. Olha Kobylianska. Statti i materialy [Olga Kobylianska. Articles and Materials] / za red. V.Lesyana, Chernivtsi, 1958, 210 s.; K.Kovalenko, Olha Kobylianska i rosiiska literatura [Olga Kobylianska and Russian Literature], K., 1959, 36 s.; M.Komyshachenko, Olha Kobylianska (do storichchia z dnia narodzhennia) [Olga Kobylianska (to the 100th Birthday)], K., 1963, s.; V.Kosiachenko, O.Yu. Kobylianska i hazeta «Bukovyna» [O.Y. Kobylianska and Newspaper Bukovyna], in: Olha Kobylianska. Do 100-richchia z dnia narodzhennia, 1963, s. 186-204.
30. I.Hrynevetskyi, A.K. Vakhnianyn. Narys pro zhyttia i tvorchist [A.K. Vakhnianyn. Essay on Life and Creativity], K, 1961, 32 s.
31. I.Hrynevetskyi, A.K. Vakhnianyn. Narys pro zhyttia i tvorchist [A.K. Vakhnianyn. Essay on Life and Creativity]..., s. 5.
32. M.Yatsenko, Volodymyr Hnatiuk [Volodymyr Hnatiuk], K., 286 s.
33. F.Pohrebennyk, Nash Stefanyk [Our Stefanuk], K., 1974, 44 s.; F.Pohrebennyk, Vydadniy Khudozhnyk-realist [Outstanding Realist Artist], in: Radianske literaturoznavstvo, Lviv, 1974, Vyp. 6, s. 57-66; F.Pohrebennyk, Vasyl Stefanuk u Slov'ianskykh literaturakh [Vasyl Stefanuk in Slavic Literature], K., 1976, 283 s.; F.Pohrebennyk,

- Vasyl Stefanyk. Seminarii [Vasyl Stefanyk. Seminary], K., 1979, 283 s. F.Pohrebennyk, «Sokil z hir zelenykh Bukovyny» [pro V.Kobylianskoho] [«Falcon From the Green Mountains of Bukovyna» [about V. Kobylianskyi]], in: Slovo i chas, 1995, n. 8, s. 20-22; F.Pohrebennyk, Osyp Makovei [Osyp Makovei], in: Makovei O. Tvory v dvokh tomakh, K., 1990, T. 1, Poetychni tvory. Povisti, S. 5-24; F.Pohrebennyk, Pysmennyk, pedahoh, hromadskiy diiach. Do 90-richchia z dnia narodzhennia Osypa Makoveia [Writer, Teacher, Public Figure. To the 90th Birthday of Osyp Makovei], in: 1957, n. 9, s. 59-63; F.Pohrebennyk, Osyp Makovei (krytyko-biohrafichnyi narys) [Osyp Makovei (Critical and Biographical Sketch)], K., 1960, 132 s.; F.Pohrebennyk, Les Martovych. Zhyttia i tvorchist [Les Martovuch. Life and Creativity], K., 1971, 196 s.
34. F.Pohrebennyk, Osyp Makovei [Osyp Makovei], in: Makovei O. Tvory v dvokh tomakh, K., 1990, T. 1. Poetychni tvory. Povisti, s. 20.
 35. V.Kachkan, Borets za postup, shchastia y doliu [Fighter for Progress, Happiness and Destiny], in: Pavlyk M. Tvory, K., 1985, s. 3-12; V.Kachkan, Folklorni interesy Mykhaila Pavlyka [Folk Interests of Myhailo Pavlyk], in: Zhovten, 1971, n. 3, s. 127-129; V.Kachkan, Mykhailo Pavlyk. Narys zhyttia i tvorchosti [Mihailo Pavlyk. Essay on Life and Creativity], K., 1986, 175 s. ; V.Kachkan, Hromadsko-politychna diialnist V.Stefanyka (do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [Social and Political Activities of V. Stefanyk (to the 100th Anniversary of His Birth)], in: UIZh, 1971, n. 5, s. 136-138.
 36. M.Vozniak, Ivan Franko pobornyk yednannia narodiv [Ivan Franko is a Champion of Unity of Nations], Lviv, 1974, 144 s.
 37. V.Kalynovych, Politychni protsesy Ivana Franka ta yoho tovaryshiv [The Political Processes of Ivan Franko and His Comrades], Lviv, 1967, 154 s.
 38. O.Lysenko, Sotsiolohichni pohliady Ivana Franka [Sociological Views of Ivan Franko]/ O.Lysenko, K., 156 s.
 39. M.Klymas, Svitohliad Ivana Franka [Worldview of Ivan Franko], K., 348 s.
 40. M.Vozniak, Narysy pro svitohliad Ivana Franka [Essays on the Outlook of Ivan Franko]/ M.Vozniak, Lviv, 1955, 194 s.
 41. M.Vozniak, Narysy pro svitohliad Ivana Franka...[Essays on the Outlook of Ivan Franko]..., s. 194.
 42. D.Virnyk, Ye.Holubovska, Ekonomichni pohliady Ivana Franka [Economic Views of Ivan Franko], K., 1956, 178 s.
 43. M.Vozniak, Ivan Franko u borotbi z Vatykanom, liutym vorohom slov'ianskykh narodiv [Ivan Franco in the Fight Against the Vatican, the Fierce Enemy of the Slavic Peoples], Lviv, 1954, 16 s.
 44. O.Dei, I.Franko i Persha Rosiiska revoliutsiia [I. Franko and the First Russian Revolution], K., 1980, 152 s.
 45. M.Parkhomenko, Ivan Franko i russkaia literatura [Ivan Franko and Russian Literature], M., 1954, 240 s.
 46. M.Vozniak, Ivan Franko populiaryzator peredovoi rosiiskoi literatury [Ivan Franko is a Popularizer of Advanced Russian Literature], K., AN URSR, 1953, 58 s.
 47. O.Bilous, Ivan Franko pobornyk druzhby ukrainskoho i rosiiskoho narodiv [Ivan Franko is a Champion of Friendship Between Ukrainian and Russian peoples], K., 1950, 48 s.
 48. M.Vozniak, Ivan Franko populiaryzator peredovoi rosiiskoi literatury...[Ivan Franko is a Popularizer of Advanced Russian Literature]..., s. 34.
 49. T.Komarynets, Filaret Kolessa – doslidnyk folklornykh dzherel poezii Shevchenka [Filaret Kolessa – a Researcher of Folklore Sources of Shevchenko's Poetry], in: Ukrainske literaturoznavstvo, Lviv, 1972, Vyp. 16, s. 28-33; Ya.Shust, F.M. Kolessa [F.M. Kolessa], K., 1955, 60 s.
 50. V.Malanchuk, Etnohrafichna diialnist V.Yu. Okhrymovycha [Ethnographic Activity of V.Yu. Okhrymovych], K., 1972, 140 s.
 51. H.Pankevych, Antin Krushelnytskyi – pedahoh [Antin Krushelnytskyi – a Teacher], in: Zhovten, 1988, n. 7, s. 113-115.
 52. S.Kryzhanivskiy S. Spohady i spovid z XX stolittia [Memories and Confessions of the XX Century], K., 2002, s. 38.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 67–76.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 67–76.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.67-76>
hj.chnu.edu.ua

УДК 929 Жихович

© Сергій Книревич* (Прага), © Ольга Зубко** (Вінниця)

БІЛОРУСИ НА СЛУЖБІ УНР: ОЛЕКСАНДР МАКСИМОВИЧ ЖИХОВИЧ (1900-1973) POST SCRIPTUM: ЛИСТОПАДОВИЙ ДОПИТ 1953 р. ТА ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ

«Життя – це те, що відбувається з тобою, коли ти займаєшся іншими справами».

(«Life is what happens to you while you're busy making other plans»).

Джон Леннон

Подана стаття містить матеріал про одного із одинадцяти білоруських вояків Армії УНР, свого часу студента Української Господарської академії в Подєбрадах (ЧСР). Переживши Другу світову війну у Чехословаччині, Олександр Жихович, через свої зв'язки з українською політичною еміграцією міжвоєнних і повоєнних років, у 1953 р. був викликаний на допит чехословацько-радянським Комітетом Державної Безпеки. Відомості, отримані від нього про хід допиту, виносяться на історичний загал вперше.

Ключові слова: Олександр Максимович Жихович, Армія УНР, білоруси, міжвоєнна Чехословаччина, українська політична еміграція, Подєбради, Хуст, Прага.

Serhii Knyrevych (Praha), Olha Zubko (Vinnytsia)

BELARUSIANS ON THE SERVICE OF UNR: OLEKSANDR MAKSYMOVYCH ZHYKHOVYCH (1900-1973). POST SCRIPTUM: NOVEMBER'S INTERROGATION IN 1953 AND THE LAST YEARS OF LIFE

Abstract. This article contains the material about one of the eleven Belarusian soldiers of the UNR Army, the student of the Ukrainian Economic Academy in Podebrady (CHSR). After surviving the Second World War in Czechoslovakia, Oleksandr Zhykhovych, in 1953 was summoned for questioning by the Czechoslovak-Soviet Committee of State Security, due to his ties to the Ukrainian political emigration of the interwar years. Among the questions, which were interested to the KDB agents, were: the emigration political organizations at the Academy of Economics and their anti-Soviet activities during 1921-1939; employment of Zhykhovych in Khustov Bank and his contacts with the bank employees; the presence of Belarusian political organizations in the environment of the Ukrainian emigration students of the CHSR; personal Zhykhovych's contribution (as the chief accountant) in the activities of Transcarpathian publishing houses «UNIO» and «Proboiem». This last question was interested to the KDB agents, mostly, since, in the 1950s a brutal war continued between the Soviets and the Ukrainian nationalists. We must note that the first victim of the Soviet-nationalist confrontation personally for Oleksandr Maksymovych Zhykhovych was the arrest (on the eve of his interrogation) of his stepson – Zdenek Nekhanitskyi (10.08.1928). In 1953, he was the head's assistant of the power plant station named after May 1 in Trshebontsi (district of Ostrava), a member of the Communist Party of the Czechoslovak Socialist Republic of 1945. It was

* інженер, білорусознавець (Прага).
engineer, Belarusian scientist (Praha).
orcid.org/0000-0002-6850-8455
Email: s.skrb@seznam.cz

** к.і.н., докторант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.
PhD in History, doctoral student of the department of history and culture of Ukraine Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky.
orcid.org/0000-0002-7052-1472
Email: akademik75@meta.ua

Zdenek Nekhanitskyi, who suffered a forced arrest, the interrogation of his stepfather and investigation, and handed over to Serhii Knyrevych the interrogation protocol. And today, despite a respectable age, Zdenek Nekhanitskyi is trying to find the most precise answer to the question: how did it happen and why his stepfather, an ethnic Belarusian, spent almost his entire life in the Ukrainian political emigration, both interwar and post-war, and left a remarkable footprint there?

Keywords: *Oleksandr Maksymovych Zhykhovych, Ukrainian People's Republic, intermilitary emigration, Second World War, publishing houses «UNIO» and «Proboiem», postwar years, Czechoslovak Socialist Republic.*

Дослідження української політичної еміграції в міжвоєнній ЧСР часто переплетене з дослідженням національно-визвольного руху 1917-1921 рр. Нині фахівці констатують, що в лавах регулярної української армії в той час воювали й білоруси. Службу в Армії Української Народної Республіки білоруси обирали з різних причин. Хтось бачив можливість вижити, хтось з національно-патріотичних мотивів, знаючи, що аналогічні процеси національного становлення відбуваються і в Білорусі. Варто зазначити, що в українській армії, якщо її порівнювати з іншими військами, які воювали проти більшовиків, наприклад з армією Денікіна, білоруси дуже часто декларували власну «білоруськість». Архівні документи свідчать: білоруси в рядах Армії УНР служили починаючи від козака, тобто від звичайного рядового (солдата) з рушницею, і закінчуючи генералами. Між білорусами і українцями, навіть при наявності дискусій щодо спільного українсько-білоруського кордону або територіальних суперечок, ніколи не було збройних конфліктів. Завжди говорилося, що необхідно відстоювати державну незалежність, потрібно отримати українську та білоруську державність, а потім вже цивілізовано вирішувати нагальні питання. Тому на відміну від поляків, на відміну від росіян (і «білих», і «червоних»), на відміну навіть від румунів, які дотримувалися нейтралітету, не було збройної боротьби українців з білорусами за землю, принаймні з 1917-го по 1921-й рік. Саме тому жодне білоруське прізвище не має негативного забарвлення. Як і інші, інтерновані у польських та румунських таборах вояки, білоруси опинилися згодом у міжвоєнній Чехословаччині, де поповнили студентські когорти чеських та українських (еміграційних) вузів. І вже цим урізноманітили непросте, але інтенсивне суспільно-політичне й культурно-громадське життя української міжвоєнної еміграції. У кожного з них по-різному простелився життєвий шлях. Хтось рано пішов з цього світу, а декому доля відміряла значно більше часу та можливостей.

Наприкінці 2018 р. у Віснику Полоцького державного університету (Гуманітарна серія) вийшла друком друга стаття Ольги Зубко з циклу «Білоруси на службі УНР»* – ««Маленькі» особистості білоруської празької еміграції 1920-х»¹, – де крім Олександра Жиховича – дивізійного лікаря 3-ї Залізної дивізії, були представлені Белінський Антон – хорунжий (прапорносець) 4-ї Київської дивізії; Куровський Володимир – козак (рядовий) 3-ї Залізної дивізії; Єфременко Григорій – поручник (молодший офіцер) 20-го куреня тієї ж 3-ї Залізної дивізії та Марина Нестеренко – сестра милосердя й підпільниця. Стаття викликала значний інтерес у білоруських дослідників, зауважимо, як офіційних, так і опозиційних. Та однак чи не найбільше матеріал статі зацікавив легендарну серед білорусів Праги особистість – інженера та білорусознавця Сергія Книревича, у доробку котрого: повернення в історію Білорусі імен Миколи Вершиніна (повноважного представника Білоруської Народної Республіки у міжвоєнній Чехословаччині (1866-1934)) та Симеона Руса – сина відомого білоруського першодрукаря Франціска Скоріні². До усього, виявилось, що пан Книревич особисто знайомий із потомками Олександра Жиховича (молодшим Жиховичем, пасинком) та має на руках архівний документ – протокол допиту Олександра Максимовича Жиховича Крайовим управлінням Державної безпеки Градцю Кралового (Чехословаччина) від 16 листопада 1953 р. Так виникла ідея спільної публікації.

Протокол допиту одного з «білорусів на службі УНР» є документом з колекції «Sbírka různých přímenností» (1867-1960) Archiv Bezpečnostních Složek (Kanice, Jihomoravský Kraj, Czech Republic) (Архіву Служби безпеки). Документ нараховує більше дванадцяти десятків сторінок машинописного тексту чеською мовою. В свою чергу, «чеський» протокол доповнюється та розтлумачується «українським» архівним документом: особовою справою О. М. Жиховича (1070) фонду 3795 «Українська Господарська академія в Чехословаччині. м. Подебради» (1922-1938) з «Празької колекції» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві.

Метою статті є не тільки розкриття невідомих сторінок життя та діяльності української політичної еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1921-1939), її подальшого повоєнного буття в радянській вже ЧСР, а й уточнення та розширення циклу матеріалів серії «Білоруси на службі УНР».

Дивізійний лікар 3-ї Залізної дивізії Армії Української Народної Республіки Олександр Максимович Жихович народився 1 січня 1900 р. в місті Бобруйськ Мінської губернії «в родині Максима Романовича та Надії Миколаївни (в дівоцтві – Любанської), православний, приналежності української»³. В листопаді 1953 р. Олександр Максимович розповідав на допиті, що «батько його Максим Романович Жихович був родом з міста Мотоль Кобринського повіту Гродненської губернії, з малоземельної родини. До 1914 року він (батько) працював робітником на складі міста Бобруйська, а після 1914 р. поїхав працювати до Петрограда. Мати теж була із малоземельної родини. Батько помер в 1933 р., про що повідомила сестра Віра, а мати – напередодні Другої світової війни». (Тут і далі переклад з чеської – Сергія Книревича. – О.З.)⁴.

Олександр Максимович Жихович мав брата та двох сестер. Старший брат Олександра Максимовича – Володимир – був 1893 р. н. та працював у м. Орел поштовим службовцем. З ним Жихович не підтримував контактів від часу своєї еміграції. Сестра Надія, по чоловікові Хвостова (1898 р. н.), жила в Курську та працювала вчителькою початкових класів. З Надією Хвостовою Олександр Максимович певний час листувався, останній лист від неї був датований 1928 р. Більш тісні контакти (до 1936 р.) були з другою сестрою – домогосподаркою Вірою (1901 р. н.), по чоловікові Григор'євою, котра жила у Москві за адресою: вулиця Велика Димитровка, будинок 28. На момент допиту та в цілому на 1953 р. Олександр Жихович не підтримував уже жодних контактів із рідними.

Якщо порівняти подебрадське «Curriculum vitae» Жиховича, де наголошено на його українській приналежності⁵ з протоколом допиту від 1953 р., де вказано, що «його батьки були росіянами і він сам себе вважає росіянином», то стає зрозумілим, що Олександр Максимович виходив з умов, у першу чергу, власної безпеки та, водночас, безпеки своїх рідних. «Українська приналежність» дозволила йому в Подєбрадах здобути освіту, а згодом – шматок хліба, тоді як «російська в 1950-х» – певним чином гарантувала життя.

До 1910 р. Олександр Максимович жив з батьками у Бобруйську, а потім поїхав навчатися до Києва. З 1910 р. по 1914-й р. він – учень однієї із Київських реальних гімназій, однак після того, як батько не міг більше його підтримувати матеріально, змушений був перейти до Київської школи військових медичних помічників. У стінах цієї вже школи Олександр Максимович перебував до серпня 1917 р. та був на повному військовому утриманні. «В цій школі я був до серпня 1917 р. – розповідав Жихович медєбістам. – Ще при вступі у школу, при царському режимі, я дав зобов'язання відслужити у армії 6 років. Тому в серпні 1917 р., за часів Тимчасового уряду Керенського, я був скерований в Санітарне управління Київського округу на посаду медичного помічника військових авіаційних майстерень, що розташовувалися в передмісті Києва – Святошині... У вересні 1918 р. разом із своїм військовим підрозділом я переїхав до м. Проскурів (нині – м. Хмельницький. – О. З.). В листопаді 1917 р. влада у Києві перейшла до більшовиків, однак в березні 1918 р. більшовиків змінили німці. Наш військовий підрозділ так і залишився у Проскуріві, однак з обранням гетьманом Скоропадського нас обеззброїли... При Скоропадському я мав військове звання молодшого санітарного офіцера – санітарного підхорунжого.... А вже після захоплення влади Петлюрою, мій військовий підрозділ перейшов на сторону останнього. В армії Петлюри я перебував на посаді військового медичного помічника до листопада 1920 р. ...»⁶.

У подебрадському «Curriculum vitae» про ці часи сказано дещо лаконічніше: «Працюючи в Шпиталі, студіював на 1-х Загальноосвітніх курсах при 1-й Київській Олександрійській Гімназії і в році 1918 витримав іспит за 8 клас при Київській Шкільній Окрузі. На Вищу школу піти не міг, бо виїхав разом з Українською Армією (в складі її) в січні 1919 р. Весь час служив в передових частинах яко помічник Н-ка Літучого Перев'язочного Отряду і (потім в р. 1920) яко Н-к Санітарної Літучки 3-ї Залізної Стрілецької дивізії – до інтернування в листопаді 1920»⁷.

Потрібно сказати, що Олександр Жиховичу «пощастило» служити у лавах 3-ї Залізної дивізії. Ця дивізія була збірною (неоднорідною) стрілецькою дивізією. Дата її формування – червень 1919 р. До її складу увійшли: козацький загін генерал-хорунжого Миколи Шаповала (рідного брата Микити Шаповала – лідера українських есерів в ЧСР, згодом голови Українського громадського комітету

в Празі), козацькі курені (роти) полковників Володимира Ольшевського та Павла Шандрука, а також Буковинський курінь сотника Омеляна Кантиміра. Свою назву «Залізна» дивізія отримала за мужність та витримку в боях із загонами Іони Якіра за міста Вапнярку та Жмеринку (нині – Вінницька обл. – О. З.) – важливі стратегічні вузлові залізничні станції, що відкривали дороги на Одесу, Чернівці, Тернопіль й Кам'янець-Подільський. Ротація дивізії відбулася в серпні 1920 р. в районі міста Могилева-Подільського після її поразки в боях із загонами армії Денікіна.

В листопаді 1920 р. Проскурів був захоплений, за висловом Жиховича, білополяками. І саме останні потягами відвезли українських вояків до таборів інтернування. Так Олександр Максимович опинився у Каліші. «Каліський період» в його житті тривав з листопада 1920 р. по вересень 1922 р., коли разом «з українцем Яковом Криштовим я втік до Чехословаччини через словацьке місто Тврдошин»⁸.

Жиховича та Криштова вабила Прага, проте дісталися хлопці до неї не відразу. Спершу дорога пролягла через словацький Тврдошин, як вже було відзначено, а згодом – через моравсько-сілезьке містечко Жиліна, де 3 дні «втікачі» перебули в таборі галицьких вояків, з котрими, в свою чергу, познайомилися у потязі. Тоді як вже 1 вересня 1922 р. Олександр Максимович реєструється в управлінні поліції чехословацької столиці, де отримує на руки посвідчення особистості строком на 1 місяць, яке потрібно було продовжувати щомісячно. «Білорус на службі УНР», маємо підкреслити, зауважив на допиті, що прагнув спершу зареєструватися в Російському комітеті допомоги біженцям. Однак через те, що він був інтернованим вояком саме Армії УНР, йому довелося звернутися до Українського громадського комітету в Празі (1921-1925). Співробітників УГК «бойова одиниця» в минулому прохала допомоги не тільки відносно статусу українського біженця, а й допомоги в здобутті освіти. Тому Іван Паливода (1885-1985) – в 1919-1921 рр. колишній український міністр пошти й телеграфу – як один із співробітників Комітету порадив Жиховичу економічний факультет Української Господарської академії в Подєбрадах. Жихович, що цікаво, прагнув здобути фах не економіста, а фахівця з ділянки лісового господарства, його вабила «Школа лісовиків» (така тогочасна назва української еміграційної навчальної установи, хоча правильно – Школа лісівників. – О. З.). Тому «спершу, – розповідав білорус, – я відмовився від цієї пропозиції, так як хотів знайти роботу в Празі, однак коли мої пошуки роботи виявилися невдалими, я дав згоду стати студентом Академії в Подєбрадах»⁹.

Студентом УГА офіційно «білорус на службі УНР» став 15 вересня 1922 р.

А тижнем раніше в житті Олександра Максимовича сталася подія, що мала в подальшому вагомий наслідок. Він вперше став на весільний рушник. Обраницею Жиховича виявилася буковинка Марія Ілюк. Щоправда, і відносно цієї події в житті Жиховича – суттєві розбіжності між «Curriculum vitae» та протоколом допиту. В «Curriculum vitae» він інформує про те, що побрався шлюбом з Марією Ілюк вже у Празі, тоді як в протокольному записі фігурують свідчення про Марію Ілюк – сестру-жалібницю 1-го Могилівського (Могилів-Подільського) полку 3-ї Залізної дивізії – яка стала офіційною дружиною Олександра Жиховича ще в Каліському таборі 24 січня 1922 р. згідно з православним обрядом. У 1923 р. Марія Ілюк теж почала навчатися в УГА на економічному факультеті, проте через 3 місяці змушена була припинити навчання, оскільки виявилася нездільною для здобуття вищої освіти.

В листопаді 1927-го Жихович захищає з оцінкою «відмінно» дипломну роботу на тему «Ринок як фактор розвитку сільського господарства». Його дипломним керівником був відомий український політик і кооператор Борис Мартос (1879-1977). А в грудні того ж року він отримує диплом за фахом економіста.

Служба в рядах Армії УНР, на жаль, мала для Олександра Максимовича фатальний наслідок – захворювання гомілкової кістки правої ноги. В 1925 р. хвороба почала прогресувати, тому йому довелося витримати одну з важких хірургічних операцій. І, власне, це захворювання й призвело до того, що він залишився у Чехословаччині до кінця свого життя. За лікування берцевої кістки правої ноги в 1925 р. заплатив Чехословацький Червоний Хрест. Операція була зроблена в одній з німецьких клінік Праги. Післяопераційна реабілітація проходила в санаторії містечка Коуржім поблизу Коліна. Однак все це не завадило, як бачимо, Олександру Максимовичу здобути фах економіста.

Повернувшись після лікування до Праги в кінці жовтня 1928 р., Жихович розпочинає інтенсивний пошук роботи. Так, він надсилає листи з проханням допомогти знайти роботу до кількох

своїх однокурсників і знайомих, однак відповідь отримує тільки від одного з них – побратима по «Українській громаді» (Подебрадському студентському самоврядному товариству УГА. – О. З.) Бутовського, котрий вже в 1928 р. жив в Ужгороді й працював у Закарпатському банку. Бутовський запевнює Жиховича, що той може цілком реально отримати місце банківського практиканта. Отож, не вагаючись, родина Жиховичів виїздить до Ужгорода. І вже 15 травня 1928 р. Олександр Максимович розпочинає роботу у вексельному відділенні Закарпатського банку. Проте в статусі банківського службовця Жихович пробув тільки місяць. Посаду практиканта керівництво Закарпатського банку вирішило скасувати. На допомогу білорусу знову приходять побратим-українець Бутович. У цей час з Ужгорода до Праги виїздить Марк Трепета – український емігрант, бухгалтер книжкової друкарні акціонерного товариства «UNIO» (1902-1932(38)), отож Жихович фактично «замінив» Трепету. («UNIO» – акціонерне товариство, що функціонувало під патронатом Августина Волошина (1874-1945). Основною метою Акціонерного товариства «UNIO» була просвітницька діяльність серед широких верств населення, видання молитовників, шкільних підручників та інших матеріалів для «популяризації релігійних, моральних та патріотичних цінностей греко-католицького народу Угорщини». Товариство друкувало угорською мовою газету «Греко-католицький огляд», духовну газету «Наука», щорічник «Місяцеслов» тощо. Наприкінці 1920-х Акціонерне товариство мало на колишній площі Сечені, 10 (сучасна пл. Корятовича, 6) канцелярію, касу, книжковий магазин, нову друкарню та палітурну майстерню. Формально видавництво проіснувало аж до кінця «чехословацького періоду». Однак існують дані, що в 1932 р. його орендарем став Степан Светлович. Тоді як у 1939 р. власником логотипу «UNIO» став Григорій Міравчик. – О. З.).

Після більш-менш спокійного дворічного життя, в листопаді 1930 р. знову дала про себе знати хвороба кісток. Олександр Максимовичу довелося звично лікуватися. Чергову операцію було зроблено, як і вперше, у Празі, однак вже на базі кафедри хірургії Санаторію пластичної хірургії. Оскільки хвороба виявилася довготривалою (майже рік), Жиховича звільнили з друкарні. Тому для його сім'ї почався новий етап працевлаштування, хоча Марія, потрібно відзначити, здебільшого ніде не працювала, а займалася вишиванням удома.

В 1931-1932 рр. Олександр Максимович працював учителем народної школи в Брестові-Плоскановицях (округ Мукачеве). Згодом (до середини 1934 р.) перебував у складі адміністрації сільськогосподарського журналу «Нива». Що цікаво: як і у школі в Брестові-Плоскановицях, так і в «Ниві» білорусу доводилося спілкуватися русинською мовою! До усього, хронічний брак коштів змушував займатися і репетиторством. Жихович давав приватні уроки з латинської мови та математики, а також здійснював якісну підготовку тих, хто прагнув навчатися в міських школах або вчительських інститутах.

Додатковим видом підробітку для родини Жиховичів упродовж чотирьох місяців 1933 р. (до цієї роботи долучилася вже і Марія Жихович) стала праця на молочному підприємстві пана Туряниці (закупівля молока в місцевого населення). Цей досвід знадобився Жиховичам дещо пізніше, в 1935 р., коли вони вдвох взяли на себе, кажучи сучасною мовою, роль менеджерів буфета та молочного ресторану пана Павліка. І буфет, і ресторан пан Павлік (галичанин, котрий виїхав з Ужгорода невідомо куди) у грудні 1935 р. переписав на Олександра Максимовича, який враз став фізичною особою-підприємцем. Так колишня бойова одиниця Армії УНР стала власником «Народного молочного підприємства» – «Národní mlékarni». Та невдовзі «Národní mlékarna» збанкрутувала. Банкрутство спричинив конфлікт між Олександром Максимовичем та Марією. Дійшло і до офіційного розлучення.

У 1936 р. в житті «білоруса на службі УНР» сталися чергові суттєві зміни. Він вдруге став на весільний рушник. Цього разу обраницею Жиховича виявилася Людмила Тищенко (в дівочтві Ружечкова). Другий чоловік Людмили – відомий український видавець, публіцист, письменник, журналіст, перекладач і суспільний діяч Юрій Пилипович Тищенко (Сірий) (1880-1953) – залишив їй при розлученні в 1935 р. книжковий магазин в Ужгороді. Отож, побравшись, Жихович та Тищенко стали успішно господарювати. А ще Людмила Тищенко познайомила Олександра Максимовича з найбільш яскравими представниками мельниківського крила Організації українських націоналістів (ОУН).

У 1938-1939 рр. родині Жиховичів довелося пережити Віденський арбітраж (переїзд до Хуста), створення Карпатської України (працю в Міністерстві промисловості) і окупацію Закарпаття

Угорщиною. Тоді як в березні 1939 р. Олександр Максимович змушений був зареєструватися в Протектораті, внаслідок чого його було «включено» в другий транспорт (потяг), котрий курсував через Угорщину та Відень до Брно. Отже, який раз переїжджати до Чехословаччини. (Людмила Тищенко напередодні Угорської окупації (12-13 березня) змушена була виїхати до Праги, оскільки отримала від подруги телеграму про те, що її син від першого чоловіка, чеха Владислава Неханіцького, свого часу власника одного з готелів, Зденек Неханіцький пішов з дому невідомо куди). *«Всі вагони були опломбовані, і – пригадував Жихович, – і було заборонено виходити з вагонів... В Брно ми переночували в тимчасовому таборі. Наступного дня я повідомив адміністрацію, що в мене є можливість поїхати до родичів моєї дружини, які живуть в Литовлі. Адміністрація табору не заперечувала проти такого і я поїхав до сестри моєї дружини Анни Ланькової і батьків моєї дружини. В Литовлі всі ми зустрілися»¹⁰.*

Початок Другої світової війни Жиховичі, фактично, зустріли в Празі. Саме в цей час (вересень 1939 р.) у чехословацькій столиці було відкрито (вдруге) видавництво «Пробоем». Засновником та головним редактором видавництва був Степан Росоха (1908-1986) – український журналіст, видавець і політичний діяч на Закарпатті й еміграції, заступник Голови Сейму Карпатської України. Саме він почав видавати часопис «Пробоем» як орган підкарпатської поступової молоді. Часопис виходив у 1934-1944 рр. і був неофіційним друкованим органом Краєвої Екзекутиви ОУН Закарпаття, а з 1940 року – ОУН (м). На сторінках часопису друкувалися члени закордонного проводу ОУН Орест Чемеринський, Ярослав Стецько, Дмитро Андрієвський, Микола Сціборський, Євген Онацький, Володимир Мартинець та інші. Видавництво «Пробоем», до усього, видавало праці з історії національно-визвольних змагань в Україні, наприклад, праці Ісаака Мазепи «Україна в огні й бурі революції» в 3-х томах (1942-1943)¹¹. Продукцію «Пробоем», що цікаво, виписували як колишній чоловік Людмили Юрій Пилипович Тищенко, так і дружина Василя Короліва (Старого) – Наталена Королів, котра проживала в Мельникові. Жихович стверджує, що «Пробоем» цікавився й син Юрія Тищенка – Борис, котрий, у свою чергу, мав власне (не батьківське) видавництво у Відні. І саме це видання та його «абонементи» й спричинили допит Олександра Максимовича Жиховича в листопаді 1953 р.

Коли в 1944 р. видавництво «Пробоем» ліквідувалося, Жиховичу довелося мати справу ще й з гестапо, що теж не могло не цікавити радянську сторону. Як згадував він на допиті: *«З Гестапо мені довелося спілкуватися з моменту ліквідації «Пробоем». За проведення ліквідації видавництва (його діяльність була припинена за розпорядженням Гестапо) я отримав від пані Росохової трьохмісячну заробітну платню. До усього пані Росохова сказала, що видавництву буде дозволено працювати, однак без нинішньої редакції. Я був призначений її головним помічником. Після винесення присуду Росохі в Панкраці (причина присуду та строк мені не відомі) видавництво так і не відновило свою діяльність. Тому за розпорядженням Гестапо я продовжував ліквідацію видавництва і за свою роботу я отримав 300 рейхсмарок (оплачували чеком 1 раз у місяць). Ці гроші я отримав 4 рази...»*

Приблизно в грудні 1944 р. на мою квартиру прийшов молодий чоловік (віку приблизно 27 років, мав чорне волосся та німецько-судетський акцент) та наказав мені наступного дня о 8 ранку бути в готелі «Palas» та запитати головного офіціанта..... Коли наступного дня я туди прийшов, мене відвели до незнайомого чоловіка. Той представився співробітником Гестапо і при цьому мав мій бухгалтерський звіт про ліквідацію видавництва «Пробоем». Він запитав мене: чи знаю я когось з українців, кому можна видавництво продати? Я відповів, що не знаю, тоді гестапівець попросив мене таку людину пошукати і якщо я знайду, то повідомити йому. При цьому гестапівець мені суворо наказав нікому не розголошувати про нашу розмову та інтерес Гестапо до видавництва. Нового покупця я не знайшов і у Гестапо про це не повідомляв»¹².

Закінчуючи свою сповідь медебістам, Жихович підкреслив, що з 1945 р. йому нічого не відомо про діяльність українських націоналістів, як і про, власне, самих українських націоналістів (мельниківського крила. – О. З.), оскільки контакти обірвалися *«та і я сам не шукав таких контактів і мене ніхто не шукав; свідоцтва я дав добровільно та відкрито, абсолютно правдиві свідоцтва і цілком розумію ступінь своєї відповідальності»¹³.*

З 1953 р. (після допиту – О. З.) Олександр Максимович Жихович працював майже до самої пенсії архівістом металургійного підприємства Вітковице (м. Острава). За взірцеву організацію

архівної справи навіть отримав декілька державних подяк. Найцікавішим є те, що архівній справі Жиховичу довелося навчатися самотужки й навчати водночас працівників органів Державної безпеки підрадянської Чехословаччини. В 1960 р. один з одинадцяти вояків-білорусів на службі УНР вийшов на пенсію. Цей світ він залишив 15 грудня 1973 р. Похований в родинній могилі у чеському селі Червінка.

Отже, життя та діяльність Олександра Максимовича Жиховича – колишньої бойової одиниці 3-ї Залізної дивізії Армії УНР, студента-подебрадця, підприємця, видавця, економіста та архівіста – яскраве свідчення непростого буття української політичної міжвоєнної еміграції як, власне, у 1918-1939 рр., так і в повоєнний та подальший час. А дивне переплетення обставин, подій, знайомств у приватному житті людини надає напрочуд широкий простір дослідникам.

¹ О. Зубко, «Маленькие» личности белорусской пражской эмиграции 1920-х [«Small» personalities of the Belarussian Prague emigration of the 1920s], in «Вестник Полоцкого государственного университета». Серия А. Гуманитарные науки, Полоцк, 2018, вип. 9, с. 31-41.

² В Праге открыли мемориальную плиту на могиле консула БНР Микола Вершинина. URL: <https://nn.by/?c=ar&i=206912&lang=ru> (дата доступа: 25.03.2018); «Симеон Рус из Полоцка, в то время садовник». URL: <https://www.sb.by/articles/simeon-rus-iz-polotska-na-to-vremya-sadovnik.html> (дата доступа: 19.09.2017).

³ Р. Коваль, В. Моренець, «Подебрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорізької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, Легії українських націоналістів. УВО. ОУН та дивізії «Галичина». Т. 1 /Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». [«Podebrady regiment» Army of the UPR: In the history of the Ukrainian Sich Rifleman, Bogdanovsky and Gordievsky regiments of the Central Rada troops, 1st Gray, 1st Zaporozhye, 2nd Volyn, 3rd Iron, 4th Kiev, 5th Kherson and 1st Artillery Division of the UPR, Galician Army, Free Cossacks, Rebellion-Partisan Movement, Zaporozhian Sich Ehim Bochka, Separate Black Sea Fleet of the Directorate of Troops, Legions of Ukrainian Nationalists. UV OUN and Halychyna Division. T. 1 / Library of the Historical Club «Holodnyi Yar»], Київ, Історичний клуб «Холодний Яр», «Орієнтир», 2016. с. 234.

⁴ Archiv bezpečnostních složek. (Kanice, Jihomoravský Kraj, Czech Republic). (ABS). [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 89.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві (ЦДАВОВУ). [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine in Kyiv], ф. 3795. оп.1. спр. 1070 Особова справа Жиховича Олександра Максимовича, арк. 11.

⁶ Archiv bezpečnostních složek. (Kanice, Jihomoravský Kraj, Czech Republic). [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 90.

⁷ ЦДАВОВУ [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine in Kyiv], ф. 3795. оп.1. спр. 1070 Особова справа Жиховича Олександра Максимовича, арк. 30-31.

⁸ ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 93.

⁹ ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 94.

¹⁰ ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 124.

¹¹ Ю. Черченко, *Пробоєм* [Proboeyem], in Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012, т. 9: прил. с. 17.

¹² ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 126.

¹³ ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 127.

* Тема (цикл) «Білоруси на службі УНР» була піднята журналістами білоруської редакції «Радіо Свобода» ще в 2017 році. Саме тоді у інтерв'ю Олени Литвинової з Павлом Подобедом (Інститут національної пам'яті України) з'ясувалося, що в рядах Армії УНР воювало 11 білорусів, двоє з котрих, зокрема, досягли високих командних висот. Тому, перша із розвідок Ольги Зубко й була присвячена одному із тих двох, який досяг високого командного звання – Олександру Пороховицікову (1865 – після 1938) – генералу-хорунжому (генералу-майору), в 1918-1919 рр. – повітовому коменданту Бердичева. О. Зубко, *Бердичівський повітовий комендант Олександр Сергійович Пороховиціков (1918-1919)* [Berdychiv district commandant Olexander Sergiyovych Porokhovshikov (1918-1919)]. Національно-визвольна боротьба українського народу. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краснзавчої конференції (Житомир, 28-29 вересня 2018 р.). вип. 57. с. 152-162.

Reference

1. O. Zubko, «Malen'kie» lichnosti belorusskoj prazhskoj jemigracii 1920-h [«Small» personalities of the Belarusian Prague emigration of the 1920s], in «Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta». Serija A. Gumanitarnye nauki, 2018, vip. 9, s. 31-41.
2. V Prage odkryli memorial'nuju plitu na mogile konsula BNR Mikoly Vershinina. URL: <https://nn.by/?c=ar&i=206912&lang=ru> (data dostupa: 25.03.2018); «Simeon Rus iz Polocka, v to vremja sadovnik». URL: <https://www.sb.by/articles/simeon-rus-iz-polotska-na-to-vremya-sadovnik.html> (data dostupa: 19.09.2017).
3. R. Koval, V. Morenets, «Podebradskyi polk» Armii UNR: Do istorii Ukrainskykh sichovykh striltsiv, Bohdanivskoho ta Hordiievskoho polkiv viisk Tsentralnoi Rady, 1-yi Siroi, 1-yi Zaporizkoi, 2-yi Volynskoi, 3-yi Zaliznoi, 4-yi Kyivskoi, 5-yi Khersonskoi ta 1-yi Kulemetnoi dyvizii Armii UNR, Halytskoi armii, Vilnoho kozatstva, povstansko-partyzanskoho rukhu, Zaporozkoi Sichi Yukhyma Bozhka, Okremoho chornomorskoho kosha viisk Dyrektorii, Lehii ukrainskykh natsionalistiv. UVO. OUN ta dyvizii «Halychyna». T. 1 /Biblioteka Istorychnoho klubu «Kholodnyi Yar». [«Podebrady regiment» Army of the UPR: In the history of the Ukrainian Sich Riflemen, Bogdanovsky and Gordievsky regiments of the Central Rada troops, 1st Gray, 1st Zaporozhye, 2nd Volyn, 3rd Iron, 4th Kiev, 5th Kherson and 1st Artillery Division of the UPR, Galician Army, Free Cossacks, Rebellion-Partisan Movement, Zaporozhian Sich Ehim Bochka, Separate Black Sea Fleet of the Directorate of Troops, Legions of Ukrainian Nationalists. UV OUN and Halychyna Division. T. 1 / Library of the Historical Club «Kholodnyi Yar»], Kyiv, Istorychnyi klub «Kholodnyi Yar», «Oriientyr», 2016. s. 234.
4. Archiv bezpečnostních složek. (Kanice, Jihomoravský Kraj, Czech Republic). (ABS). [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 89.
5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy v m. Kyievi (TsDAVOVU). [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine in Kyiv], f. 3795. op.1. spr. 1070 Osobova sprava Zhykhovycha Oleksandra Maksymovycha, ark. 11.
6. Archiv bezpečnostních složek. (Kanice, Jihomoravský Kraj, Czech Republic). [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 90.
7. TsDAVOVU. [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine in Kyiv], f. 3795. op.1. spr. 1070 Osobova sprava Zhykhovycha Oleksandra Maksymovycha, ark. 30-31.
8. ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 93.
9. ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 94.
10. ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 124.
11. Yu. Cherchenko, *Proboiem* [Proboiyem], in Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: Naukova dumka, 2012, t. 9: pryl. s. 17.
12. ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 126.
13. ABS. [Security Services Archive]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV, str. 127.
- * Tema (tsykl) «Bilorusy na sluzhbi UNR» bula pidniata zhurnalistamy biloruskoi redaktsii «Radio Svoboda» shche v 2017 rotsi. Same todi u intervii Oleny Lytvynovoi z Pavlom Podobedom (Instytut natsionalnoi pamiaty Ukrainy) ziasuvalosia, shcho v riadakh Armii UNR voiuvalo 11 bilorusiv, dvoie z kotrykh, zokrema, dosiahly vysokyykh komandnykh vysot. Tomu, persha iz rozvidok Olhy Zubko y bula prysviachena odnomu iz tykh dvokh, yakyi dosiah vysokoho komandnoho zvannia – Oleksandru Porokhovshchikovu (1865 – pislia 1938) – heneralu-khorunzhomu (heneralu-maioru), v 1918-1919 rr. – povitovomu komendantu Berdycheva. O. Zubko, *Berdychivskiy povitoviy komendant Oleksandr Serhiiovych Porokhovshchikov (1918-1919)* [Berdychiv district commandant Olexander Sergiyovych Porokhovshchikov (1918-1919)]. Natsionalno-vyzvolna borotba ukrainskoho narodu. Naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn». Materialy Vseukrainskoi naukovo-kraieznavchoi konferentsii (Zhytomyr, 28-29 veresnia 2018 r.). vyp. 57. s. 152-162.

1926 р. Жиховчи О. М. – студент Української Господарської академії в Подєбрадах.

1970 р. – Людмила та Олександр Жиховичі (фото підписане чеською мовою).

1925 р. О. Жихович – студент Української Господарської академії в Подєбрадах.

88

Krajská správa státní bezpečnosti
Hradec Králové Dne 16. listopadu 1953.

Z á p í s o v ý p o v ě d í

sepsaný dnešního dne s předvedeným :

Ing. Ž i c h o v i č e m Alexandrem, nar. 1.1.1900 v Bobrujsk, Minská oblast - BSSR, národnosti ruské, čsl. státní přísl. od r. 1947, ženatý, povolání komerční inženýr, pravoslavného náboženství, syn Maxima a Tadeždy, roz. L e b o v s k é /oba již nežijí/, manželka Ludmila, roz. R ů ž i č k o v á, nar. 11.9.1902 v Čevenka, okr. Litovel nár. české, čsl. státní přísl., nevlastní syn Zdeněk N e c h a - n i c k ý, nar. 10.8.1928, t.č. poručík ČSA, bytem v Hradci Králové Švančova 1800, politicky org. v KSČ od r. 1945, t.č. zaměstnán jako správní náměstek Elektrárny I. máje v Třebovicích, okr. Ostrava, tr ale bytem O s t r a v a XX, Plzeňská ul. 8.39, nyní ve vyšetřovací věci okresní prokuratury v Hradci Králové.

Jmenovaný byl napomenut k udání naprosté pravdy a seznámen s trestností lživé výpovědi podle § 161 tr.z.

Otázka :
Vypovídejte o svém původu, svých rodičích a sourozencích, kde tito žijí a co dělají, jejich zaměstnání a národnost a státní příslušnost, a jaké s nimi udržujete styky ?

Odpoověď :
Pocházím od otce komana Maxima Ž i c h o v i č e, který byl za carské vlády příslušný do města MŮTOL, KOBRYNSKÉHO okresu, GROBENSKÉ gubernie. Otec byl dělníkem v Petrohradě v kovobráběcím a hutním závodě, ve svém mládí jsem bydlel u svých rodičů v BOBRUJSKU až do r. 1910, kdy jsem odešel do KIJEVA nastředoškolské studium. Otec byl maloroľnického původu, a do r. 1914 byl zaměstnán jako dělník na skladě v BOBRUJSKU a po r. 1914 odešel do PETROHRADU.

Četl a podepsal :
Žichovych

Перша сторінка архівного документа – допиту Жиховича.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 77–83.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 77–83.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.77-83>
hj.chnu.edu.ua

УДК 316.2(091):(477)«1920/1921»

© Ольга Сухобокова* (Київ)

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА Н. ГРИГОРІЄВА В УКРАЇНСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ГРОМАДОЗНАВСТВА У ПРАЗІ

Розглядається внесок Никифора Григорієва у створення та діяльність Українського інституту громадознавства (Українського соціологічного інституту) у Празі (1924–1938). Встановлено, що він відіграв важливу роль в його організаційно-науковій діяльності як один з керівників та директор у 1932-1938 рр., а також у практичній науковій роботі як дослідник-суспільствознавець.

Ключові слова: Никифор Григорієв, Український інститут громадознавства у Празі, Український соціологічний інститут у Празі.

Olga Sukhobokova (Kyiv)

SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL WORK OF N.HRYHORYIV IN THE UKRAINIAN INSTITUTE OF SOCIOLOGICAL STUDIES IN PRAGUE

Abstract. *The article is devoted to the consideration of the scientific-organizational and research activity of the outstanding Ukrainian public-political figure and social scientist Nykyfor Hryhoryiv at the Ukrainian Institute of Sociological Studies (Ukrainian Sociological Institute) in Prague.*

The role of N. Hryhoryiv in the development of the Institute is significant from its foundation in 1924 and the end of existence in 1938. With Mykyta Shapoval he was one of its founders, as well as one of the leaders and leading researchers. N. Hryhoryiv was a permanent member of the supreme governing body of the Institute – the Curatorium, he headed it in 1926 and in 1933–1938, he was a director and a scientific council. He solved the administrative and financial problems of the Institute. At the same time, he was the director of the Department of Ethnology and two autonomous institutions of the Institute – the Ukrainian National Museum-Archive and the Ukrainian Workers University. He was also a member of the Department of Sociology and Policy and head of the Study of the Village, held separate courses and a political seminar.

At the same time, N. Hryhoryiv showed himself as a scientist – a sociologist and political scientist, an active researcher. During this period, his scientific interests included the theory of the state, the Ukrainian national-state tradition, national sociology, socio-economic history of Ukraine and socio-political movements in Ukraine, the Ukrainian diaspora in the USA and Canada, international relations and the geopolitical role of Ukraine. The work of the scientist in these directions is considered. During his time at the institute he has prepared several dozen of monographs, articles and reports, which are an important contribution to Ukrainian sociological and political science.

This study is based on the materials of the so-called Prague Archive, in particular the fund of the Ukrainian Institute for Civic Science. Some archival sources are introduced to scientific circulation for the first time.

Keywords: *Nykyfor Hryhoryiv, Ukrainian Institute of Sociological Studies in Prague, Ukrainian Sociological Institute in Prague.*

* к.і.н., доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ph.D., Associate Professor of Department of Foreign Nations Modern and Contemporary History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

orcid.org/0000-0002-4140-3231

E-mail: ol-ha@ukr.net

Діяльність Українського інституту громадознавства (Українського соціологічного інституту) у Празі є однією з цікавих і водночас маловивчених сторінок в історії української міжвоєнної еміграції у Чехословаччині. Одним із підходів у її дослідженні є розгляд внеску окремих персоналій, науковців та керівників у становлення та роботу інституту (далі – УІГ). У пропонованій статті йдеться про одного із його засновників та директорів, голову кураторії в 1926 та 1933–1938 рр. Никифора Григорієва (1883–1953), українського громадсько-політичного діяча, активного учасника Української революції 1917–1921 рр. та міжвоєнної і повоєнної еміграції в Чехословаччині та Америці, першого директора Української служби «Голосу Америки».

Очільники Українського громадського комітету у Празі М. Шаповал та Н. Григорієв відводили УІГ особливе місце у заснованому ними українському культурно-освітньому та науковому осередку в Празі. Він став не лише однією з провідних українських науково-дослідницьких суспільствознавчих установ, а й центром поширення і популяризації наукових знань. А Н. Григорієв поряд з М. Шаповалом відіграв значну роль як в його створенні, так і в функціонуванні, зокрема тривалий час очолював його вищий керівний орган та обидві його автономні структури – Український національний музей-архів й Український робітничий університет.

Попри зростаючу увагу істориків до Празького українського осередку та постаті Н. Григорієва, його робота в УІГ досі не стала предметом окремого дослідження і лише побіжно розглядалася в контексті його громадсько-політичної діяльності. Так, діяльність Н. Григорієва як суспільствознавця певним чином відображена у монографіях Т. Бевз «Н. Я. Григорієв – політик і вчений» та «Українська державність: ідеологія, політика, практика (система народоправства у теоретичних концепціях Н. Григорієва)¹, втім, основну увагу у них приділено лише його окремим теоретичним побудовам. Так само у дисертації автора цієї статті ця проблема розглядається досить стисло, більш повно – у її монографії². При цьому джерельна база для дослідження є достатньою, включає широке коло архівних матеріалів з так званого Празького архіву, частина яких вперше вводиться до наукового обігу.

Метою даної публікації є висвітлення внеску Н. Григорієва у створення та діяльність УІГ у Празі, а відтак – надання імпульсу ширшому та глибшому дослідженню діяльності інституту.

Ідея заснування УІГ тривалий час виношувалася М. Шаповалом та Н. Григорієвим як суспільствознавцями та політиками – лідерами ЗК УПСР. Вони були переконані, що вивчення суспільних наук і насамперед соціології допоможе створити науково обґрунтовану програму визволення українського народу та знайти оптимальні для українців моделі та способи державного будівництва³. Тому у заснованих ними Українській господарській академії та Українському педагогічному інституті були кафедри соціології, суспільствознавство викладалося на професійних і загальноосвітніх курсах для українських біженців. З листопада 1923 р. діяло створене М. Шаповалом Українське соціологічне товариство, співзасновником та активним учасником якого став Н. Григорієв.

У листопаді 1924 р. управа УГК на чолі з М. Шаповалом та Н. Григорієвим почала роботу зі створення Українського інституту громадознавства у Празі у складі трьох відділів – соціології і політики, економіки, народознавства. Згодом додався відділ правознавства. Вже у листопаді 1925 р. УІГ почав роботу зі студій соціологічного семінару, що працював у складі відділу соціології та політики. Однією з перших доповідей, виголошених на ньому, була доповідь Н. Григорієва «Держава»⁴.

У цілому роль Н. Григорієва у становленні та функціонуванні інституту досить помітна. Він був незмінним членом вищого адміністративно-господарського органу УІГ – кураторії, яку очолював у 1926 р. та у 1933–1938 рр., входив до дирекції і наукової колегії (певний час виконував обов'язки заступника її голови). Як і в інших створених УГК установах, в УІГ на нього покладалося вирішення адміністративно-господарських та фінансових справ. Водночас він очолював відділ народознавства, кабінет вивчення села, політологічний семінар й обидві автономні установи УІГ – Український національний музей-архів (1923–1932) та Український робітничий університет (1927–1931), був дійсним членом відділу соціології і політики та співкерівником бібліотечної справи інституту, вів окремі курси.

Головними завданнями УІГ були дослідження, вивчення та аналіз суспільства і всіх проявів його функціонування, а основним об'єктом дослідження – українське суспільство у контексті

світового суспільного розвитку. Адже, як наголошували фундатори інституту, на той час української соціологічної науки як такої фактично не існувало, й українське суспільство було маловивченим, не дослідженим науково, навіть в описовому плані. УІГ брав на себе також підготовку кваліфікованих наукових працівників у галузі суспільних наук та поширення серед українців соціологічних знань, ознайомлення європейців зі здобутками української соціологічної думки⁵. Це ставило УІГ в ряд головних українських соціологічних центрів, які діяли на еміграції у міжвоєнний період. Це два спеціальних інститути – УІГ та Український соціологічний інститут у Відні, а також Український науковий інститут у Берліні, Український вільний університет у Празі.

Центральне місце у структурі УІГ посів відділ народознавства, очолюваний Н. Григорієвим від створення і до 27 квітня 1927 р.⁶ Про обсяг та важливість покладених на відділ завдань свідчить план його роботи, розроблений Н. Григорієвим: вивчення історії, географії та етнографії сусідніх до українського, інших народів світу, історії поневолених (бездержавних) націй та їх національного відродження, соціальної і культурної історії України, становища національних меншин в різних державах, в Україні та на еміграції, іноземної колонізації України; розробка проблем української історії, які недостатньо або необ'єктивно вивчені; пошук і вивчення у закордонних архівах документів з української історії; видання відповідних матеріалів тощо⁷.

Ці завдання поклалися на дев'ять спеціальних секцій відділу народознавства: загальної географії, антропології, геополітики; етнології; політичної та культурної історії; релігії; мовознавства; науки і винаходів; літератури; мистецтва; особливих завдань (проблеми національних меншин в Україні та української еміграції). Відділу народознавства підпорядковувалися також загальна бібліотека УІГ, музей-архів, термінологічний, мистецький, історичний, літературний та інші семінари.

Хоча практично всі теми відділу входили до кола наукових інтересів Н. Григорієва і раніше, саме в УІГ повністю розкрився його хист суспільствознавця, дослідника загальносоціологічних теоретичних проблем та суто українознавчих – української ментальності, історії, традицій українського державотворення. При цьому набутий раніше дослідницький та популяризаторський досвід, попередні студії з історії та суспільствознавства сприяли глибшому соціологічно-політологічному аналізу тих чи інших явищ і процесів. Проаналізувавши об'ємну наукову спадщину Н. Григорієва, що включає кілька десятків опублікованих та понад сотню неопублікованих монографій, публіцистичних праць, підручників та посібників, умовно можна виокремити кілька основних напрямків досліджень науковця в УІГ.

1. Теорія держави. Проаналізувавши основні теорії генези і розвитку держави, Н. Григорієв зупинився на так званій соціологічній теорії, за якою держава постає специфічною соціальною організацією, що через примус здійснює вище право володіння територією та організовує певний порядок суспільних відносин на своїй території⁸. Розгляду держави у цьому розрізі вчений присвятив праці «Теорія держави», «Розвиток державних форм у різних народів», «Розвиток розуміння держави», «Історія теорій про державу», «Історія державних теорій», «Соціологічне розуміння держави», «Державознавство» у 3-х томах, «Суспільство (ширший курс початків соціології)», «Суспільне життя (основи соціології)»⁹.

2. Українська національно-державна традиція, яку Н. Григорієв виводив з княжої доби, простежуючи її еволюцію до ХХ ст. («Причини державних переворотів на Сході Європи за удільної доби», «Огляд державно-політичної історії України», «Українська національно-державна традиція», «Схема політичного відродження українського народу», «Українська справа», «Політичне відродження України» тощо)¹⁰.

3. Соціально-політична історія України, що розглядалася науковцем як «історія взаємовідносин соціальних груп в їх взаємочинності»¹¹ на кожному етапі: «Причини державних переворотів на Сході Європи за удільної доби», «Історія українського народу до татарської навали», «Роля української шляхти», «Історія українського народу», «Історія селянських рухів», «Суспільний рух в Галичині в сучасному», «Поляки на Україні» та ін.¹²

4. Кореляція поведінки і світогляду індивідуума, а також проблема національного менталітету знайшли висвітлення у його працях «Поведінка і світогляд», «Свідомість і поведінка (нарис з історії поведінки людини)», «Біологічне підґрунтя людських взаємин», «Керування людським життям (соціологічний нарис)», «Етика і соціалізм», «Громадські світогляди (соціологічний нарис)»,

«Боротьба суспільних світоглядів у ХІХ ст. (історично-соціологічний нарис)», «Два світогляди (марксизм і народництво)», «Націографія», «Українська націографія»¹³. Крім підготовки спеціальних доповідей з цих проблем для соціологічного семінару, Н. Григорієв розробив та викладав окремий курс «Основи рефлексології і біхевіоризму»¹⁴.

5. Дослідження міжнародних відносин та розробка програми українського національно-визвольного руху були прямо пов'язані із практичною політичною діяльністю Н. Григорієва. Як досвідчений політик, він добре орієнтувався у світовій політиці, і водночас, як історик та політолог, намагався з'ясувати витoki конфліктів на фундаментальному рівні. Деякі його праці з названої тематики, як-то «Міжнародна політика після світової війни», «Причини міжнародного напруження», могли б і сьогодні стати в пригоді при вивченні історії міжнародних відносин у міжвоєнний період. Він не лише досить точно спрогнозував початок Другої світової війни та можливі альянси в ній, а й розробив концепцію українського національно-визвольного руху напередодні та під час війни¹⁵.

Прикметно, що і націографія – на той час мало розроблена сфера наукового знання – стала одним із головних напрямків науково-дослідницької діяльності Н. Григорієва не лише через зацікавлення суспільствознавця, а більше через практичні завдання, які він ставив перед нею як політик. Оскільки він був переконаним, що у боротьбі перемагає не стільки дужий, як підготовлений, його студії в цій сфері та їх результат у формі науково-популярних праць мали на меті, по-перше, «започаткувати міцну наукову базу для кристалізації українського національного світогляду як підстави української політики», а, по-друге, «допомогти українській молоді й усякому громадянину, що не має під рукою великої української бібліотеки, здобути в короткий час необхідні відомості про українську націю»¹⁶.

З практичною метою Н. Григорієв вивчав й історію та теорію державотворення, вважаючи, що українська політична еліта могла б успішно функціонувати лише переосмисливши досвід національно-визвольної боротьби свого та інших народів. На його думку, тільки добре знаючи теоретичні засади будівництва держави, міжнародних відносин і внутрішньої політики, навчившись захищати національні інтереси, український народ мав би шанс на побудову власної незалежної держави. Тому особливу увагу він приділяв найважливішим етапам державотворення в Україні та їхньому аналізу, зокрема Українській національній революції¹⁷. На окрему увагу заслуговує його фундаментальна праця «Історія війн і революцій на українських землях в роках 1914-1921», над якою він працював з 1923 р., зібравши тисячі аркушів оригінальних архівних документів; лише авторський текст без додатків становив понад 50 друкованих аркушів. Але через брак коштів УІГ так і не вдалося її опублікувати.

Перелічені проблеми Н. Григорієв розробляв в УІГ і на практичному рівні. Зокрема, із 6 грудня 1928 р. він очолював Кабінет вивчення села, створений для теоретичного та описово-прикладного дослідження українського села як важливої складової українського суспільства¹⁸.

Від початку роботи інституту він також керував політичним (за сучасною термінологією – політологічним) семінаром, що діяв як окрема установа відділу соціології і політики. Попри камерність (до 30 учасників на рік), програма семінару була досить насиченою (лише протягом 1928 р. відбулося 20 виступів з доповідями та дискусій) і передбачала вивчення теоретичних проблем політики, тактики політичної боротьби, конкретних питань міжнародної та української політики, політичної техніки, роботи з інформацією тощо¹⁹. Цей семінар дозволяв Н. Григорієву здійснювати апробацію своїх політологічних розробок. Водночас їхні результати він оприлюднював на науково-методологічному семінарі українознавства Л. Білецького²⁰ та щотижневому соціологічному семінарі М. Шаповала, у рамках якого вів систематичні студії «Суспільні групи» і «Теорія держави»²¹.

Цікавим досвідом для Н. Григорієва було його дев'ятимісячне відрядження від УІГ до Північної Америки (1927 – 1928). Крім організаційних завдань, пов'язаних з Українським робітничим університетом, він досліджував форми громадської організації та культурно-просвітницької діяльності українців у США та Канаді. Зокрема, українські громади Едмонтону, Саскатуна, Вінніпега, Нью-Йорка, Бостона, Рочестера, Детройта, Чикаго, Клівленда, Скrentона, Філадельфії та низки інших міст²². Зібрані матеріали стали основою для його окремої книги «Українці в Канаді»²³. Встановити, чи завершив він її написання, не вдалося, але відомо, що після повернення до Праги він опублікував кілька ґрунтовних нарисів про українців у Канаді, а газета «Народна воля» (США) почала публікацію низки його наукових та науково-популярних праць, підготовлених під час роботи в УІГ.

Загалом науково-дослідницька робота Н. Григорієва в УІГ була дуже плідною. У звітах інституту згадано понад 40 підготовлених ним наукових рефератів, виголошених в рамках політичного, соціологічного, українознавчого семінарів. Серед найважливіших варто згадати зокрема такі: «Українська національна вдача», «Традиційні напрямні міжнародних відносин», «Міжнародна складка сил», «Батьківщина, нація, держава», «Нео-маківеалізм», «Соціологічне і юридичне розуміння держави», «Програма М. Драгоманова», «Індивідуалізм та колективізм як засади політичних світоглядів», «Криза марксизму», «Утворення світогляду», «Світогляд і творчість», «Сучасний стан українського визвольного руху», «Криза модерної державної думки в Європі», «Розвиток державних форм у різних народів», «Політичний спектр українського руху», «Простори і кількість сучасного розселення українців», «Націографія як основа політики», «Природні та культурно-суспільні підстави української міжнародної політики», «Націоналізм світовий та український», «Соціологія інтелігенції», «Традиційні засади української політики» та ін.²⁴

Певним визнанням досягнень і авторитету Н. Григорієва як вченого-суспільствознавця стало присвоєння йому наукового ступеня доктора соціології *honoris causa* за одноголосним рішенням наукової ради УІГ 12 грудня 1929 р. Разом з тим його затвердили професором кафедри історії, керівником якої він фактично був з листопада 1925 р.²⁵

Після смерті М. Шаповала у лютому 1932 р. Н. Григорієв увзяв на себе керівництво УІГ до еміграції в США восени 1938 р. На той час його фінансове становище було важким, оскільки з 10 січня 1929 р. уряд Чехословаччини припинив усі асигнування на УІГ. Спроби М. Шаповала та Н. Григорієва утримати інститут та його структури з допомогою добровільних пожертв, у тому числі від американських українців, виявилися марними. Та Н. Григорієв боровся за нього і музей-архів до останнього, шукаючи способи максимально пролонгувати їх існування та зберегти матеріальну базу. Однак у жовтні 1932 р. йому довелося укласти угоду із МЗС ЧСР про передачу матеріалів музею-архіву та бібліотеки УІГ на зберігання Українському історичному кабінету при міністерстві. Водночас УІГ проіснував до окупації нацистами Праги у березні 1939 р.

Отже, участь Никифора Григорієва у роботі УІГ одночасно мала науково-організаційний та науково-дослідницький виміри. Він зумів повною мірою реалізувати свої здібності та потенціал організатора у сфері науки, забезпечуючи функціонування доволі потужної інституції на еміграції. Особливо важливим це було в останній період діяльності інституту, після смерті його харизматичного керівника М. Шаповала та в умовах припинення державного фінансування. Фактично Н. Григорієву вдалося продовжити його існування на десять років. Поряд з тим робота в УІГ дозволила Н. Григорієву як науковцю суттєво розширити та поглибити свої студії з історії, політології, психології та соціології, зробивши доволі вагомий внесок у розвиток українського суспільствознавства.

¹ Т. Бевз, *Н. Я. Григорієв – політик і вчений*. [N.Ya. Hryhoriyiv – politician and scientist: a monograph], Київ, ІММБ, 2002, 285 с.; Т. Бевз, *Українська державність: ідеологія, політика, практика (система народоправства у теоретичних концепціях Н. Григорієва)* [Ukrainian statehood: ideology, politics, practice (the system of national law in theoretical concepts N. Hryhoriyiv): a monograph]. – К., ІПіЕНД, 2004, 248 с.

² О. Сухобокова, *Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н. Григорієва (1883-1953)* [The public-political, cultural and educational activity of N.Ya. Hryhoriyiv (1883-1953)]: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01, Київ, 2008, 266 с.; О. Сухобокова, *Шлях до волі: Никифор Григорієв (1883 – 1953)* [Way to the Will: Nykyfor Hryhoriyiv (1883 – 1953): a monograph], Київ-Вінниця, 2019, 608 с.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3801 Український громадський комітет в Празі (Чехословаччина), оп. 1, спр. 550 *Наукові твори професури соціологічних наук та коректура їх*, арк. 118.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 550, арк. 110зв.; Український інститут громадознавства і «Нова Україна», 1925, вип. 7-8, с. 140.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3793. Український інститут громадознавства в Празі (1923 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 117 *Статут Українського інституту громадознавства, Музею-Архіву, Українського робітничого університету та правила добору і підвищення наукового персоналу Українського інституту громадознавства в Празі*, арк. 1.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 1. *Протоколи засідань організаційного комітету інституту громадознавства*, арк. 5; ф. 3801, оп. 1, спр. 550, арк. 118.

⁷ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 1, арк. 9-9 зв.; *Програма праці відділу народознавства* [Program of work Department of Ethnology] in «Хроніка Українського Інституту Громадознавства в Празі», 1925, вип. 1-2, с. 7-8.

⁸ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43 *Звіт з діяльності інституту з квітня 1926р. до листопада 1928 р.*, арк. 9зв.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 242. *Звіти дирекції Українського соціологічного інституту та проект програму високо шкільних курсів при Українському інституті громадознавства. 1936-1937 рр.*, арк. 2-3; Н. Григоріїв, *Державознавство*, т. 1, *Історія державотворення і державопізнання* [State Science, t.1, History of state-building and stateknowledge], Прага, 1936.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 242, арк. 2-3; Н. Григоріїв, *Наша позиція самостійна* [Our position is independent], Прага, 1927, 25 с.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43, арк. 9зв.

¹² ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121 *Звіти з діяльності Інституту та його установ за 1928-1929 рр.*, арк. 10зв., 23зв.; спр. 231 *Копія звіту з праці Українського соціологічного інституту на 1934/35 рр.*, арк. 1-2; спр. 242, арк. 2-3.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121, арк. 10зв., 23зв.; спр. 231, арк. 1-2; Н. Григоріїв, *Основи національного знання* [The basics of national studies], Вінніпег-Манітоба, 1940, 71 с.; Н. Григоріїв, *Українська національна вдача* [The Ukrainian national character], Вінніпег-Манітоба, 1941, 61 с.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43, арк. 15.

¹⁵ О. Сухобокова, *Никифор Григоріїв про Україну в системі міжнародних відносин напередодні та під час Другої світової війни* [Nykyfor Hryhoriyiv about Ukraine in the system of international relations on the eve and during the Second World War] in «Український історичний журнал», 2006, вип 3, с. 95-111.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 319 *Рукопис праці Н.Я. Григорієва «Українська націографія», ч.1. 1933р.*, арк. 2, 3а.

¹⁷ Н. Григоріїв, *Українська боротьба за державу в роках 1917–1920., II. Чому українці не вдержали своєї держави* [Ukrainian struggle for the state in the years 1917-1920, II. Why did not Ukrainians keep their state], Скрентон, 1934, 47 с.; Н. Григоріїв, *Спогади «руйнирика» про те, як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату* [Memories of the “destroyer” about how we destroyed the prison of nations, and how built own house], Львів, 1937, 262 с.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 41 *Копії протоколів та постанов дирекції Українського інституту громадознавства*, арк. 59.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121, арк. 8, 10.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121, арк. 11.

²¹ *Український інститут громадознавства* [Ukrainian Institute of Cognitive Science] in «Нова Україна», 1925, вип. 7-8, с. 141.

²² ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43, арк. 26 зв.

²³ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 315 *Лист Н.Я.Григорієва про подорож до Америки*, арк. 1-3.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 44 *Тези докладів членів Українського соціологічного інституту та списки присутніх на семінарах*, арк. 21-24, 26-27, 28; спр. 121, арк. 10-10зв., 11.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 153 *Протоколи засідань наукової колегії Українського соціологічного інституту*, арк. 7.

Reference

1. Т. Bevz, N. Ya. Hryhoriiv – polityk i vchenyi, Kyiv, IMMB, 2002, 285 s.; Т. Bevz, *Ukrainska derzhavnist: ideolohiia, polityka, praktyka (systema narodopravstva u teoretychnykh kontseptsiiakh N. Hryhoriieva)*. – К., ІРiЕНД, 2004, 248 s.
2. О. Sukhobokova, *Hromadsko-politychna ta kulturno-prosvitnytska diialnist N. Hryhoriieva (1883-1953): Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01*, Kyiv, 2008, 266 s.; О. Sukhobokova, *Shliakh do voli: Nykyfor Hryhoriiv (1883 – 1953)*, Kyiv-Vinnytsia, 2019, 608 s.
3. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy*, f. 3801 *Ukrainskyi hromadskyi komitet v Prazi (Chekhosllovachchyna)*, op. 1, spr. 550 *Naukovi tvory profesury sotsiolohichnykh nauk ta korektura yikh*, арк. 118.
4. *TsDAVO Ukrainy*, f. 3801, op. 1, spr. 550, арк. 110zv.; *Ukrainskyi instytut hromadoznnavstva in «Nova Ukraina»*, 1925, vup. 7-8, s. 140.
5. *TsDAVO Ukrainy*, f. 3793. *Ukrainskyi instytut hromadoznnavstva v Prazi (1923 – 1939rr.)*, op. 1, spr. 117 *Statut Ukrainskoho instytutu hromadoznnavstva, Muzeiu-Arkhivu, Ukrainskoho robitnychoho universytetu ta pravyla doboru i pidvyshchennia naukovoho personalu Ukrainskoho instytutu hromadoznnavstva v Prazi*, арк. 1.
6. *TsDAVO Ukrainy*, f. 3793, op. 1, spr. 1. *Protokoly zasidan orhanizatsiinoho komitetu instytutu hromadoznnavstva*, арк. 5; f. 3801, op. 1, spr. 550, арк. 118.

7. ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, spr. 1, ark. 9-9 зв.; Програма праці відділу народознавства in «Хроніка Українського Інституту Громадознавства в Празі», 1925, вип. 1-2, с. 7-8.
8. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 1, ark. 9-9 zv.; Prohrama pratsi viddilu narodoznavstva in «Khronika Ukrainskoho Instytutu Hromadoznavstva v Prazi», 1925, vyp. 1-2, s. 7-8.
9. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 242. Zvity dyrektzii Ukrainskoho sotsiolohichnoho instytutu ta proekt prohramu vysoko shkilnykh kursiv pry Ukrainkomu instytuti hromadoznavstva. 1936-1937 rr., ark. 2-3; N. Hryhoriiv, Derzhavoznavstvo, t.1. Istoriia derzhavotvorennia i derzhavopiznannia, Praha, 1936.
10. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 242, ark. 2-3; N. Hryhoriiv, Nasha pozytsiia samostiina, Praha, 1927, 25 s.
11. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 43, ark. 9zv.
12. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121 Zvity z diialnosti Instytutu ta yoho ustanov za 1928-1929 rr., ark. 10zv., 23zv.; spr. 231 Kopiiia zvitu z pratsi Ukrainskoho sotsiolohichnoho instytutu na 1934/35 rr., ark. 1-2; spr. 242, ark. 2-3.
13. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121, ark. 10zv., 23zv.; spr. 231, ark. 1-2; N. Hryhoriiv, Osnovy natsioznannia, Vinnipeh-Manitoba, 1940, 71 s.; N. Hryhoriiv, Ukrainaska natsionalna vdacha, Vinnipeh-Manitoba, 1941, 61 s.
14. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 43, ark. 15.
15. O. Sukhobokova, Nykyfor Hryhoriiv pro Ukrainu v systemi mizhnarodnykh vidnosyn naperedodni ta pid chas Druhoi svitovoi viiny in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2006, vyp 3, s. 95-111.
16. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 319 Rukopys pratsi N.Ia. Hryhoriieva «Ukrainska natsiohrafia», ch.1, 1933, ark. 2, 3a.
17. N. Hryhoriiv, Ukrainaska borotba za derzhavu v rokakh 1917–1920., II. Chomu ukraintsi ne vderzhaly svoiei derzhavy, Skrenton, 1934, 47 s.; N. Hryhoriiv, Spohady «ruinnyka» pro te, yak my ruinuvaly tiurmu narodiv, a yak buduvaly svoiu khatu, Lviv, 1937, 262 s.
18. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 41 Kopii protokoliv ta postanov dyrektzii Ukrainskoho instytutu hromadoznavstva, ark. 59.
19. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121, ark. 8, 10.
20. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121, ark. 11.
21. *Ukrainskyi instytut hromadoznavstva in «Nova Ukraina», 1925, vyp. 7-8, s. 141.*
22. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 43, ark. 26 zv.
23. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 315 Lyst N.Ia.Hryhoriieva pro podorozh do Ameryky, ark. 1-3.
24. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 44 Tezy dokladiv chleniv Ukrainskoho sotsiolohichnoho instytutu ta spysky prysutnykh na seminarakh, ark. 21-24, 26-27, 28; spr. 121, ark. 10-10zv., 11.
25. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 153 Protokoly zasidan naukovoii kolehii Ukrainskoho sotsiolohichnoho instytutu, ark. 7.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 84–92.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 84–92.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.84-92>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.85)«1918/1940»

© Олександр Руснак (Чернівці)

ЕТНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена характеристиці етно-демографічної ситуації в Північній Буковині та на Хотинщині у період перебування у складі Румунії. Встановлено, що одним із позитивних наслідків можна вважати поступове збільшення загальної кількості населення досліджуваного регіону на 15,69%.

Поряд із цим сповільненою була урбанізація. Хоч за міжвоєнний період кількість міського населення і збільшилася на 18,29%, проте співвідношення частки сільських і міських жителів суттєво не змінилося. Найвищі показники росту населення спостерігалися у Чернівцях (на 19,9%).

Через відсутність достовірних матеріалів переписів не можливо визначити точний національний склад регіону. Натомість підтверджено те, що серед усіх національностей, що проживали у регіоні, переважаючи більшість склали українці.

Ключові слова: Північна Буковина, Хотинщина, населення, національний склад.

Oleksandr Rusnak (Chernivtsi)

ETHNO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE POPULATION OF NORTHERN BUKOVYNA AND KHOTYN REGION IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract. *The article deals with the characteristics of the ethno-demographic situation in Northern Bukovyna and Khotyn region during their stay in Romania. It was found that one of the positive effects can be considered a gradual increase in the total population of the studied region by 15,69%. At a time when Ukrainians were experiencing a number of demographic disasters, the Bukovyna-Bessarabian region recovered from the aftermath of World War I and demonstrated a qualitative population growth trend.*

Along with this slowdown was urbanization. Although in the interwar period the number of urban population increased by 18,29%, but the ratio of rural and urban residents did not change significantly. Migration processes from the village to the city, even if they took place, are hardly reflected in statistics. The highest rates of population growth were observed in Chernivtsi (by 19,9%).

Due to the lack of reliable census materials, it is not possible to determine the exact national composition of the region. Instead, it is confirmed that among all the nationalities, who lived in Vashkivtsi, Vyzhnytsia, Zastavna, Kitsman, Storozhynets, Khotyn and Chernivtsi districts that existed before 1925, and in Storozhynets, Khotyn and Chernivtsi districts formed instead of them, Ukrainians were predominant.

Keywords: Northern Bukovyna, Khotyn region, population, national composition.

Однією з найменш вивчених проблем соціально-економічної історії Північної Буковини й Хотинщини (Північної Бессарабії) і до сьогодні залишається дослідження кількісних показників приросту та етнічної приналежності населення регіону.

* к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
PhD in History, Assistant Professor, the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0003-2921-3029
E-mail: rusnak.o.85@gmail.com

Перш ніж перейти до характеристики статистико-демографічної ситуації та національного складу населення краю, потрібно відзначити, що до Північної Буковини й Хотинщини протягом 1918-1940 рр. входили різні адміністративно-територіальні одиниці. Такий поділ двічі змінювався, тому для точного розуміння окреслених територіальних меж доцільно коротко зупинитися на його характеристиці.

Після входження краю до складу королівської Румунії кілька років зберігався старий адміністративно-територіальний поділ, який існував тут за часів правління Австро-Угорщини та Російської імперії. Тоді вся Буковина поділялася на 11 повітів, а Бессарабія – на 8 повітів. Тож станом на 1918 р. населення Північної Буковини проживало в межах шести повітів: Вашківецького (площа 401 км²), Вижицького (1289 км²), Заставнівського (492 км²), Кіцманського (345 км²), Сторожинецького (963 км²) та Чернівецького (934 км²), а Хотинщини – в межах одного – Хотинського повіту (3872 км²)¹. Повіти, у свою чергу, поділялися на комуни (громади), куди входили одне або кілька сіл. На Хотинщині, в межах повіту існували ще волості, які об'єднували по декілька комун. Таким чином, Вашківецький повіт охоплював 17 сільських громад, Вижицький – 27, Заставнівський – 29, Кіцманський – 24, Сторожинецький – 27 та Чернівецький – 42 комуни і місто Чернівці з передмістями Калічанкою, Клокучкою, Горечєю, Монастириськами й Рошею. Хотинський повіт мав 183 сільські громади, об'єднаних у 12 волостей.

Після проведення укрупнення повітів в рамках адміністративної реформи з 1925 р. на місці існуючих залишилося лише три повіти – Чернівецький, Сторожинецький та Хотинський. До Чернівецького повіту, площею 1771 км² (одного із найменших в тогочасній Румунії), перейшли землі колишніх Заставнівського, Кіцманського та Чернівецького повітів², які за новою реформою були поділені на 4 волості: Кіцманську – 19 сіл, Дністровську – 27, Прутську – 22 та Шипинську – 27 сіл. Всього до складу повіту із центром у Чернівцях входило 95 сіл та 4 міста: Чернівці, Кіцмань, Заставна і Садгора³.

До складу Сторожинецького повіту (теж одного із найменших у країні), площею 2653 км² із центром у Сторожинці, перейшли території колишніх Вашківецького, Вижицького та Сторожинецького повітів⁴, які за новою реформою були поділені на 3 волості: Черемошську – 14 сіл, Флондоренську – 33 села та Ростоцьку – 15 сіл. Всього до цього повіту належало 62 села, а також місто Сторожинець⁵.

До складу Хотинського повіту, площею 3782 км² із центром у Хотині ввійшли фактично ті ж землі, що й були до реформи, але їх розподілили на 6 волостей⁶: Кельменецьку та Клішковецьку – по 37 сіл, Липканську – 34, Сокирянську – 23, Сулицьку (Новоселицьку) – 33, а також І. Г. Дуки – 46 сіл. Всього до складу повіту входило 215 сіл і 2 міста: Хотин та Сулиця (Новоселиця)⁷.

Згідно з конституцією 1938 р. Північна Буковина і Хотинщина були об'єднані у єдину адміністративно-територіальну одиницю – місцевість (округ) Сучава з центром у Чернівцях⁸. Сюди ввійшли всі повіти Буковини, а також Хотинський та Дорохойський⁹. В північній частині Сучавського округу, заселеній переважно українцями, після реформи 1938 р. залишилося три повіти: Чернівецький, Сторожинецький та Хотинський з тими ж волостями, що входили до їх складу з 1925 р. В останні два роки румунського правління до Чернівецького повіту входило 4 міста і 93 сільські громади, до Сторожинецького – 3 міста і 63 сільські громади та до Хотинського – 2 міста і 97 сільських громад¹⁰.

Відповідно до адміністративно-територіального устрою краю розглянемо дані про кількість його населення. Перші достовірні відомості стосовно чисельності мешканців регіону в міжвоєнний період подано в матеріалах перепису населення від 28 лютого 1919 р., який було постановлено провести міністром-делегатом Буковини. Населення зобов'язувалося давати повні усні або письмові відповіді на запитання комісарів (ними призначалися державні службовці, священики, вчителі, працівники примарій), що проводили перепис. За відмову від відповіді або перешкоджання у здійсненні перепису накладався штраф¹¹.

На той момент загальна кількість населення Румунії становила 15 млн. 900 тис. осіб¹². З них, за даними перепису, буковинців – 812 тис., а бессарабців – 2 млн. 600 тис.¹³. Якщо порівнювати ці дані із матеріалами до Першої світової війни, то кількість населення Румунії зросла в 2 рази (за рахунок новоприєднаних територій), в той час як кількість населення Буковини і Бессарабії практично не змінилася.

Другий за рахунком і, водночас останній перепис, що відображає основні зміни кількісних характеристик населення, відбувся 29 грудня 1930 р. Згідно з його даними населення Румунії зросло на 2 млн. 157 тис. осіб¹⁴. Останні відомості про кількісний склад населення всієї країни належать до 1939 р. Тоді його загальна кількість за матеріалами офіційної статистики сягнула 19 млн. 933 тис. 802 осіб¹⁵. У грудні 1940 р. мав відбутися новий перепис населення, але через міжнародні події він не був проведений¹⁶.

Що ж до населення Північної частини Буковини та Хотинщини станом на 1919 р., то у Вашківському повіті мешкало 40 тис. 752 особи, у Вижницькому – 53 тис. 906, у Заставнівському – 48 тис. 509¹⁷, у Кіцманському – 50 тис. 569, у Сторожинецькому – 72 тис. 950, у Чернівецькому – 186 тис. 792 і у Хотинському – приблизно 356 тис.¹⁸ Загальна кількість населення досліджуваного регіону становила 809 тис. 478 чол.

Порівнюючи ці показники із останніми статистичними даними, складеними до Першої світової війни, то можна прослідкувати наступні зміни: загальне скорочення чисельності населення становило 17 тис. 907 чол. при тому, що найбільше скоротилася кількість населення у Хотинському та Чернівецькому повітах (приблизно на 12 і 9 тис. чол.), а у Кіцманському та Сторожинецькому повітах, навпаки, спостерігався приріст населення – по 5 і 3 тис. осіб відповідно.

Найбільш густозаселеним повітом регіону на початку румунського правління був Кіцманський – 146 осіб на 1 км², на другому місці – Чернівецький повіт – 126 осіб на 1 км², на третьому – Вашківський – 101 особа на 1 км², на четвертому – Заставнівський – 98 осіб на 1 км², на п'ятому – Хотинський – 94 особи на 1 км², на шостому – Сторожинецький – 75 осіб на 1 км². Найменш густонаселеним був Вижницький повіт – всього 41 особа на 1 км².

Перепис населення 1930 р., який був єдиним повним румунським переписом у міжвоєнний період¹⁹, проводився вже відповідно до адміністративно-територіального поділу 1925 р., тому розглянемо 2 повіти Північної Буковини (Чернівецький та Сторожинецький) і 1 повіт Бессарабії (Хотинський).

Так, у Чернівецькому повіті за даними перепису 1930 р. мешкало 305 тис. 097 осіб, у Сторожинецькому – 169 тис. 518 і у Хотинському – 395 тис. 345 чол.²⁰ Загальна кількість населення досліджуваного регіону на кінець 1930 р. сягнула 869 тис. 096 чол., що майже на 60 тис. більше, ніж на початку румунського правління.

Після змін адміністративно-територіального устрою 1925 р. найбільш густонаселеним повітом краю за даними другого всерумунського перепису став Чернівецький – 172 чол. на 1 км², далі розташовувався Хотинський повіт із показником 104 чол. на 1 км². Найменша густина населення спостерігалася у Сторожинецькому повіті – 62 чол. на 1 км². Причому Чернівецький і Хотинський повіти були одними з найгустозаселеніших у Румунії²¹.

Остання офіційна інформація, що стосується чисельності населення досліджуваного регіону міститься у щорічному статистичному збірнику Румунії (*Anuarul statistic al României*), який вийшов 1940 р. Потрібно зазначити, що його редакція при підготовці видання використовувала матеріали по населенню, вміщені у румунському „Демографічному Бюлетені” за 1939 р. Через це інформація за 1940 р. відсутня. Отож, на 1 липня 1939 р. у Чернівецькому повіті налічувалося 318 тис. 280 чол., у Сторожинецькому – 185 тис. 666 чол., а у Хотинському – 432 тис. 550 чол.²² Загальна кількість населення Північної Буковини й Хотинщини становила 936 тис. 496 осіб. Звідси можна вирахувати і густоту населення, яка протягом 1930-х рр. збільшилася і сягнула по 178, 70 та 114 чол. на 1 км² в кожному з трьох повітів відповідно. Слід зазначити, що подекуди в долинах річок Прут і Сірет густина населення сягала 300²³ жителів на 1 км².

Якщо простежити зміну загальної кількості населення краю, то можна відзначити її збільшення на 127 тис. 018 чол., що складало 15,69% населення 1919 р., тобто для Північної Буковини й Хотинщини був характерний додатний приріст населення в середньому по 6 тис. 351 чол. (0,78%) за 1 рік, що при розрахунку на 1 тис. жителів становило майже 8 чол.

Розглянемо кількісні показники міського і сільського населення краю у міжвоєнний період. Так, за переписом 1919 р. міське населення проживало у Чернівцях та його передмістях (найбільше), а також у інших повітових центрах: Хотині, Сторожинці, Кіцмані та Вижниці. В самому місті Чернівці постійно проживало 70 тис. 660 жителів, у передмістях – 21 тис. 192 мешканці. Разом – 91 тис.

852 особи. У Сторожинці проживало 9 тис. 204 чол.²⁴ В Кіцмані налічувалося 5 тис. 917 чол.²⁵ У Вижниці – 3 тис. 759 чол.²⁶ У Хотині мешкало 31 тис. 800 постійних жителів та майже 8 тис. тимчасових²⁷. У Вашківцевському та Заставнівському повітах міського населення не було, оскільки все населення проживало у селах. Загальна кількість населення Північної Буковини й Хотинщини, що постійно проживала в містах у 1919 р., складала 142 тис. 532 чол.

Для того, щоб визначити загальну кількість міського населення краю за переписом 1930 р., необхідно спочатку виокремити дані по кожному повіту. Зокрема, у Чернівецькому – 131 тис. 429 чол.²⁸, у Сторожинецькому – 18 тис. 830 чол. та у Хотинському – 15 тис. 334 чол.²⁹ Всього – 165 тис. 593 чол. В найбільшому місті краю нараховувалося за одними даними – 111 тис. 147 осіб³⁰, а за іншими – 112 тис. 427 осіб³¹.

Останні достовірні статистичні дані про чисельність міського населення належать до 1939 р. У Чернівецькому повіті та у Чернівцях проживало, відповідно, по 121 тис. 965 та 109 тис. 479 осіб. У Сторожинецькому – 18 тис. 341 чол. та у Хотинському – 28 тис. 110 чол.³² Міське населення Північної Буковини й Хотинщини наприкінці входження краю до складу Румунії складало 168 тис. 416 осіб.

Для порівняння, у 1937 р. у Чернівецькому повіті в містах Чернівці, Заставна, Кіцмань та Садгора проживало 122 тис. 557 чол. Безпосередньо у Чернівцях мешкало 110 тис. 161 чол.³³ У Сторожинецькому повіті в Сторожинці, Вашківцях та Вижниці – 18 тис. 652 чол.³⁴ А в Хотинському – в містах Хотин і Сулиця – 20 тис. 229 чол.³⁵ Загальна чисельність міського населення регіону у 1937 р. становила 161 тис. 438 чол.

Загалом за 20 років румунського правління кількість міського населення збільшилася на 26 тис. 064 осіб, що становило 18,29% від частки жителів міст краю у 1919 р. За період перебування Північної Буковини й Хотинщини у складі королівської Румунії до числа населених пунктів, які станом на 1919 р. мали статус міст (Чернівці, Хотин, Сторожинець, Кіцмань, Вижниця) додалися ще Вашківці, Заставна, Сулиця та Садгора. Найшвидші темпи приросту кількості жителів продемонстрували Чернівці, чисельність яких збільшилася за досліджуваний період на 17 тис. 627 чол. (19,19% порівняно із 1919 р.).

Розглянемо співвідношення і динаміку сільського та міського населення краю. У 1919 р. частка міського населення становила 17,61%, відповідно сільського – 82,39%. У 1930 р. ситуація виглядала так: 19,05% проти 80,95%, а перед приходом радянської влади відсоток міського населення знизився до 17,98%, в той час, як сільського навпаки зріс до 82,02%. Попри кількісне збільшення жителів міст краю ми повинні зауважити, що воно відбувалося переважно за рахунок природного приросту населення, а не за рахунок урбаністичних міграційних процесів. І навіть, якщо переселення жителів з сільських населених пунктів у міста й мало місце, то воно нівелювалося зворотними процесами.

У зв'язку із нерівномірним розвитком модернізації у міжвоєнний період намітився глибокий розрив між містом і селом. На селі цей процес йшов значно повільніше, що відобразилося на рівні та якості життя. Прагнення до оновлення більше всього проявлялося в містах, котрі швидше впроваджували новітні досягнення³⁶.

Значні труднощі в дослідників завжди викликало визначення національного складу населення Північної Буковини й Хотинщини в міжвоєнний період. По-перше, існувала проблема достовірності румунської статистики (офіційний Бухарест був зацікавлений в штучному заниженні числа українців), по-друге, виникали труднощі з термінологією, адже при переписі населення не було єдиної категорії „українець”, натомість окремо вівся підрахунок „рутенив”, „українців”, „гуцанів”. До того ж давалася взнаки агітація румунського православного духовенства, яка сприяла запису багатьох несвідомих українців румунами³⁷. Звідси й можливі неточності в обчисленнях.

Попри це, ряд науковців все ж робили спроби визначити національний склад населення регіону. За даними Д. Квітковського³⁸, який спирався на офіційну статистику, у 1930 р. на території Чернівецького повіту проживало 136 тис. 380 чол. (44,7%) українців за етнічною ознакою, в той час коли 149 тис. 700 чол. (49,06%) розмовляли українською мовою. У Сторожинецькому повіті налічувалося 77 тис. 382 чол. (45,6%), що ідентифікували себе етнічними українцями під час перепису, при тому, що 85 тис. 715 чол. (50,56%) спілкувалися українською мовою. Натомість румунів, навпаки, більше було за національністю, аніж за рідною мовою. Зокрема, у Чернівецькому повіті 78 тис. 589 та 66 тис. 701 чол., у Сторожинецькому – 57 тис. 595 та 48 тис. 979 чол. відповідно.

Далі у своїй роботі автор звернув увагу на те, що українську мову для спілкування використовувала більша частина населення, а записалася українцями менша. На його думку, це свідчило про те, що багато українців або самостійно записувалося або їх записували румунами, „хоч вони й говорили по-українському”³⁹. Тому достовірнішими є дані, які визначають кількість українців за рідною мовою, але й вони не є беззаперечними. Решту ж становили представники інших національностей: німці, поляки, євреї тощо.

Стосовно Хотинщини, то значну увагу проблемі приділили радянські дослідники, які стверджували, що на початку румунського правління 50% населення повіту було українським, 25% становили молдавани, решту – інші національності⁴⁰. В той час, матеріали перепису вказували, що українців тут було лише 163 тис. 267 чол.⁴¹ (41,3%), а молдаванів взагалі було внесено до румунів. Автори праці „Хотинщина. Історичний нарис” дослідили, що Хотинський повіт наприкінці румунського правління на 53,7% був заселений українцями, на 36,9% молдаванами та на 9,04% євреями⁴², що становило 99,64% від загальної кількості, очевидно решту склали представники інших народностей.

Заслужують уваги й матеріали, вміщені у збірнику документів дипломатичних установ, що функціонували в Чернівцях у міжвоєнний період. У документі №31 польського консульства „Проблема національних меншин у Буковині в ретроспективному огляді стосовно українців та німців”, датованому 1935 р., вже на початку стверджується, що „розглядаючи Буковину в національному аспекті, ми повинні поділити її на дві частини: північну та південну. Якщо п’ять основних національних груп, які проживають у Буковині, представлені в обох її частинах, то, коли йдеться про безперечну національну більшість, північну Буковину можна назвати українською, а південну – румунською”⁴³. Оскільки темою нашого дослідження є саме північна частина, то закономірним буде інтерес до інформації консульства стосовно її Чернівецького та Сторожинецького повітів і Хотинщини. Щодо цих територій, то в документі далі зазначалося, що в Чернівецькому повіті проживало 90% українців, у Сторожинецькому – 75%, а в Хотинському – 50%⁴⁴.

Попри те, що є роботи інших авторів, які торкаються національного питання в краї у міжвоєнний період, на жаль, сьогодні ми маємо змогу констатувати лише те, що для остаточного розв’язання проблеми матеріалу не вистачає. Можна лише говорити про домінування на окреслених територіях представників українського етносу. Альтернативи румунській урядовій статистиці в національному питанні немає, оскільки точні матеріали міг би дати виключно об’єктивний перепис населення, а ті, що проводилися у 1919 та 1930 рр., не були об’єктивними.

Переважання українського етносу в Північній Буковині та на Хотинщині було підтверджене урядом СРСР в червні 1940 р.⁴⁵ і дало можливість на законних підставах вимагати в Румунії повернення цих територій та долучення їх до решти українських земель.

В ХХ ст. дедалі більшого значення набувала письменність, тому, на нашу думку, важливо охарактеризувати ступінь поширеності вміння писати й читати на території Північної Буковини й Хотинщини. Відзначимо, що на території Хотинщини, як і всієї Бессарабії, був найнижчий рівень письменності в усій Румунії. Якщо в середньому по країні 57% населення (68,2% чоловіків та 45,5% жінок) знали грамоту⁴⁶, то в Бессарабії – тільки 38,1% мешканців (51,4% чоловіків і 25,1% жінок), а по Хотинському повіту – взагалі лише 29,7% населення (43,6% чоловіків та 16,6% жінок). На цьому фоні значно краще виглядала Буковина із середнім рівнем освіченості населення 65,7% (72,2% чоловіків та 59,7% жінок). Чернівецький повіт за цими показниками займав друге місце на Буковині – 68,6% осіб (75,5% чоловіків та 62,6% жінок), а Сторожинецький останнє – 56,9% населення, які охоплювали 63,9% чоловіків та 50,5% жінок⁴⁷. Порівняно високі показники поширення письменності включають переважно людей із початковим рівнем освіти, а університетські дипломи, професійну чи навіть середню освіту мала незначна кількість населення регіону. Розвитку освіти сприяв закон 1924 р., який збільшував початковий чотирирічний курс навчання до семи класів і запроваджував його обов’язковість для молоді до 18 років⁴⁸.

Різний ступінь письменності населення краю в міжвоєнний період був зумовлений тривалим перебування окремих його частин в складі різних держав. Та якщо входження Північної Буковини до складу Австро-Угорщини мало позитивні наслідки для поширення грамоти серед населення, то включення Хотинщини до складу Російської імперії не дало бажаних результатів для розповсюдження

письменності. В міжвоєнний період достатньо високі показники здебільшого україномовному населенню регіону вдавалося зберігати і покращувати не завдяки, а всупереч державній політиці в галузі освіти, оскільки поступова ліквідація українських шкіл та румунізація вищої освіти значно утруднили доступ населення до грамоти.

Отже, наведені дані чітко показують, що протягом міжвоєнного періоду відбулося поступове збільшення загальної кількості населення Північної Буковини й Хотинщини на 15,69% (в середньому на 0,78% щорічно). На 18,29% збільшилася кількість міського населення, та попри ці зміни за період румунського правління так і не вдалося досягнути збільшення частки міських жителів. Найшвидше розвивалися Чернівці, кількість населення яких зросла на 19,19%. Серед усіх національностей, що проживали у краї, переважаючи більшість складали українці, хоча через відсутність достовірних матеріалів перепису їх точний відсоток встановити складно.

¹ *Împărțirea administrativă a teritoriilor alipite pe județe, plăși, voloste, notariate și commune* [Administrative Division of the Territories Annexed by Counties, Neighborhoods, Volosts, Notaries and Communes], București, Imprimeria Statului, 1921, p. 65-88.

² *Enciclopedia României: Țara românească* [Encyclopedia of Romania: The Romanian Country], Vol. 2, p. 127.

³ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 131.

⁴ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 423.

⁵ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 426.

⁶ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 217.

⁷ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 220.

⁸ I. Nistor, *Istoria Bucovinei* [The History of Bukovyna], București, Humanitas, 1991, p. 415.

⁹ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940* [Statistical Yearbook of Romania 1939 and 1940], București, Imprimeria Națională, 1940, p. 15.

¹⁰ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 17.

¹¹ Державний архів Чернівецької області, ф. 6 Бюро президії міністра-делегата Буковини, м. Чернівці, оп. 1, *спр. 76 Постанова Міністра-делегата від 21 лютого 1919 р. про проведення перепису населення Буковини*, арк. 1.

¹² *Anuarul statistic al României 1922* [Statistical Yearbook of Romania 1922], București, Tipografia Curții Regale, 1923, p. 21.

¹³ *Anuarul statistic al României 1922*, p. 24.

¹⁴ *Anuarul statistic al României 1931 și 1932* [Statistical Yearbook of Romania 1931 and 1932], București, Imprimeria Națională, 1933, p. 21.

¹⁵ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 41.

¹⁶ Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський, *Буковина: її минуле і сучасне* [Bukovyna: Its Past and Present], Париж-Філадельфія-Дітройт, Зелена Буковина, 1956, с. 438.

¹⁷ ДАЧО, ф. 18 Префектура Заставнівського повіту, оп. 1, *спр. 24 Статистична таблиця про населення комун повіту із вказанням їх занять, національності і приналежності до релігійних сект*, арк. 1.

¹⁸ *Anuarul statistic al României 1922*, p. 24.

¹⁹ K. Hitchins, *România 1866-1947* [Romania 1866-1947], București, Humanitas, 1996, p. 359.

²⁰ *Anuarul statistic al României 1931 și 1932*, p. 24.

²¹ R. Seișanu, *Roumania. A Historical, geopolitical, ethnographical and economical atlas*, București, Universul, 1936, p. 201.

²² *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 150.

²³ Т. Івасютин, *Рідкісне джерело про Буковину міжвоєнного періоду* [A Rare Source About Bukovyna in the Interwar Period], in «На перехрестях світової науки. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Вікно в Європейську науку», присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля, Чернівці, 20-21 травня 2006 р.», Чернівці, Прут, 2006, с. 234; L. Romier, *Le Carrefour des Empires morts. Du Danube au Dnester* [The Crossroads of Dead Empires. From Danube to Dnister], Paris, Librairie Hachette, 1931, p. 132.

²⁴ *Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919* [Statistical Dictionary of Bukovyna. Prepared on the Basis of the Results of the Population Census of February 28, 1919], București, Tipografia «Gutenberg» Societate Anonimă, 1922, p. 131.

²⁵ *Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919*, p. 55.

- ²⁶ *Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919*, p. 179.
- ²⁷ *Dicționarul Statistic al Basarabiei* [Statistical Dictionary of Bessarabia], București, 1923, p. 306.
- ²⁸ *Anuarul statistic al României 1937 și 1938* [Statistical Yearbook of Romania 1937 and 1937], București, Imprimeria Națională, 1939, p. 45.
- ²⁹ *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, p. 45.
- ³⁰ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 594.
- ³¹ *Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930. Neam, limba maternă, religie* [General Census of the Population of Romania of December 29, 1930. Nation, Mother Tongue, Religion], Vol. II, București, 1938, p. 120-121.
- ³² *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 153-154.
- ³³ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 128, 594.
- ³⁴ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 426, 427, 675.
- ³⁵ *Enciclopedia României: Țara românească*, p. 221, 631.
- ³⁶ И. Болован, И.-А. Поп, *История Румынии* [History of Romania], Москва, Весь мир, 2005, с. 570.
- ³⁷ П. Дутчак, *Обмеження національних прав українців Буковини з включенням її до складу королівської Румунії* [Restriction of National Rights of Bukovina Ukrainians With Its Inclusion in the Royal Romania], in «Видатні науковці Чернівецького університету. Р. Ф. Кайндль. Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання», 16-17 травня 2008 р. Частина 1», Чернівці, Прут, 2008, с. 47.
- ³⁸ Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський, *Буковина: її минуле і сучасне*, с. 429-431.
- ³⁹ Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський, *Буковина: її минуле і сучасне*, с. 432.
- ⁴⁰ А. Юрченко, *Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918 – 1919 гг.)* [Khotyn Uprising (To the History of the Struggle of the Peasants of Northern Bessarabia Against the Austro-Hungarian and Romanian Invaders in 1918 – 1919)], Киев, Политиздат Украины, 1948, с. 13.
- ⁴¹ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 60.
- ⁴² О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан, *Хотинщина: Історичний нарис* [Khotyn Region: Historical Review], Чернівці, Молодий буковинець, 2002, с. 2163.
- ⁴³ В.М. Заполовський, С.Д. Осачук, *Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918 – 1944 рр. Погляд дипломатів (Документи)* [Bukovina: National Movements and Socio-Political Processes 1918 – 1944 Diplomatic View (Documents)], Чернівці, Зелена Буковина, 2007, с. 101.
- ⁴⁴ В.М. Заполовський, С.Д. Осачук, *Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918 – 1944 рр. Погляд дипломатів (Документи)*, с. 104.
- ⁴⁵ *Советско-румынские отношения 1917 – 1941. Документы и материалы: В 2 т. – Т. II: 1935 – 1941 / Министерство иностранных дел Российской Федерации; Министерство иностранных дел Румынии* [Soviet-Romanian Relations 1917 – 1941. Documents and Materials: In 2 volumes – Vol. II: 1935 – 1941 / Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation; Ministry of Foreign Affairs of Romania], Москва, Международные отношения, 2000, с. 311.
- ⁴⁶ *Anuarul statistic al României 1935 și 1936* [Statistical Yearbook of Romania 1935 and 1936], București, Imprimeria Națională, 1937, p. 38.
- ⁴⁷ *Anuarul statistic al României 1935 și 1936*, p. 39.
- ⁴⁸ И. Болован, И.-А. Поп, *История Румынии*, с. 572.

Reference

1. Împărțirea administrativă a teritoriilor alipite pe județe, plăși, voloste, notariate și commune [Administrative Division of the Territories Annexed by Counties, Neighborhoods, Volosts, Notaries and Communes], București, Imprimeria Statului, 1921, p. 65-88.
2. Enciclopedia României: Țara românească [Encyclopedia of Romania: The Romanian Country], Vol. 2, p. 127.
3. Enciclopedia României: Țara românească, p. 131.
4. Enciclopedia României: Țara românească, p. 423.
5. Enciclopedia României: Țara românească, p. 426.
6. Enciclopedia României: Țara românească, p. 217.
7. Enciclopedia României: Țara românească, p. 220.
8. I. Nistor, *Istoria Bucovinei* [The History of Bukovina], București, Humanitas, 1991, p. 415.
9. *Anuarul statistic al României 1939 și 1940* [Statistical Yearbook of Romania 1939 and 1940], București, Imprimeria Națională, 1940, p. 15.
10. *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 17.

11. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f. 6 Biuro prezidii ministra-delehata Bukovyny, m. Chernivtsi, op. 1, spr. 76 Postanova Ministra-delehata vid 21 liutoho 1919 r. pro provedennia perepysu naseleunia Bukovyny, ark. 1.
12. Anuarul statistic al României 1922 [Statistical Yearbook of Romania 1922], București, Tipografia Curții Regale, 1923, p. 21.
13. Anuarul statistic al României 1922, p. 24.
14. Anuarul statistic al României 1931 și 1932 [Statistical Yearbook of Romania 1931 and 1932], București, Imprimeria Națională, 1933, p. 21.
15. Anuarul statistic al României 1939 și 1940, p. 41.
16. D. Kvitkovskiy, T. Bryndzan, A. Zhukovskiy, Bukovyna: yii mynule i suchasne [Bukovyna: Its Past and Present], Paryzh-Filadelfia-Ditroit, Zelena Bukovyna, 1956, c. 438.
17. DAChO, f. 18 Prefektura Zastavniivskoho povitu, op. 1, spr. 24 Statystychna tablytsia pro naseleunia komun povitu iz vказanniam yikh zaniat, natsionalnosti i prynalezhnosti do relihiinykh sekt, ark. 1.
18. Anuarul statistic al României 1922, p. 24.
19. K. Hitchins, România 1866-1947 [Romania 1866-1947], București, Humanitas, 1996, p. 359.
20. Anuarul statistic al României 1931 și 1932, p. 24.
21. R. Seișanu, Roumania. A Historical, geopolitical, ethnographical and economical atlas, București, Universul, 1936, p. 201.
22. Anuarul statistic al României 1939 și 1940, p. 150.
23. T. Ivasiutyn, Ridkisne dzherelo pro Bukovynu mizhvoiennoho periodu [A Rare Source About Bukovyna in the Interwar Period], in «Na perekhrestiaikh svitovoi nauky. Materialy III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Vikno v Yevropeisku nauku», prysviachenoi 140-richchiu vid dnia narodzhennia Raimunda Fridrikha Kaindlia, Chernivtsi, 20-21 travnia 2006 r.», Chernivtsi, Prut, 2006, s. 234; L. Romier, Le Carrefour des Empires morts. Du Danube au Dnester [The Crossroads of Dead Empires. From Danube to Dnister], Paris, Librairie Hachette, 1931, p. 132.
24. Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919 [Statistical Dictionary of Bukovyna. Prepared on the Basis of the Results of the Population Census of February 28, 1919], București, Tipografia «Gutenberg» Societate Anonimă, 1922, p. 131.
25. Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919, p. 55.
26. Dicționarul Statistic al Bucovinei. Intocmit pe baza rezultatelor recesământului populației din 28 februarie 1919, p. 179.
27. Dicționarul Statistic al Basarabiei [Statistical Dictionary of Bessarabia], București, 1923, p. 306.
28. Anuarul statistic al României 1937 și 1938 [Statistical Yearbook of Romania 1937 and 1937], București, Imprimeria Națională, 1939, p. 45.
29. Anuarul statistic al României 1937 și 1938, p. 45.
30. Enciclopedia României: Țara românească, p. 594.
31. Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930. Neam, limba maternă, religie [General Census of the Population of Romania of December 29, 1930. Nation, Mother Tongue, Religion], Vol. II, București, 1938, p. 120-121.
32. Anuarul statistic al României 1939 și 1940, p. 153-154.
33. Enciclopedia României: Țara românească, p. 128, 594.
34. Enciclopedia României: Țara românească, p. 426, 427, 675.
35. Enciclopedia României: Țara românească, p. 221, 631.
36. I. Bolovan. I.-A. Pop. Istoriya Rumynii [History of Romania], Moskva, Ves mir, 2005, c. 570.
37. P. Dutchak, Obmezhenia natsionalnykh prav ukraintsiv Bukovyny z vkluchenniam yii do skladu korolivskoi Rumunii [Restriction of National Rights of Bukovyna Ukrainians With Its Inclusion in the Royal Romania], in «Vydatni naukovtsi Chernivetskoho universytetu. R. F. Kaindl. Materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Kaindlivski chytannia», 16-17 travnia 2008 r. Chastyna 1», Chernivtsi, Prut, 2008, c. 47.
38. D. Kvitkovskiy, T. Bryndzan, A. Zhukovskiy, Bukovyna: yii mynule i suchasne, c. 429-431.
39. D. Kvitkovskiy, T. Bryndzan, A. Zhukovskiy, Bukovyna: yii mynule i suchasne, c. 432.
40. A. Yurchenko. Khotinskoye vosstaniye (K istorii borby krestian severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918 – 1919 gg.) [Khotyn Uprising (To the History of the Struggle of the Peasants of Northern Bessarabia Against the Austro-Hungarian and Romanian Invaders in 1918 – 1919)], Kiyev, Politizdat Ukrainy, 1948, c. 13.
41. Anuarul statistic al României 1939 și 1940, p. 60.
42. O. Dobrzhanskyi, Yu. Makar, O. Masan, Khotynshchyna: Istorychnyi narys [Khotyn Region: Historical Review], Chernivtsi, Molodyi bukovynets, 2002, c. 2163.

43. V.M. Zapolovskyi, S.D. Osachuk, Bukovyna: natsionalni rukhy ta sotsialno-politychni protsesy 1918 – 1944 rr. Pohliad dyplomativ (Dokumenty) [Bukovyna: National Movements and Socio-Political Processes 1918 – 1944 Diplomatic View (Documents)], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2007, c. 101.
44. V.M. Zapolovskyi, S.D. Osachuk, Bukovyna: natsionalni rukhy ta sotsialno-politychni protsesy 1918 – 1944 rr. Pohliad dyplomativ (Dokumenty), c. 104.
45. Sovetsko-rumynskiye otnosheniya 1917 – 1941. Dokumenty i materialy: V 2 t. – T. II: 1935 – 1941 / Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii; Ministerstvo inostrannykh del Rumynii [Soviet-Romanian Relations 1917 – 1941. Documents and Materials: In 2 volumes – Vol. II: 1935 – 1941 / Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation; Ministry of Foreign Affairs of Romania], Moskva, Mezhdunarodnyye otnosheniya, 2000, c. 311.
46. Anuarul statistic al României 1935 și 1936 [Statistical Yearbook of Romania 1935 and 1936], Busurești, Imprimeria Națională, 1937, p. 38.
47. Anuarul statistic al României 1935 și 1936, p. 39.
48. I. Bolovan. I.-A. Pop. Istoriya Rumynii, c. 572.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 93–100.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 93–100.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.93-100>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.85)«1939/1945»:323.12

© Олег Суровцев (Чернівці)

БУКОВИНСЬКІ ЄВРЕЇ У ЧАСИ ГОЛОКОСТУ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті на основі архівних матеріалів, опублікованих спогадів здійснюється ретроспективний аналіз подій та сучасних рефлексій Голокосту на теренах Буковини у роки Другої світової війни.

Наголошується, що буковинська єврейська громада в період радянської, німецько-румунської окупації краю зазнала жорстоких страждань та випробувань, величезних людських та матеріальних втрат, що суттєво підірвало соціальні, економічні, культурні позиції єврейського населення на Буковині. Фактично змінилось соціокультурне обличчя Чернівців та краю, цілі покоління буковинських євреїв були стерті з історичної пам'яті, назавжди зникли у пільмі історії.

Ключові слова: Голокост, Трансністрія, гетто, «авторизація», депортація, примар.

Oleg Surovtsev (Chernivtsi)

BUKOVYNIAN JEWS DURING THE HOLOCAUST: THE PROBLEM OF PRESERVING HISTORICAL MEMORY

Abstract. *In the article, based on archival materials, published memoirs, a retrospective analysis of events and contemporary reflections of the Holocaust on the territory of Bukovina during the Second World War is carried out. During the Soviet, German-Romanian occupation of the region, the Bukovinian Jewish community suffered severe suffering and trials, huge human and material losses, which greatly undermined the social, economic and cultural positions of the Jewish population in Bukovina. In fact, the socio-cultural face of Chernivtsi and the region changed, entire generations of Bukovinian Jews were erased from historical memory, forever disappeared into the darkness of history.*

From the late 80's – early 90's XX century. in the conditions of the collapse of the USSR and the emergence of an independent Ukraine, it became possible to study the events of the Holocaust in the Chernivtsi region, to study the fate of Bukovynian Jews during the Second World War. Despite the mass emigration, in 1990-1995 the Jewish community of Chernivtsi published five collections of memories of Holocaust survivors of the Holocaust in Bukovina, erected a memorial sign at the scene of the shootings in the summer of 1941 and a memorial plaque on the Chernivtsi ghetto (in 2016 the efforts of the Jewish community of Chernivtsi to create a full memorial in the territory of the former ghetto).

Since 2010, the Museum of Jewish History and Culture of Bukovina has been established in Chernivtsi, and at the Chernivtsi National University there is a Center of Jewish studies, which is actively engaged in the study and promotion of Bukovina Jewish history, including the topic of the Holocaust.

Since 2017, work has begun on the creation of the Holocaust Museum in Chernivtsi in the building of the former memorial synagogue «Beit Kadish» on the territory of a Jewish cemetery, which aims to commemorate the memory of Bukovinian Jews who died during the Second World War.

Over the past 30 years, more than 65 monuments (memorials, plaques) have appeared in the Chernivtsi region to commemorate those killed in the Holocaust. However, around the Holocaust events in Bukovina, a memory conflict has arisen – it is about different interpretations of events (Ukrainian, Romanian, Jewish, post-Soviet narratives) and commemorative practices related to it. An example of the post-Soviet memory

* к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
PhD in History, Assistant Professor, the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0003-2821-1523
E-mail: o.surovtsev@chnu.edu.ua

of the Holocaust is the recently opened memorial in one of the districts of Chernivtsi (Sadgora), on the so-called "Kozak Hill", in memory of the executed Jews in the summer of 1941. The Soviet term "Great Patriotic War" is used in the inscription on the monument.

Keywords: *Holocaust, Transnistria, ghetto, «authorization», deportation, primar.*

Постановка проблеми. Голокост на теренах Буковини (Північна Буковина та Хотинщина), який здійснювався німецько-румунською владою у 1941 – 1944 роках, мав ряд особливостей та відмінних рис від геноциду євреїв на інших українських територіях в роки Другої світової війни. З-поміж них залишається недостатньо дослідженим питання щодо становища чернівецького єврейства в період румунської окупації міста 1941-1944 років, зокрема той факт, що в Чернівцях змогли вижити понад 14 тисяч євреїв; те, що переважна більшість буковинського єврейства (понад 75 тисяч) були ліквідовані не на території його проживання, тобто на території Буковини, а в ході депортацій у транзитних таборих та безпосередньо у таборих і гетто Трансїстрії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Певну увагу долі буковинського єврейства в роки Другої світової війни приділяють науковці Румунії, США, Ізраїлю. Насамперед варто відзначити роботу генерального секретаря Асоціації (Союзу) румунських євреїв М.Карпа¹. Він мав не лише доступ до низки німецьких та румунських документів, але й був свідком Голокосту в Румунії в період правління І.Антонеску. У монографії доктора історії Р. Іоаніда² значна частина матеріалу присвячена трагедії єврейського населення Буковини. Ґрунтовні праці ізраїльського історика Ж.Анчеля на високому науковому рівні розкривають сутність Голокосту в Румунії. Окремі розділи в них присвячені трагедії буковинських євреїв у роки Другої світової війни. Особливої уваги заслуговує 3-томна праця, присвячена Трансїстрії, яка була видана в Тель-Авіві у 2003 році³.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі архівних матеріалів, опублікованих спогадів здійснити ретроспективний аналіз подій та сучасних рефлексій Голокосту на теренах Буковини у роки Другої світової війни. Для досягнення мети автор ставить наступні **завдання**:

- означити особливості та унікальні події Голокосту на теренах Буковини;
- показати сучасні рефлексії Голокосту у житті буковинців, у просторі м. Чернівці;
- проаналізувати сучасний стан збереження історичної пам'яті про загиблих буковинських євреїв.

Виклад основного матеріалу. Єврейська громада Буковини, з давніх-давен співіснуючи в мирі і злагоді, ввібрала в себе частину української, польської, румунської та особливо німецької культури і навпаки. Завдяки діловим якостям єврейських представників буковинської промислово-фінансової еліти, економіка краю розвивалася досить швидкими темпами. Саме зусиллями єврейства місто Чернівці до 1940 року зберегло атмосферу і вигляд австрійського міста, залишилося одним із визначних культурних, промислових, торговельних й особливо фінансових центрів Європи. Проте перебування Північної Буковини у 1918 – 1940 роках в складі королівської Румунії, яка з середини 30-х років зблизилася з нацистською Німеччиною, негативно позначилося на становищі єврейської громади. З кожним роком посилювались антисемітські тенденції, і це було лише початком жажливих випробувань та страждань буковинських євреїв.

Зі встановленням радянської влади у Північній Буковині та Хотинщині, після 28 червня 1940 року, симпатизуюча частина буковинських євреїв стала активним провідником у життя радянської влади. Разом з тим з перших днів радянської влади почався наступ на релігійне, громадсько-політичне та господарське життя іудеїв. Паралельно із ліквідацією приватної власності були розгромлені усі політичні та громадські єврейські організації, їхні представники зазнали репресій.

Наприкінці червня – на початку липня 1941 року в містах і селах Північної Буковини та Хотинщини румунські солдати, німецька поліція безпеки та СД (зондеркоманда 10б) почали в широких масштабах здійснювати пограбування, приниження та вбивства єврейського населення. На жаль, необхідно визнати, що у липні 1941 року частина буковинців, скориставшись воєнним протистоянням між радянською та румунською арміями, здійснювали антисемітські погроми, а саме з власної ініціативи винищували та грабували єврейське населення. Так, у Садгорі вчитель В.Русу проголосив себе начальником поліції та сформував загін з 20-25 осіб для здійснення антисемітського погрому. З його ініціативи понад 100 євреїв з Рогізни та Садгори були вбиті впродовж 5-6 липня⁴. Лише в липні-вересні 1941 року на теренах краю внаслідок антиєврейських погромів, акцій з боку румунської армії, німецької зондеркоманди 10б було вбито та закатовано понад 12 тисяч євреїв⁵.

Убивства єврейського населення Буковини відбувались в основному хаотично, безконтрольно. У другій половині липня 1941 року румунська влада поступово призупинила ці процеси й розпочала концентрацію єврейського населення в тимчасові гетто для подальшої депортації людей на територію Трансністрії. Гетто та транзитні табори були влаштовані в Чернівцях (найбільше гетто), Хотині, Сторожинці, Сокирянах, Вашківцях та в інших населених пунктах.

У Чернівцях, окрім погромів і масових убивств єврейського населення, було спалено хоральну синагогу «Темпль». Євреїв свавільно виселяли з помешкань, грабували, калічили. Румунські війська та війська німецького гестапо без розбору розстрілювали людей, багатьох було депортовано на примусові роботи. Євреям було заборонено з'являтися в місті після 14.00, а з серпня 1941 року для єврейського населення стало обов'язковим носити жовту зірку поверх одягу⁶.

Злочини проти буковинського єврейства здійснювались військовою та цивільною владою Румунії на чолі з І.Антонеску. В жодній країні, окрім гітлерівської Німеччини, знищення євреїв не сягнуло таких масштабів, як в Румунії. Керівництво Румунії в липні-вересні 1941 року руками солдатів, жандармів та частини місцевого населення намагалося швидко розправитись з буковинськими євреями, вважаючи їх носіями комуністичних ідей, прихильниками Радянського Союзу, ворогами румунської нації, причому вирішальним у цих подіях став географічний або територіальний принцип. Аналогічну політику у вирішенні «єврейського питання» у 1941 році здійснювала Угорщина в Югославії (Банат), Німеччина в Україні (Кам'янець-Подільський), у 1943 році Болгарія в Тракії та Македонії. Ці країни поспішали ліквідувати єврейське населення на тих територіях, на які претендували ворожі держави. Після воєнних поразок наприкінці 1942 року Румунія зупинила масове знищення євреїв, що дозволило зберегти життя приблизно 25 тисячам буковинців.

Захоплюючи Північну Буковину, керівництво Румунії на чолі з генералом І.Антонеску, як союзниці гітлерівської Німеччини, мало заздалегідь розроблений план вирішення «єврейського питання» в краї. Однією з його складових був намір використовувати буковинських євреїв на примусових роботах на користь румунської держави та для підтримання економічної стабільності на окупованій території. Вже 30 липня 1941 року генерал-губернатор Буковини Корнелій Калотеску видав наказ № 1307⁷, який містив заходи щодо організації та регламентації примусових робіт для єврейського населення. Для чернівецьких єврейських робітників був встановлений робочий режим з 8.00 до 12.00 та з 15.00 до 19.00, щодня вранці та після обіду проводилась перевірка присутніх на робочих місцях. Окрім того, Рекрутський відділ генерал-губернаторства уповноважував власників підприємств, майстерень, магазинів вживати заходів та повідомляти відповідні органи в разі відсутності або інертності євреїв на роботі, пропаганди ними «руйнівних ідей», що передбачало для цих людей негайну депортацію. Євреїв направляли на примусові роботи в директори, адміністративні органи повітів, претур, волостей, до військових і жандармських установ, навчальних, лікувальних закладів, на державні чи приватні транспортні, промислові підприємства й у різні ремісничі майстерні. Буковинські євреї працювали навіть водіями в німецькому консульстві в м.Чернівці⁸. Для проведення жорсткої регламентації життя і роботи євреїв окупаційна влада створила в Північній Буковині та Хотинщині до кінця 1941 року приблизно 20 юденратів (єврейські ради), які склались з 5-12 осіб⁹.

Історія буковинського єврейства у роки Голокосту спростовує один із найрозповсюдженіших міфів про Голокост, що нібито тисячі євреїв покійно йшли на смерть. Наприклад, у Чернівцях існувала антинацистська організація, яка підтримувала тісний зв'язок з радянським підпіллям. Вона почала діяти вже у перші дні після вступу в місто німецько-румунських військ і не припиняла своєї боротьби до березня 1944 року. Створили її та першими керівниками були Мартін Батеро, Янош Дейч і Леон Рейтер. За документами, список членів організації нараховував 147 осіб¹⁰.

Славу чернівецького «Валенберга» здобув адвокат Гжегош Шимонович, поляк за походженням, який, використовуючи дружні стосунки з чилійським консулом у Бухаресті, більше року видавав буковинським євреям чилійські паспорти і допомагав виїхати за кордон. Цією можливістю скористались, за нашими підрахунками, понад 500 євреїв, переважно біженців із Польщі¹¹.

Показовою була діяльність Адольфа Гершмана – «президента» єврейської общини гетто Жмеринки. Він був юристом, випускником Віденського університету, якого було депортовано з Чернівців. Особисті зв'язки з румунською владою та талант керівника дозволили А.Гершману зберегти життя більше восьми тисячам в'язнів та забезпечити їм терпиме існування. Героїчні, мужні вчинки здійснював чернівецький адвокат Соломон Шренцель, який для спасіння буковинців

організував єврейську общину в таборі м. Бершадь, яка намагалась допомогти усім депортованим. Гідна уваги також діяльність лікаря Йосифа Зільбера, який народився на Кіцманщині і був депортований в Трансністрію, де став відомим у таборі м.Копайгород Вінницької області як безвідмовний лікар.¹²

Проаналізувавши накази Іона Антонеску, рішення Ради міністрів, розпорядження військової та цивільної влади на Буковині, можна виокремити такі основні причини депортації буковинського єврейства: це була одна з основних складових плану вирішення «єврейського питання» в Румунії; в документах завжди фігурує теза «для етнічного очищення Північної Буковини від єврейсько-комуністичного режиму», тобто ідеологічно нав'язувалось, що євреї підтримують ворога – радянську владу; для витіснення єврейського населення з громадсько-політичного, економічного життя краю. На теренах Північної Буковини та Хотинщини були утворені лише транзитні гетто для євреїв, яких депортували в Трансністрію.

13 липня 1941 року розпочалась перша хвиля депортації буковинських євреїв, що охопила територію Сокирянського та Кельменецького районів. З 11 жовтня до середини листопада 1941 року в рамках другої хвилі за Дністер було депортовано більше 55 тис. євреїв краю, в тому числі понад 28 тисяч – з Чернівців та декілька тисяч буковинців з табору Вертюжани. У червні-вересні 1942 року відбувалася третя хвиля депортації, що зачепила в основному чернівецьких євреїв. Тоді у Трансністрію було депортовано 4790 євреїв¹³. Згідно з проведеними автором підрахунками, з Північної Буковини та Хотинщини у Трансністрію впродовж 1941-1942 років було депортовано майже 75 тисяч євреїв.

Депортовані буковинські євреї, що зуміли пережити зиму 1941 – 1942 років, у подальшому досить швидко адаптувались до трансністрійських умов і використали знання румунської мови, щоб налагодити контакти з румунською військовою владою. Буковинським євреям, що не втратили зв'язок із общинним життям та не зазнали тотальної радянської, які мали можливість через хабарі отримувати допомогу від родичів у Чернівцях, вдалося в трансністрійських таборах об'єднати приречених людей, організувати більш-менш пристойне існування та систему взаємодопомоги, створити ніби державу в державі. Внаслідок стрімкого наступу радянських військ і відповідно швидкого відступу румунських, останні не зуміли реалізувати свої плани щодо остаточного вирішення «єврейського питання» у Трансністрії. До Чернівецької області залишки колись могутнього буковинського єврейства (за нашими підрахунками понад 10 тисяч) добирались по-різному: потягом, автомашиною чи на бронетехніці, підводами небайдужих селян або просто пішки.

Як відомо, після війни головною проблемою для сталінського керівництва в Західній Україні стала боротьба проти ОУН та УПА, яка тривала до середини 50-х років і яка подекуди примушувала радянську владу розглядати українське населення як нелояльне до неї. Щодо єврейства, то, враховуючи величезні жертви від рук нацистів та їх пособників, серед яких була й частина місцевого населення, його лояльність до радянської влади, здавалося б, не мала піддаватися сумніву. Проте у ставленні до буковинських євреїв місцева радянська влада від початку виявила певну упередженість.

На відміну від центральних, східних районів України, де в цей час уже доволі виразно проявилась негласна заборона на повернення єврейства з евакуації, в Північній Буковині цьому не перешкождали, але негативні тенденції вже простежувались. Одним з найважливіших заходів радянської влади на західноукраїнських землях, спрямованих на використання місцевого населення для досягнення військових, економічних та політичних завдань, стало проведення масової, а точніше, тотальної військової та трудової мобілізації. Буковинські євреї не стали винятком. Чимало їх переховувалося під час проведення радянських мобілізацій. Частина врятованого буковинського єврейства, пам'ятаючи події 1940 року, швидко розчарувалась у комунізмі, в соціалістичному «справедливому» ладі радянського зразка. Аналізуючи спогади, варто зазначити, що євреї досить часто дорікали радянській владі, що вона відмовилася визнати їхній особливий статус як жертв геноциду й прагне активно використовувати їх на фронті. За таких умов думка про еміграцію охоплювала все ширші кола буковинського єврейства. У 1944-1946 роках в Румунію виїхали 22307 осіб, в тому числі 7133 чоловіки, 10072 жінки, 5102 діти, більшість з яких становили євреї¹⁴. Єврейське населення Північної Буковини, що емігрувало до Румунії, досить швидко покинуло її в рамках операції «Бріха».

Доля буковинських євреїв до, у роки та після Другої світової війни досить переконливо простежується через призму спогадів. Фонд візуальної історії Шоа, – Фонд Стівена Спілберга, –

зібрав понад 50 тисяч свідчень очевидців, з яких майже 2 тисячі належать буковинським євреям, що пережили Голокост¹⁵. Перебуваючи у США і працюючи у Меморіальному музеї Голокосту у м. Вашингтон у 2008 році, автор отримав можливість прослухати та проаналізувати декілька десятків відеоінтерв'ю, які, на наш погляд, є найбільш вдалими та інформативними для глибшого розуміння подій Голокосту у Північній Буковині та Хотинщині у 1941-1944 роках. Опрацьовуючи спогади, нами було помічено цікаву тенденцію, – майже половина виявлених респондентів вказали, що вони буковинські євреї, проте насправді вони народились на радянській території, яка у роки війни називалась Трансністрія, зокрема у сучасній Вінницькій та Одеській областях. Таку ситуацію можливо пояснити тим, що значна частина подільських євреїв після 1944 року масово почала переселятись до Північної Буковини, розуміючи, що прикордонна область дає більші можливості мігрувати на Захід, аби краще влаштувати своє життя. Цей факт також є додатковим доказом того, що з таборів Трансністрії саме буковинських євреїв повернулось не більше 10 тисяч.

Також важливим джерелом є мемуари, опубліковані Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е.Штейнбарга протягом 1991-1996 років у 5-х випусках «Вісника» (свідчення в'язнів нацистських таборів-гетто)¹⁶. Частина спогадів, зібраних Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е.Штейнбарга, була перевидана Є.Фінкель та М.Вінклером німецькою мовою в 2005 році у Відні¹⁷. На наш погляд, досить вдалою стала публікація свідчень буковинців, які пережили Голокост, під назвою «Колись Чернівці були гебрійським містом»¹⁸. Ці спогади були зібрані влітку 1996 року на Буковині студентами Інституту Східної Європи та Вільного університету в Берліні. Інтерв'ю записувалися на аудіокасети, а згодом перетворювалися на оповідні тексти.

Таким чином, свідчення тих, хто пережив Голокост, дають змогу зазирнути у такі сфери життя буковинського єврейства до, під час та після Другої світової війни, які неспроможна висвітлити офіційна історіографія. Значна частина спогадів буковинського єврейства опублікована за кордоном німецькою, англійською, румунською мовами або на івриті, що робить їх недоступними для широкого використання та дослідження в Україні. Спогади буковинських євреїв за змістом та цінністю є неоднорідними і значно різняться залежно від соціального походження людини, мовного середовища, рівня освіти, майнового стану та від багатьох суб'єктивних факторів у житті кожного окремо взятого респондента.

Нерідко архівні джерела спростовують усталені стереотипи щодо подій, оцінок діяльності окремих людей у роки Голокосту. Не є винятком і події довкола чернівецького єврейства у 1941 – 1944 роках. Фактично дозволи на право залишитись у Чернівцях, так звані «авторизації», в багатьох випадках видавались за значні суми грошей, через хабарі. Цікаві подробиці процесу видання «авторизацій» та інших дозвільних документів, що давали право залишитись на Буковині, містить рапорт комісії від 5 лютого 1942 року, що була створена для розслідування обставин утворення гетто та здійснення депортації з Чернівців у жовтні-листопаді 1941 року¹⁹.

З цього джерела дізнаємось, що станом на 23 жовтня 1941 року у Чернівцях та Чернівецькому повіті залишалось понад 10 тисяч євреїв, які були звільнені від геттоїзації та депортації²⁰. Більшість з них володіли документами з підписами вищого керівництва, але досить часто без вказування конкретних прізвищ власників цих документів, тому використовувались багатьма людьми. Частина євреїв мала декілька «авторизацій», а заможне єврейство залишалось перебувати у кращих умовах.

Звинувачення у хабарництві та допомозі єврейському населенню було висунуто примарю Т.Поповичу, секретарю примарії К.Бучевському, майору М.Ілієску, командирю 1 жандармського батальйону майору та керівнику гетто Н.Якубеску, офіцерам Д.Гунгуляку, Ж.Поповичу (родич Т.Поповича), голові директорату румунізації В.Павелеску, декільком адвокатам та священикам²¹.

Анонімні повідомлення вказують, що примар Т.Попович спекулював «авторизаціями», беручи хабарі у розмірі від 40 до 100 тисяч леїв з родини. Наприклад, за «авторизацію» для Генріха Гольдмана примар отримав хабар у 50 тисяч леїв і подарунок – швейцарський годинник «Доха»²². Також комісією були зафіксовані факти звільнення євреїв з гетто за усним дозволом Т.Поповича («pentru Dl. Primar»).

Щодо К.Бучевського, то комісія збрала інформацію, що він декілька разів вивозив євреїв з гетто на власному авто, допоміг отримати авторизацію родинам Арнольд, Мельцер, Кніпель, Дехтяр та іншим, а також звільняв євреїв від депортації навіть на вокзалі під час відправлення потяга²³.

Найбільший хабар, за даними комісії, – 2 млн. леїв і коштовне кольє, – отримав представник військової влади на Буковині майор М.Ілієску за «авторизацію» для єврея Й.Вебера, який очолював

оркестр у готелі «Чорний орел» і згадується як багата, впливова людина (кахан). Для порівняння, майор Н.Якобеску отримував за звільнення від депортації 15 – 20 тисяч леїв за кожного члена родини²⁴. У хабарництві були запідозрені також підлеглі майора Н.Якубеску: майор Геманару, капітан Андриєску, лейтенант Кривяну.

Комісією також було встановлено, що адвокат І.Віленку та Ж.Попович видавали «авторизації» для євреїв, що були у списках сигуранци як «небезпечні» для Румунії. Зокрема, Соломон Віртнер, який працював у 1940 році у ідальні радянської військової частини, Г.Мендель, який був контрабандистом, С.Вітнер та Л.Корнер, котрі виготовляли фальшиві документи. Про голову департаменту румунізації В.Павелеску комісія дізналась, що він отримав від єврея на прізвище Тутман 250 тисяч лей за звільнення з гетто та подальшої депортації у Трансністрію²⁵.

До того ж були непоодинокі випадки, коли священики видавали євреям за певні суми грошей сертифікати про хрещення, що давало надію для цих людей уникнути переслідувань. Зокрема, Сильвестр Пігуляк із Звеничина видав чернівецьким євреям 600 таких сертифікатів, беручи за кожен 15 – 20 тисяч леїв. Священик греко-католицької церкви у Боянах на прізвище Бубук у такий спосіб видав єврейському населенню 250 сертифікатів про хрещення. Також комісія володіла інформацією про підроблені сертифікати євангелістського священика Шнапа та римо-католицького на прізвище Новакій, які видали євреям відповідно 200 і 50 документів про зміну віросповідання²⁶.

Люди, які не володіли достатніми коштами, не могли отримати дозвіл, навіть якщо вони за професією чи іншою умовою потрапляли під інструкцію. Особи, які отримали дозвіл на проживання у Чернівцях, повинні були розлучитись із своєю сім'єю – дітьми, дружиною, батьками, оскільки дозвіл не розповсюджувався на них. Більшість з них поступово до середини листопада 1941 року були депортовані.

Отже, буковинська єврейська громада в період радянської, німецько-румунської окупації краю зазнала жорстоких страждань та випробувань, величезних людських та матеріальних втрат, що суттєво підірвало соціальні, економічні, культурні позиції єврейського населення на Буковині. Фактично змінилось соціокультурне обличчя Чернівців та краю, цілі покоління буковинських євреїв були стерті з історичної пам'яті, назавжди зникли у п'їтьмі історії.

З початку 90-х років ХХ ст. в умовах незалежності України стало можливим дослідження подій Голокосту, вивчення долі буковинських євреїв у роки Другої світової війни. Єврейська громада Чернівців, незважаючи на масову еміграцію у 1990-х роках, опублікувала декілька збірників спогадів, встановила пам'ятний знак на місці розстрілів улітку 1941 року та встановили меморіальну дошку про чернівецьке гетто для вшанування пам'яті усіх чернівецьких євреїв.

Меморіальна дошка про чернівецьке гетто була встановлена у 1998 році після звернення до Чернівецької міської ради Товариства єврейської культури ім. Е.Штейнбарга і Чернівецької асоціації в'язнів нацистських гетто та концтаборів. До 1998 року існувала інша меморіальна дошка, присвячена пам'яті жертв чернівецького гетто. Станом на 1998 рік вона мала вже занедбаний вигляд, тому було прийнято рішення встановити новий меморіальний знак. Фактично сьогодні існують дві меморіальні дошки, оскільки попередня не була демонтована. Сучасна меморіальна дошка являє собою гранітну плиту червоного кольору прямокутної форми, на якій викарбувано і пофарбовано золотистою фарбою наступний напис українською мовою та на івриті: «У цій частині міста в 1941 році було чернівецьке гетто, в якому було ув'язнено 50000 євреїв». Між текстами на івриті і українською мовою зображено «Маген Давід» – емблема у формі шестикутної зірки (гексаграми).

У 2010 році у Чернівцях був утворений Музей історії та культури євреїв Буковини, при Чернівецькому національному університеті з'явився Центр юдаїки, які активно займаються дослідженням та популяризацією історії Буковини, вивчають роль і місце у ній єврейського населення. Найпомітнішими, на наш погляд, академічними подіями, пов'язаними з подіями Голокосту і відбулись у Чернівцях, були: у 2008 році – міжнародна конференція, проведена у ЧНУ спільно із Вашингтонським Меморіальним музеєм та у 2016 році міжнародний науковий круглий стіл, – проведений ЧНУ спільно з Музеєм історії та культури євреїв Буковини, присвячений 75-ій річниці створення гетто у Чернівцях.

З 2017 року розпочались роботи по створенню Музею Голокосту на Буковині, який має на меті увіковічнити пам'ять про загиблих буковинських євреїв у роки війни. Спільними зусиллями, сподіваємось, за декілька років Музей Голокосту у Чернівцях відчинить свої двері для відвідувачів.

- ¹ Carp M. Carte neagra. Suferintele evreilor din Romania. 1940-1944. Bucuresti, 1946-1948, vol. I-III.
- ² Radu I. The Holocaust in Romania: the Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944. Chicago: Ivan R. Dee, 2000, 352 p.
- ³ Ancel J. Transnistriya 1941-1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries Vol. 1-3, Tel Aviv, University, 2003.
- ⁴ Ancel J. Transnistriya 1941-1942, vol. 3, p. 104.
- ⁵ Державний архів Російської Федерації (ДАРФ) [State Archive of the Russian Federation], ф Р-7021 Матеріали НДК по Чернівецькій області [Materials of NDC in Chernivtsi region], оп. 71, *спр.* 125 *Статистичні дані щодо людських та матеріальних втрат по Чернівецькій області, які були нанесені у період фашистської окупації* [Statistical data on human and material losses in the Chernivtsi region, which were inflicted during the fascist occupation], арк. 12.
- ⁶ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО) [State Archives of Chernivtsi Oblast], ф 307 Губернаторство Буковина 1941-1944 [Governorate of Bukovina, 1941-1944], оп. 1, *спр.* 2952 *Переписка щодо обов'язкового носіння єврейським населенням м. Чернівці "зірки Давида"* [Correspondence concerning the obligatory wearing of "the stars of David" by the Jewish population of Chernivtsi], арк. 1.
- ⁷ ДАЧО, ф 307 Губернаторство Буковина 1941-1944 [Governorate of Bukovina, 1941-1944], оп. 1, *спр.* 2426 *Наказ та документи про опис єврейського майна у м. Чернівці* [Order and documents on the description of Jewish property in Chernivtsi], арк. 2.
- ⁸ ДАЧО, ф 307 Губернаторство Буковина 1941-1944 [Governorate of Bukovina, 1941-1944], оп. 3, *спр.* 39 *Список євреїв, які були залучені на роботу до німецького консульства у м. Чернівці* [List of Jews who were recruited to work at the German Consulate in Chernivtsi], арк. 1-7.
- ⁹ Хонигсман Я. Катастрофа евреев Западной Украины [The catastrophe of Jews in Western Ukraine], Львов, 1998, с. 114.
- ¹⁰ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто [E.Shteynberg Chernivtsi Society of Jewish Culture. Herald. People remain people. Testimonies of prisoners of fascist ghetto camps] / под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло, Черновцы, 1996, Вып. 5, с. 12-21.
- ¹¹ ДАЧО, ф 307 Губернаторство Буковина 1941-1944 [Governorate of Bukovina, 1941-1944], оп.3, *спр.* 10 *Колекція документів, звітів, листування між румунськими відомствами, різноманітні дозволи стосовно єврейського населення Буковини 1941-1942* [Collection of documents, reports, correspondence between Romanian departments, various permits for the Jewish population of Bukovina 1941-1942], арк. 257.
- ¹² Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник [E.Shteynberg Chernivtsi Society of Jewish Culture. Herald], Вып. 5, с. 41.
- ¹³ ДАЧО, ф 307 Губернаторство Буковина 1941-1944 [Governorate of Bukovina, 1941-1944], оп. 1, *спр.* 244 *Рапорт Військового кабінету при губернаторстві Буковина про депортацію євреїв у червні 1942* [Report of the Military Cabinet at the Governorate of Bukovina on the Deportation of Jews in June 1942], арк. 1-4.
- ¹⁴ Mordechai Altshuler. Soviet "Transfer" of Jews from Chernovtsy Province to Romania, 1945-1946, in "Jews in Eastern Europe", 1998, № 2, p. 62.
- ¹⁵ USC Shoah Foundation Institute / [режим доступу] <http://vhaonline.usc.edu/about/about>
- ¹⁶ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник [E.Shteynberg Chernivtsi Society of Jewish Culture. Herald], Вып. 1-5.
- ¹⁷ Finkel J., Winkler M. Judenaus Czernowitz Ghetto, Deportation, Vernichtung 1941-1944. Uberlebendeberichten (Ausdem Russischen von Kateryna Stetsevych), Wiehn, 2005, 142 p.
- ¹⁸ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців [Once Chernivtsi was a city of Hebrew ... Evidence of eyewitnesses] / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998, 232 с.
- ¹⁹ USHMM (United States Holocaust Memorial Museum), RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 5
- ²⁰ USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 31
- ²¹ USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 40
- ²² USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 48
- ²³ USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 4,
- 45
- ²⁴ USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 44
- ²⁵ USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 27,
- 31
- ²⁶ USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 47-
- 53

Reference

1. Carp M. Carte neagra. Suferintele evreilor din Romania. 1940-1944. Bucuresti, 1946-1948, vol. I-III.
2. Radu I. The Holocaust in Romania: the Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944. Chicago: Ivan R. Dee, 2000, 352 p.
3. Ancel J. Transnistriya 1941-1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries Vol. 1-3, Tel Aviv, University, 2003.
4. Ancel J. Transnistriya 1941-1942, vol. 3, p. 104.
5. Derzhavnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii (DARF), f. R-7021 Materialy NDK po Chernivetskii oblasti, op. 71, spr. 125 Statystychni dani shchodo liudskykh ta materialnykh vtrat po Chernivetskii oblasti, yaki byly naneseni u period fashystskoi okupatsii, ark. 12.
6. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti (DACHO), f. 307 Hubernatorstvo Bukovyna 1941-1944, op. 1, spr. 2952 Perepyska shchodo oboviazkovoho nosinnia yevreiskym naseleнням m. Chernivtsi "zirky Davyda", ark. 1.
7. DACHO, f. 307 Hubernatorstvo Bukovyna 1941-1944, op. 1, spr. 2426 Nakaz ta dokumenty pro opys yevreiskoho maina u m. Chernivtsi, ark. 2.
8. DACHO, f 307 Hubernatorstvo Bukovyna 1941-1944, op. 3, spr. 39 Spysok yevreiv, yaki byly zalucheni na robotu do nimetskoho konsulstva u m. Chernivtsi, ark. 1-7.
9. Khonigsman Ya. Katastrofa evreyev Zapadnoy Ukrainy. Lvov. 1998. c. 114.
10. Chernovitskoe obschestvo evreyskoy kul'turyi im. E.SHteynbarga. Vestnik. Lyudi ostayutsya lyudmi. Svidetelstva uznikov fashistskikh lagerey-getto / pod red. E.M. Finkel, P.V. Ryihlo, CHernovtsy, 1996, Vyip. 5, c. 12-21.
11. DACHO, f 307 Hubernatorstvo Bukovyna 1941-1944, op.3, spr. 10 Kolektsiia dokumentiv, zvitiv, lystuvannia mizh rumunskymy vidomstvamy, riznomanitni dozvol'y stosovno yevreiskoho naseleння Bukovyny 1941-1942, ark. 257.
12. Chernovitskoe obschestvo evreyskoy kul'turyi im. E.SHteynbarga. Vestnik, Vyip. 5, s. 41.
13. DACHO, f 307 Hubernatorstvo Bukovyna 1941-1944, op. 1, spr. 244 Raport Viiskovoho kabinetu pry hubernatorstvi Bukovyna pro deportatsiiu yevreiv u chervni 1942, ark. 1-4.
14. Mordechai Altshuler. Soviet "Transfer" of Jews from Chernovtsy Province to Romania, 1945-1946, in "Jews in Eastern Europe", 1998, № 2, p. 62.
15. USC Shoah Foundation Institute / [режим доступу] <http://vhaonline.usc.edu/about/about>
16. Chernovitskoe obschestvo evreyskoy kul'turyi im. E.SHteynbarga. Vestnik, Byip. 1-5.
17. Finkel J., Winkler M. Judenaus Czernowitz Ghetto, Deportation, Vernichtung 1941-1944. Uberlebendeberichten (Ausdem Russischen von Kateryna Stetsevych), Wiehn, 2005, 142 p.
18. Kolys Chernivtsi byly hebreiskym mistom... Svidchennia ochevydtsiv / Pereklad Petra Rykla. – Chernivtsi: Molodyi bukovynets, 1998, 232 s.
19. USHMM (United States Holocaust Memorial Museum), RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 5.
20. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 31.
21. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 40.
22. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 48.
23. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 4, 45.
24. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 44.
25. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 27, 31.
26. USHMM, RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936-1948, reel 14, p. 47-53.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 101–108.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 101–108.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.101-108>
hj.chnu.edu.ua

УДК 327.56 (5-15)

© Володимир Фісанов (Чернівці)

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У РОКИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОПУБЛІКОВАНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА СУЧАСНОЇ КІНОДОКУМЕНТАЛІСТИКИ)

Стаття присвячена маловивченим аспектам політичного й військового перебігу подій на Близькому Сході у роки холодної війни – від розподілу Палестини на дві держави і до середини 50-х років. У центрі уваги протидія двох супердержав США та СРСР за впливи на арабські країни.

У даній статті використані маловідомі документальні матеріали, а також відображення деяких описуваних міжнародних подій у сучасній кінодокументалістиці.

З'ясовано, що у досліджуваний період здійснювались перші кроки політики великої іноземної військової допомоги і співробітництва з питань розвитку на Близькому Сході насамперед з боку СРСР і США. Підкреслено, зокрема, що тоді сформувалися 2 міжнародні коаліції – монархічні арабські режими та Ізраїль підтримувалися офіційним Вашингтоном, а національні революційні режими, де до влади прийшли військові (Єгипет, Сирія), співпрацювали з Москвою.

Ключові слова: Близький Схід, Великобританія, США, СРСР, Ізраїль, Єгипет, Ліван, доба холодної війни, постачання зброї, кінодокументалістика

Volodymyr Fisanov (Chernivtsi)

PROBLEMS OF INTERNATIONAL GOVERNANCE IN THE MIDDLE EAST DURING THE COLD WAR PERIOD (ON PUBLISHED DOCUMENTS AND MODERN CINEMA DIGITAL COLLECTION)

Abstract. *The article is devoted to little-known aspects of the political and military developments in the Middle East during the Cold War – from the division of Palestine into two states and until the mid-1950s. The focus is on the confrontation between the two superpowers of the United States and the USSR for their influence on Arab countries.*

This article uses little-known documentary material, as well as the display of some of the described international events in contemporary film documentaries.

It was clarified that in the investigated period the first steps of the policy of large foreign military aid and cooperation on development issues in the Middle East were carried out, first of all, on the part of the USSR and the USA. It was emphasized in particular that then two international coalitions were formed – the monarchical Arab regimes and Israel were supported by the official Washington, and the national revolutionary regimes, where the military forces came to power (Egypt, Syria), cooperated with Moscow.

Keywords: *Middle East, Great Britain, USA, USSR, Israel, Egypt, Lebanon, Cold War, supply of weapons, digital cinema collections.*

* д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Professor, Head of international information, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0001-6550-8903

E-mail: vfisanov@gmail.com

Актуальність теми. Історія міжнародних відносин у ХХ ст. усе ще викликає неабиякі наукові й політичні дискусії, зіткнення поглядів учених та експертів-міжнародників із найбільш контроверсійних подій, особливо повоєнного часу, які до сьогодні впливають на розвиток тих чи інших субрегіонів. Особливу увагу у зв'язку із цим привертає Близькосхідний конфлікт, котрий розвивався після Другої світової війни за найбільш драматичними сценаріями і, на жаль, не завершився ще донині. Намагання в умовах сьогодення розібратися у першопричинах конфлікту, ретроспективно їх осмислити має допомогти, на нашу думку, не тільки історикам, а й експертам і дипломатам по-новому поглянути на шляхи його вирішення на початку ХХІ століття.

Мета статті. У запропонованій науковій розвідці спробуємо висвітлити деякі маловивчені аспекти політичного й військового перебігу подій на Близькому Сході у роки холодної війни – від розподілу Палестини на дві держави і до середини 50-х років, акцентуючи увагу на арабо-ізраїльському протистоянні. У статті, зокрема, будуть використані маловідомі документальні матеріали, а також відображення цих міжнародних подій у сучасній кінодокументалістиці.

Серед джерел назвемо важливу публікацію документів у межах проекту «Міжнародного фонду демократія», присвячену початковому етапу й подальшому розгортанню Близькосхідного конфлікту у 1947 – 1956 роках і позиції СРСР у регіоні¹. У статті будуть також використані важливі документи із 4-томної публікації Паперів президента Д.Ейзенхауера, присвяченої його зовнішній політиці. Ідеться про том ХІХ, де знайшли відображення кроки його адміністрації на Близькому Сході, зокрема у геополітичному протистоянні з ССРСР доби М. Хрущова². Названі документи використані у пдф-версії.

Використовується також документальний фільм відомого журналіста Л. Млечіна, де відображені окремі аспекти стосовно маловідомих політичних кроків сталінського керівництва, пов'язаних із підтримкою утворення Ізраїлю в кінці 1947/48 роках³. Зрозуміло, що у сучасних історичних дослідженнях особлива увага приділяється позиції Ізраїлю. Адже його утворення відбувалося врозріз з проектами арабських сусідів. Мало того, з тих пір багато історичних подій на Близькому Сході трактуються і оцінюються арабами та євреями прямо протилежним чином. Так, якщо війна 1948-1949 рр. розуміється в Ізраїлі як така, що затвердила його право на існування, то в арабському світі вона представляється катастрофою.

Стан розробки теми. Історіографія аналізу причин і наслідків арабо-ізраїльського конфлікту та зовнішньої політики великих держав на Близькому Сході налічує сотні назв монографій і статей. Немає змоги проаналізувати хоча б невелику частку їх у межах цієї статті. Зауважимо, що сьогодні котуються наукові публікації із проблематики розгортання у регіоні геополітичних подій початку ХХІ ст.

Актуальні проблеми міжнародних стосунків на Близькому Сході, а також внутрішні аспекти розвитку держав регіону на сучасному етапі досліджувалися російськими вченими та експертами⁴.

Інтерес до подібних тем спостерігається і серед американських науковців. Один з них – Дж. Красна, співробітник Інституту з дослідження зовнішньої політики (США), який спеціалізується на проблемах Близького Сходу. У центрі уваги його дослідження актуальні дипломатичні аспекти перебігу подій у цьому складному регіоні і навколо нього⁵.

Проте проблематика формування національних держав на Близькому Сході та політика міжнародних гравців щодо них не знаходиться у центрі уваги істориків. Одна з головних причин такого стану речей, що вже після відомої Суецької кризи й до сьогодення у регіоні відбулися десятки конфліктів і дві широкомасштабні арабо-ізраїльські війни, не говорячи вже про палестинську інтифаду. А якщо до цього додати й сучасну Сирійську кризу... Отже, писати є про що. Тому то описувані нами події відійшли немовби на другий план, хоча їх перебіг потребує зовсім нового осмислення.

Серед наукових праць, які побачили світ не так давно, відзначу книгу одного з найбільш знаних чеських істориків останніх 30 років Яна Ваннера, котрий займається добою холодної війни на Близькому Сході, зокрема політикою адміністрації Д. Ейзенхауера у 1956-1960 роках. Автор, зокрема, концентрує увагу на перших кроках Сполучених Штатів і Радянського Союзу у регіоні, де після обмеження впливів традиційних акторів – Великобританії та Франції утворився «вільний простір» (free space for expansion) для інших гравців і обидві наддержави занадто боялися тоді дозволити одна одній просувати свої політичні інтереси у регіоні неконтрольовано й вільно⁶.

Аналізуючи українську історіографію, відзначаю, що значною мірою в ній переважає сучасна тематика вирішення арабо-ізраїльського конфлікту⁷, або ж розгляд політичної ситуації на Близькому Сході у тісній зв'язці із стратегічними пріоритетами зовнішньої політики України⁸.

Проблемам, дотичним до питань, порушених у цій публікації, зокрема важливим аспектам політики СРСР у часи відомої кризи 1967 р., присвятив свою статтю молодий харківський дослідник К. Каштанов⁹.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що навколо арабо-ізраїльського воєнно-політичного протиборства на початковому етапі й під час виникнення держави Ізраїль є чимало політичних міфів та, як би ми сьогодні сказали, помилкових суджень. Одним з них, до прикладу, є той, що США завжди (тобто упродовж ХХ століття) підтримували Ізраїль. Це твердження далеке від істини. До речі, саме Радянський Союз чи не одним з перших визнав цю країну. Причина такого «несподіваного» дипломатичного кроку офіційної Москви полягала в надії на «соціалістичний дух і практику» переселенців у Палестину, які, утворивши нову державу, мали б протистояти арабським «реакційним рухам», які під час світової війни підтримували нацистську Німеччину.

Ось чому М. Шаретт, який фактично очолював тогочасне агентство «Сохнут» з функціями МЗС, направив першу офіційну телеграму міністру закордонних справ В. Молотову у зв'язку із визнанням Ізраїлю СРСР вже 17 травня 1948 р., тобто через 2 дні після його проголошення. У цій телеграмі зокрема висловлювалась глибока вдячність за стійку позицію, зайняту радянською делегацією в ООН, на підтримку утворення незалежної і суверенної єврейської держави. Цікаво, що російський документаліст-міжнародник Леонід Млечін випустив фільм «Навіщо Сталін створив Ізраїль», але про це дещо нижче.

Відзначаю, що США визнали Ізраїль тоді лише *de facto*, а дипломатичне визнання відбулося пізніше. Як підкреслюють дослідники, визнання президентом Труменом Ізраїлю зустріло сильну протидію його державного секретаря Джорджа Маршалла. Під час першого десятиліття Ізраїлю його відносини зі США часто було важкими, оскільки останні намагалися примиритися з арабським націоналізмом в їх «помірній і радикальній версіях» (*moderate and radical versions*). Тільки у 1958 році, коли президент Ейзенхауер вирішив відмовитися від цих, спрямованих на примирення, кроків, було започатковано курс на довгострокове стратегічне партнерство з Ізраїлем¹⁰.

Тут приверну увагу читача до заявленої у цій статті теми кінодокументалістики та відображення у ній деяких аспектів міжнародних подій на Близькому Сході. Звернемося, зокрема, до доробку у сфері кінодокументалістики відомого російського журналіста-міжнародника Леоніда Млечіна. На його рахунок десятки фільмів про події громадянської війни у Росії, маловідомі сторінки дипломатичної боротьби у роки Другої світової війни та воєнно-дипломатичних баталій доби холодної війни.

Окремий блок кінодокументалістики присвячений автором карколомним геополітичним подіям на бурхливому Близькому Сході. Серед таких фільмів варто особливо відзначити стрічки – «Шестиденна війна», «Моссад – ліцензія на вбивство», «Навіщо Сталін створив Ізраїль». Перша тема хронологічно виходить за рамки цієї статті, а друга є дуже специфічною. Тому зупинимось на останній, бо у ній відображений хід геополітичних подій до проголошення у травні 1948 р. держави Ізраїль. І з досить несподіваного боку, що дає змогу об'єктивно подивитися на реальну підтримку тодішнім керівництвом СРСР Ізраїлю, який народжувався і «не підтримку» єврейських прагнень з боку західних країн, зокрема Англії та США.

По-перше, зауважу, що фільм «Навіщо Сталін створив Ізраїль» дуже добре структурований – професійно підібраний відеоряд супроводжується авторськими коментарями й цитуванням документальних джерел того часу, зокрема дипломатичного листування, щоденників та мемуарів. У центрі уваги документаліста дипломатичне протиборство великих держав за певний контроль над тодішньою повоєнною Палестиною. Справа полягала у тому, що Велика Британія, котра була вже не в змозі контролювати Палестину, вимушена була відмовитися від британського мандата над цим регіоном, що було підтверджено Резолюцією 181 ООН від 29 листопада 1947 р. У фільмі із використанням документів доведено, що протистояння між єврейським національним рухом та британською владою посилювалося у кінці 30-х років, коли уряд Рамсея Макдональда обмежив права переселення євреїв у Палестину. Це залишало євреїв один на один з нацистським режимом, який ставив за мету «остаточне вирішення» єврейського питання. Саме тому єврейські націоналісти вважали і нацистів, і британців ворогами, з якими вони будуть вести збройну боротьбу. Один з

епізодів, показаний у цьому фільмі, – вибух у готелі «Цар Давид», організований бойовиками «Іргун». Його наслідком була загибель представників воєнно-політичної британської адміністрації у Палестині. У 1946 р. Монтгомері ввів досить суворий воєнний стан. У ході каральних операцій британці захопили 2-х бойовиків «Іргуна», одного з яких було покарано 18 ударами палиць. Відповідь була такою. 29 грудня 1946 р. євреї захопили 1 майора і трьох англійських лейтенантів, котрих «публічно випоролі» теж 18 ударами. Такої публічної ганьби Британія знести не могла. Після цього британська влада відмовилася від публічних шмагань учасників національного руху і більше не виносила їм смертних вироків. Це був той жорсткий політичний фон, який змусив Британію у 1947 р. «передати ООН» долю Палестини.

Саме тоді Радянський Союз, намагаючись витіснити Англію з цього регіону, підтримав утворення єврейської національної держави у Палестині. Виступаючи на сесії Генасамблеї ООН, представник СРСР А. Громико (за вказівкою Сталіна) обґрунтував необхідність створення Ізраїлю, посилаючись на гіркий досвід Другої світової війни і заявивши при цьому, що було б «несправедливо ігнорувати» вимоги євреїв.

Геополітична ситуація складалася, як підкреслює Л. Млечін, таким чином. Англія підтримувала арабів. Адміністрація президента Трумена готувалася до виборів, і тому американці не дуже переймалися долею палестинських євреїв, у цілому дотримуючись нейтралітету у цьому питанні. СРСР тоді єдиний з великих держав виступив на підтримку єврейського визвольного руху. До речі, один із сприятливих факторів, як підкреслюють автори фільму, полягав у тому, що багато хто з палестинських євреїв дотримувався відверто соціалістичних поглядів. У кібуцах, до прикладу, поширеним було гасло: «Від кожного за здібностями, кожному за працею». До того ж, у Сталіна був в ООН не один голос, а цілих п'ять. Це були голоси власне самого СРСР, УРСР та Білоруської РСР, а також держав-сателітів – Чехословаччини та Польщі. Усього за Резолюцію ООН щодо створення двох держав у Палестині – арабської та єврейської – проголосували 33 країни. Англія утрималась. Як відзначає у своєму коментарі Л. Млечін: «Якщо б не Сталін, єврейська держава у Палестині навряд чи з'явилася»¹¹. Головне для Москви полягало у тому, щоби англійці пішли з Палестини і з часом не сталося так, як з Трансіорданією. Тут політичний сценарій був дещо інакший: відмовившись від мандата на цю територію, англійці уклали воєнний договір з Трансіорданією, перетворивши її фактично на британську військову базу. Отже, використавши цікаві документальні джерела, Л. Млечін, спираючись на призабуті кінокадри, створив цілісну картину підтримки сталінським СРСР створення Ізраїлю як важливої (тоді саме так здавалося) геополітичної точки власного протиборства із Заходом на Близькому Сході.

Важливо підкреслити і те, що однією із засадничих причин конфлікту на Близькому Сході є так би мовити «геостратегічний ідіотизм» великих держав, котрі свого часу досить часто «малювали» кордони між країнами, виходячи з власної геополітичної доцільності і не враховуючи при цьому ні етнічних меж, ані демографічних та соціально-економічних особливостей. Як зазначають експерти, сучасна державна конфігурація Близького Сходу – це багато в чому плід колоніальної політики ряду західних держав, причому демаркація постколоніальних кордонів мало зважала на регіональну, конфесійну та культурно-мовну ситуацію. Адже навіть перша детальна карта Палестини була складена британськими археологами, які взяли за основу дані із Біблії. Усе це створило підґрунтя для майбутніх конфліктів.

Дійсно, дуже напруженою була ситуація у регіоні напередодні відомої війни 1956 р., у якій на боці Ізраїлю брали участь також Британія і Франція. Звернемося до документів тієї доби. Як відзначалося у Запису бесіди від 2 серпня 1954 р. посла СРСР в Ізраїлі А.Н. Абрамова з прем'єром та МЗС Ізраїлю М. Шареттом, уряд Ізраїлю дуже занепокоєний наслідками для Ізраїлю евакуації англійських військ (десь близько 80 тис.) із зони Суецького каналу згідно з англо-єгипетською угодою у 1954 р. Шаретт у зв'язку із цим обговорював із депутатом британського парламенту Малалью можливість розміщення англійських військ на території Ізраїлю. «Така пропозиція, якщо вона буде зроблена, розглядатиметься з великою увагою», – сказав Шаретт. Однак у Форін Офіс до такої ідеї поставилися у цілому негативно. У подальшому Шаретт висловив думку, що у даний момент реальної можливості відновлення війни між Ізраїлем та арабами немає, оскільки Ізраїль «війни не бажає, а арабські країни до неї не підготовлені». Однак якщо американська політика надання військової допомоги арабським країнам буде продовжуватися, то через 3-4 роки співвідношення

сил зміниться на користь арабських країн і тоді араби розпочнуть війну проти Ізраїлю¹². Дійсно, карколомні події на Близькому Сході розпочалися через декілька років – під час Суецької кризи. Оскільки міжнародна криза назривала поступово і у неї були втягнуті «старі колоніальні» великі держави – Англія і Франція, США до 1956 р. були швидше спостерігачем, аніж актором у складній геополітичній грі, а «зростаюче втягнення» (growing involvement) у неї розпочалося значно пізніше¹³.

Проте повернемося до аналізу документів. Радянський Союз тоді, як відомо, спирався у своїй політиці на підтримку комуністичних і соціалістичних партій. Саме тому у серпні 1954 р. згадуваний вище посол А.Н. Абрамов зустрівся з відомим ізраїльським політичним діячем М. Сне, котрий на початку 50-х років розірвав із сіонізмом та мріяв про союз між Ізраїлем і СРСР. Ось що відзначав радянський дипломат після зустрічі з ним.

Сне сказав, що міжнародне становище Ізраїлю характеризується правлячими колами країни як найгірше, ніж будь-коли. Перемовини ізраїльського посла з Дж.Ф. Далесом завершилися повним провалом. Останній, зокрема, заявив йому, що США не будуть «змінювати свій політичний курс на Близькому Сході заради Ізраїлю». Він також порадив Ізраїлю закінчити «антиамериканську кампанію, припинити паніку і піти на поступки арабським державам». І далі у Записці посла ішлося про таке: «На моє запитання щодо проанглійської орієнтації Ізраїлю Сне сказав, що він не вірить у серйозність цих розмов»¹⁴.

З іншого боку, треба чітко уявляти, що Ізраїль (особливо у 50-ті роки) шукав стабільних, сильніших за нього союзників, котрі допомогли б йому у воєнно-політичному протистоянні з арабськими країнами, у яких він небезпідставно вбачав серйозну загрозу власній безпеці і самому існуванню держави. Уявлення щодо такої загрози можна зробити з іншого документа – Запису бесіди міністра закордонних справ СРСР В. Молотова із посланником Сирії в СРСР Ф. Аль-Хані (23 березня 1955 р.). Молотов, зокрема, запитав дипломата – «у чому ж полягає загроза Ізраїлю?». Хані сказав, що передусім загрозою для арабських країн є «сам факт існування Ізраїлю, який був створений у порушення всіх норм міжнародного права, на землі, вкраденій у арабів»¹⁵.

Зрозуміло, що арабські країни у протистоянні зі своїм небажаним сусідом намагалися консолідувати власні зусилля. На роль лідера в арабському світі претендував Єгипет. Проте, як зазначали деякі політики, його позиція була досить слабкою, бо в Єгипті бачили більшою мірою африканську, а не азіатську країну і тому вважалося, що він не зможе відіграти помітної ролі на Середньому Сході.

І все-таки політичне керівництво Ізраїлю, використовуючи свої зв'язки у Русі Неприєднання, намагалось розпочати переговори з тодішнім лідером Єгипту Г.А. Насером, так би мовити, «з чистого листа». Звертаємося до дипломатичної кореспонденції. Ось яку інформацію повідомив до Москви посол СРСР в Єгипті Е.Д. Кисильов після своєї розмови з Насером (21 липня 1956 р.). Єгипетський президент розповів йому про зустріч лідерів трьох держав на о. Бріоні (Югославія) у липні цього ж року – Д. Неру, Г. Насера і Й.Б. Тіто. Цитуємо текст телеграми дипломата: «Яке ж було здивування, коли Тіто прочитав листа [прем'єр-міністра Ізраїлю] Бен-Гуріона на раді трьох у Бріоні, передане через югославського посла у Брюсселі, у якому Бен-Гуріон у тоні покаяння заявляв, що попередня політика Ізраїлю була дійсно ворожою арабам й диктувалася інтересами США і Англії і що виною цьому була політика Шаретта, який підкорив інтереси Ізраїлю цим державам». У листі Бен-Гуріон запропонував, зокрема, приїхати у Бріоні та викласти умови врегулювання відносин Ізраїлю з арабськими країнами Насеру. «... На зустріч з Бен-Гуріоном Насер не погодився»¹⁶.

Зрозуміло, що західні держави як «старі гравці» у регіоні, так і новий актор США намагалися у той час стабілізувати економічну ситуацію насамперед в Ізраїлі. Про це, зокрема, повідомляв радянський дипломат А. Абрамов після згадуваної розмови з М. Сне у серпні 1954 р. Ось що читаємо у дипдокументі: «Мова також зайшла про американську фінансову корпорацію «Кун-Леб» (сьогодні цієї корпорації не існує. – В.Ф.), де був сконцентрований єврейський капітал США. Вона займає 3 місце після груп Моргана і Рокфеллера. ... Після війни корпорація скупила близько 100 західнонімецьких підприємств і була «ініціатором виплати німецьких репарацій Ізраїлю. Зараз вона добивається покращення відносин між Бонном та Ієрусалимом»¹⁷. Дійсно, проблема «компенсаційних репарацій» Ізраїлю, які були підтримані ізраїльським урядом та Конференцією з матеріальних претензій євреїв до Німеччини. ФРН погодилась, що «відшкодування» має носити насамперед символічний характер і головною тут має бути моральна сторона й «спроба навести міст над проваллям» у відносинах між

двома країнами, що утворилось у «фатальну добу господарювання» безвідповідального нацистського режиму. Угоду щодо репарацій було підписано 10 вересня 1952 р. у ратуші Люксембурга канцлером ФРН К. Аденауером та міністром закордонних справ Ізраїлю М. Шареттом. Згідно з договором, ФРН зобов'язалася виплатити Ізраїлю 3 млрд марок у товарній формі. Причому Ізраїль отримав право мати у ФРН торгове представництво, котре пізніше стало називатися ізраїльською місією у Кьольні¹⁸. Зрозуміло, що ця угода створювала сприятливі можливості для експорту західнонімецьких товарів і вивозу капіталів до Ізраїлю. Усе це сприяло початку німецько-ізраїльського політичного діалогу та подальшому економічному проникненню ФРН на Близький Схід.

Держави, котрі мали вплив у цьому регіоні відразу після Другої світової війни – Велика Британія і Франція, поступово відходили у тінь. Їх місце, з тим щоби запобігти геополітичним планам насамперед СРСР, намагалися зайняти Сполучені Штати. Ось що писав президент США Д. Ейзенхауер генералу Д. Макаргуру на початку січня 1952 р. Варто замислитись над виробленням набору принципів для управління західними відносинами з «азіатським мусульманським населенням...». Мені здається, що ми повинні розробити низку принципів, яких «повинні дотримуватися всі три нації (Сполучені Штати, Великобританія і Франція) в їх відносинах із цими великими областями. Ці принципи мають враховувати як легітимні прагнення цих людей, так і практичні засади існування у сучасному світі. «Ми повинні розробити програму, яка б принаймні усунула відмінності в наших принципових підходах до всіх цих людей і яка була б привабливою у їх стосунках із росіянами, які фактично не пропонують нічого, крім політичної та соціальної революції...»¹⁹.

У центрі зовнішньої політики Вашингтона (особливо після відомої кризи 1956 р. навколо Суецу, коли СРСР загрожував застосувати ядерну зброю проти «3-х держав», які виступили проти Єгипту) знову постала проблема стримування комунізму. Суецька криза, на думку американських політиків, засвідчила «вакуум влади» у регіоні внаслідок фактичної поразки британської та французької сторін у війні.

9 березня 1957 р. конгрес США прийняв відповідний закон, що давав президенту право під приводом захисту незалежних країн Близького Сходу використовувати об'єднані «збройні сили для надання допомоги будь-якій країні або групі країн, які її потребують, проти збройної агресії з боку будь-якої країни, контрольованої комунізмом». Фактично це положення було базовим у доктрині Ейзенхауера.

Певною перевіркою дієвості доктрини Ейзенхауера стала політична криза у Лівані. Під час Суецької кризи прозахідно налаштований президент Лівану Каміл Шамун (християнин-мароніт) не розірвав дипломатичні відносини із Францією та Англією. Це викликало невдоволення президента Єгипту Г. Насера і мусульманських угруповань у самому Лівані, які виступали з позицій панарабізму. Фактичне повстання ісламістів підтримав прем'єр-міністр Лівану Рашид Караме. У Лівані розпочалася громадянська війна. Президент Шамун звернувся спочатку до ООН, а потім до США по допомогу. Президент США Ейзенхауер відповів негайною згодою, призначивши початок операції «Блакитний кажан» 15 липня 1958 р. Це було перше застосування доктрини Ейзенхауера. У цій операції взяли участь близько 14 тис. військових, включаючи 5670 солдатів і офіцерів морської піхоти. Зайнявши міжнародний аеропорт Бейрута, американський спецназ спирався на військово-морську підтримку 70 кораблів. Політичну кризу вдалося досить швидко припинити після відставки президента К. Шамуна і формування уряду, до якого увійшли представники мусульманських політичних сил. У кінці жовтня 1958 р. американський військовий контингент був виведений з Лівану, фактично не зазнавши людських втрат.

Цікаві особистісні оцінки президентом Ейзенхауером політичної ситуації навколо Лівану. На його думку, Сполучені Штати не повинні залишатися бездіяльними – вони мають діяти, або ж іти з Близького Сходу. Адже «втратити цю область було б набагато гірше, ніж втрата Китаю»²⁰.

Цікавий погляд на тодішню геополітичну ситуацію навколо Лівану висловив президент у таємному меморандумі, викладеному у щоденнику (запис 15 липня 1958 р. – день початку американської військової операції), де він фактично описує стан революційної громадянської війни, розгорнутої панарабістами при підтримці ззовні. Сьогодні ми б назвали таку війну гібридною. Звернемося до документа. Як відзначив Ейзенхауер, найважливішим питанням для Заходу на Близькому Сході є питання, чи спроможні ми «зберегти свою законну можливість придбати життєво необхідні запаси нафти мирно, без перешкод» і без загроз шантажем. По-друге, маємо

підтримати «право всіх народів, визнаних Сполученими Штатами, до самовизначення». Сполучені Штати не можуть «не проявити занепокоєння», якщо будь-який зовнішній «неналежний вплив» буде застосований проти незалежних урядів. Під «неналежним впливом» можна розуміти й безпосередню військову агресію. Проте сьогодні агресія може здійснюватися більш тонко і тому її важче виявляти й боротися. Вона може бути різною за формою, включаючи «пропагандистські перешкоди з (propaganda barrages), хабарництво, корупцію, підривну діяльність» і експорт у країни, що постраждали, зброї, боеприпасів, а іноді й так званих «добровольців», комбатантів. Цей тип агресії здійснюється під назвою «громадянська війна» – термін, який позначає внутрішні труднощі і які безпосередньо, як видається, не зачіпаються зовнішніми впливами. Однак насправді, для прикриття фактичної агресії, використовується право на революції, властиве людям будь-якої нації, що бажає, коли це необхідно, змінити свою форму правління силою. Однак той, хто втручається ззовні, майже «завжди засуджує будь-яку підтримку, надану [союзниками] законній владі»²¹.

Висновки. Дійсно, кінець 40-х та середина 50-х років ХХ століття були початком активної геополітичної боротьби провідних країн Заходу і СРСР за впливи на Близькому Сході – за право на «самодостатнє керівництво» політичними елітами арабського світу, революціонізацію національних рухів, насамкінець, за контроль над нафтовими ресурсами регіону.

Якщо говорити про роль провідного актора 50-х – 60-х років США, то серед науковців панує консенсус, що «епохи Трумена і Ейзенхауера» означали роки зростання американського впливу і дипломатичної активності Росії на Близькому Сході. Більше того, існує загальна обізнаність про загальні тренди холодної війни і деколонізації, оскільки вони торкнулися Близького Сходу. Процес деколонізації призвів до відносного зниження західного впливу, зокрема Франції та Великобританії. Присутність Заходу в цьому районі трансформувалася, і, як наслідок, американська влада і вплив досягли успіхів європейських імперських держав. У самому кінці 40-х років геополітичний вплив Заходу, зокрема у Палестині, не був переважаючим і тому Сталіну у протиборстві з Британією та США вдалося закріпити за собою ініціативу у створенні держави Ізраїль. Хоча ця дипломатична перемога, як свідчать дипломатичні документи й матеріали кінодокументалістики, не була довготривалою.

З середини 50-х років холодна війна на Близькому Сході, мабуть, увійшла до нової доби, пов'язаної із ініціативами США щодо військових союзів, продажем радянської зброї радикальним арабським країнам, ядерними погрозами Хрущова під час Суецької кризи, а також доктриною Ейзенхауера і втручанням США в Ліван у 1958 р. Це були також роки формування політики великої іноземної допомоги і співробітництва з питань розвитку на Близькому Сході, включаючи зустрічі між міжурядовими фінансовими установами та органами місцевого самоврядування. Тоді нові націоналістичні еліти набирали сили на Близькому Сході, які діяли, спираючись на масову участь і підтримку й керуючись значно «більш радикальними соціальними програмами і більш агресивною антиколоніальною риторикою». А за цим уже стояв Радянський Союз доби Хрущова й активна політика протидії такому регіональному розвитку з боку адміністрації Д. Ейзенхауера, а згодом і Дж. Кеннеді.

¹ *Ближневосточный конфликт: Из документов Архива внешней политики РФ* [The Middle East Conflict: From Documents Archive of Foreign Policy of the Russian Federation], Т.1.: 1947-1956, М.: МФД, 2003, 608 с.

² *The papers of Dwight David Eisenhower the presidency: keeping the peace*, vol. XIX, 2001, editors Louis Galambos, Daun Van Ee // <https://epdf.tips/the-papers-of-dwight-david-eisenhower-the-presidency-keeping-the-peace-volume-19>

³ Млечин Л., *Зачем Сталин создал Израиль* [Why did Stalin create Israel], 2008 in <https://www.youtube.com/watch?v=nPzeG0f3AYo>

⁴ *Ближний Восток, Арабское пробуждение и Россия: что дальше?* [The Middle East, the Arab Awakening and Russia: What's Next?] Сборник статей / ИВ РАН; Фак-т мировой политики и ИСАА МГУ им. М.В. Ломоносова, М.: ИВ РАН, 2012 in <https://book.ivran.ru/f/middleeastarabspringrussia-2013.pdf>

⁵ Krasna J, *Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel's Relationship*, 2018 by the Foreign Policy Research Institute in <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/06/krasna2018.pdf>

⁶ Wanner J, *In the Shadow of Cold War. Middle East in years of Eisenhower's Doctrine, 1956–1960*. Prague, Nakladatelství Lidové Noviny, 2011, 568 p.

⁷ *Арабсько-ізраїльський конфлікт: проблеми врегулювання на сучасному етапі* [Arab-Israeli conflict: the problems of the settlement at the present stage] in зб. Статей, Одеса : Фенікс, 2009, 240 с.

⁸ Парахонський Б., *Південні дивіденди. Сучасна політична ситуація на Близькому Сході та стратегічні інтереси України* [Southern dividends. The current political situation in the Middle East and Ukraine's strategic interests], in *Політика і час*, 1998, №10, с. 43–51.

⁹ Каштанов К., *Позиція Советського Союзу в ближневосточном кризисе 1967 года: взгляд из Вашингтона* [Soviet position in the Middle East crisis 1967: view from Washington] in *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, Х., 2013, вип. 16, с. 126-133.

¹⁰ Johnson.R. D., *Lyndon Johnson and Israel: The Secret Presidential Recordings*, The S. Daniel Abraham Center, 2008 in www.tau.ac.il/humanites/abraham

¹¹ Млечин Л., *Зачем Сталин создал Израиль*, 2008.

¹² *Ближневосточный конфликт*, с.221.

¹³ Lahav Pnia, *The Suez Crisis of 1956 and its aftermath: a comparative study of constitutions, use of force, diplomacy and international relations* in <http://www.bu.edu/bulawreview/files/2015/07/LAHAV.pdf>

¹⁴ *Ближневосточный конфликт*, с.223.

¹⁵ *Ближневосточный конфликт*, с. 260-261.

¹⁶ *Ближневосточный конфликт*, с.454-455.

¹⁷ *Ближневосточный конфликт*, с.224.

¹⁸ Валихновский Т., *Израиль и ФРГ* [Israel and Germany], М: Прогресс, 1971, с.31-32.

¹⁹ Introduction: The Middle East and the American Idea of a World Order in <https://elektra.helsinki.fi/introjo.pdf>

²⁰ *The papers of Dwight David Eisenhower the presidency: keeping the peace*, vol. XIX, 2001. ²¹ *The papers of Dwight David Eisenhower the presidency: keeping the peace*, vol. XIX, 2001.

Reference

1. Blizhnevostochnyy konflikt: Iz dokumentov Arkhiva vneshney politiki RF [The Middle East Conflict: From Documents Archive of Foreign Policy of the Russian Federation], T.1.: 1947-1956, M.: MFD, 2003,608 p.
2. The papers of Dwight David Eisenhower the presidency: keeping the peace, vol. XIX, 2001, editors Louis Galambos, Daun Van Ee in <https://epdf.tips/the-papers-of-dwight-david-eisenhower-the-presidency-keeping-the-peace-volume-19>
3. Mlechin L, Zachem Stalin sozdal Izrail' [Why did Stalin create Israel], 2008 in <https://www.youtube.com/watch?v=nPzeGOf3AYo>
4. Blizhniy Vostok, Arabskoye probuzhdeniye i Rossiya: chto dal'she? [The Middle East, the Arab Awakening and Russia: What's Next?] Sbornik statey / IV RAN; Fak-t mirovoy politiki i ISAA MGU im. M.V. Lomonosova, M.: IV RAN, 2012 in <https://book.ivran.ru/f/middleeastarabspringrussia-2013.pdf>
5. Krasna J, Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel's Relationship, 2018 by the Foreign Policy Research Institute in <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/06/krasna2018.pdf>
6. Wanner J, In the Shadow of Cold War. Middle East in years of Eisenhower's Doctrine, 1956–1960. Prague, Nakladatelství Lidové Noviny, 2011, 568 p.
7. Arabs'ko-izraïl's'kiy konflikt: problemi vregulyuvannya na suchasnomu yetapí [Arab-Israeli conflict: the problems of the settlement at the present stage] in zb. Statey, Odessa : Feniks, 2009, 240 p.
8. Parakhons'kiy B, Pivdenní dividendí. Suchasna polítichna situatsíya na Bliz'komu Skhodí ta strategíchní interesy Ukraíny [Southern dividends. The current political situation in the Middle East and Ukraine's strategic interests], in *Polítika í chas*, 1998, №10, s. 43–51.
9. Kashtanov K, Pozitsiya Sovetskogo Soyuzá v blizhnevostochnom krizise 1967 goda: vzglyad iz Vashingtona [The position of the Soviet Union in the Middle East crisis of 1967: a look from Washington] in *Aktual'ní problemí víтчiznyanoí ta vsesvítn'oi ístoríí*, KH., 2013, vip. 16, с. 126-133.
10. Johnson.R. D., *Lyndon Johnson and Israel: The Secret Presidential Recordings*, The S. Daniel Abraham Center, 2008 in www.tau.ac.il/humanites/abraham
11. Mlechin L, Zachem Stalin sozdal Izrail', 2008.
12. Blizhnevostochnyy konflikt, s.221.
13. Lahav Pnia, *The Suez Crisis of 1956 and its aftermath: a comparative study of constitutions, use of force, diplomacy and international relations* in <http://www.bu.edu/bulawreview/files/2015/07/LAHAV.pdf>
14. Blizhnevostochnyy konflikt, s.223.
15. Blizhnevostochnyy konflikt, s. 260-261.
16. Blizhnevostochnyy konflikt, s.454-455.
17. Blizhnevostochnyy konflikt, s.224.
18. Valikhnovskiy T, Izraïl' í FRG [Israel and Germany], M: Progress, 1971, s.31-32.
19. Introduction: The Middle East and the American Idea of a World Order in <https://elektra.helsinki.fi/introjo.pdf>
20. The papers of Dwight David Eisenhower the presidency: keeping the peace, vol. XIX, 2001.
21. The papers of Dwight David Eisenhower the presidency: keeping the peace, vol. XIX, 2001.

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 109–115.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 109–115.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.109-115>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(73=161.2):342.5(045)

© Галина Щигельська* (Тернопіль)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ США В КОНТЕКСТІ ВІДЗНАЧЕННЯ «ТИЖНЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАЦІЙ»

У статті розглянуто місце й вагу «українського питання» в зовнішній політиці США в контексті відзначення «Тижня поневолених націй». Проаналізовано чинники, які визначали позитивну реакцію структур державної влади США на певні політичні ініціативи української етнічної групи. У висновках відзначається, що в умовах прямої агресії з боку Росії, підтримка США є вкрай необхідною для України. З цього виходить важливе завдання просувати свою модель розвитку, ідеали та цінності, які США розглядають як універсальні.

Ключові слова: українське питання, тиждень поневолених націй, США, зовнішня політика, етнічне лобі, Лев Добрянський.

Halyna Shchylhelska (Ternopil)

UKRAINIAN QUESTION IN US POLICY IN THE CONTEXT OF COMMEMORATING THE «CAPTIVE NATIONS WEEK»

Abstract. *One of the significant achievements of the Ukrainian ethnic lobby in the US during the Cold War was the adoption of Public Law 86-90 Captive Nations Week Resolution. Under this law, the US president was authorized to declare «Captive Nations Week» annually – until all of them become free and independent, and has invited the American people to observe the occasion with appropriate ceremonies and activities, in support of the oppressed peoples who lost their independence as the result of «direct and indirect aggression of communist Russia». It remains valid for six decades and is becoming increasingly relevant under conditions of growing Russian aggression.*

The purpose of our research is to find out the importance of the «Ukrainian question» in US foreign policy in the context of the commemoration of «Captive Nations Week».

The «Ukrainian question» during the Cold War was largely considered in the overall political-ideological context of the confrontation with the USSR. Using a favorable socio-political situation, the Ukrainian Diaspora, led by the Ukrainian Congressional Committee of America (UCCA), organized large-scale information campaigns aimed at drawing the attention of the American and world community to the internal situation in the Union, as well as consideration, at least at the theoretical level, the question of the state status of Ukraine. It was during this period that the political representation of American Ukrainians, a peculiar Ukrainian ethnic lobby was formed, playing a significant role in the adoption of the Public Law 86-90 Captive Nations Week Resolution. The strategic significance of this law was to determine at the official level the status of Ukraine as a colonial dependent country. Despite independence, Ukraine, under conditions of direct aggression on the part of Russia, remains in the list of «captive nations», which the Captive Nations Committee calls for the defense of, and some Western analysts believe that this Week is a good opportunity to think and start acting.

US support in confronting Russian expansion is essential for Ukraine, but the Ukrainian government needs to make a lot of effort to maintain US commitment and deepen partnerships based on common values and interests. In our opinion, close cooperation with the Ukrainian diaspora, which already has

* д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Professor, Head of international information, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0001-6550-8903

E-mail: vfisanov@gmail.com

considerable experience in lobbying Ukraine's national interests and the ability to coordinate ethnic needs with American social values, is prominent in this direction.

Keywords: *Ukrainian question, Captive Nations Week, US, foreign policy, ethnic lobby, Lev Dobriansky.*

Одним із вагомих досягнень українського етнічного лобі в США періоду «холодної війни» стало прийняття закону №86-90 про щорічне відзначення «Тижня поневолених націй» у третій тиждень липня (Public Law 86-90 Captive Nations Week Resolution). Відповідно до цього закону, президент США уповноважувався проголошувати «Тиждень поневолених націй» щорічно – до тих пір, поки всі вони не здобудуть свободу й незалежність, і закликати народ Сполучених Штатів відзначати цей тиждень належними церемоніями й діями на підтримку поневолених народів, що втратили незалежність у результаті «прямої й опосередкованої агресії комуністичної Росії»¹. Попри всі зусилля емігрантської російської громади в США скасувати закон, а також критику офіційної Москви, він залишається чинним протягом шести десятиліть та у контексті сучасних тенденцій міжнародної політики набуває дедалі більшої актуальності.

На міжнародній арені ми спостерігаємо зростання агресивності зовнішньої політики на основі неоімперської ідеології «Русского мира»: спочатку російська атака на Грузію у серпні 2008 року, а згодом і анексія Криму та збройна агресія на Донбасі. Серйозну небезпеку викликають і наступні події: у різних країнах на пострадянському просторі різними методами і з різним успіхом Російській Федерації вдається посилювати свій вплив; понад десяток країн-членів Євросоюзу та НАТО проявляють м'якість стосовно санкцій щодо Росії, виступаючи не лише проти їх посилення, але й за поступове скасування вже існуючих; Рада Європи, яка багато десятиліть декларувала своєю основною метою демократичний розвиток, захист прав людини та верховенство права, зняла санкції з делегації Росії без будь-яких додаткових умов, незважаючи на те, що Росія так і не виконала жодної резолюції ПАРС щодо ситуації в Криму та Донбасі. В реаліях сьогодення, зважаючи на вищезазначені тенденції сучасних міжнародних відносин, безперечно виступає необхідність розвитку й поглиблення стратегічного партнерства України та США як надійного союзника у боротьбі за демократичні перетворення та стримування російської експансії. Враховуючи той факт, що на формування зовнішньої політики США впливають різні актори, серед яких вагому роль відіграють етнічні лобі, вивчення досвіду результативної взаємодії українських лобістів та уряду США щодо захисту українських національних інтересів видається цілком очевидним.

Означена проблема ще не була предметом спеціального дослідження ні у вітчизняній, ні в зарубіжній історіографії, однак окремі її аспекти висвітлювалися у контексті вивчення «українського питання» в зовнішній політиці США у різні історичні періоди. Зокрема, вагомими для нашого дослідження є праці В. Головченко² та М. Лендьял³, у яких автори, аналізуючи еволюцію «українського питання» у політичних доктринах США періоду «холодної війни» й перші роки української незалежності, розглядають також процеси, пов'язані з прийняттям резолюції про «Тиждень поневолених націй». Цікавими з токи зору оцінки прийняття закону про щорічне відзначення «Тижня поневолених націй» та його значення у світлі сучасних тенденцій на міжнародній арені є також статті західних аналітиків Е. Лукаса⁴ і Л. Едвардса⁵.

Мета пропонованої статті – з'ясувати місце й вагу «українського питання» в зовнішній політиці США в контексті відзначення «Тижня поневолених націй». У контексті загальної мети ставляться такі завдання: простежити еволюцію взаємодії американських українців з представниками влади та державними структурами США стосовно відзначення на офіційному рівні Тижня поневолених націй, проаналізувати чинники, які визначали позитивну реакцію структур державної влади США на певні політичні ініціативи американських українців, розкрити значення співпраці України і США у протистоянні російській експансії та боротьбі за свободу й демократичні перетворення.

До приходу в Білий дім Д. Ейзенхауера, котрий взяв на озброєння даллесівську доктрину «визволення», а початок президентства якого майже збігся у часі зі смертю Сталіна та завершенням збройної боротьби ОУН, УПА, політика США в «українському питанні» базувалася на принципах, закладених у документі «Цілі Сполучених Штатів щодо Росії»⁶, підготовленому Держдепартаментом для Ради національної безпеки у серпні 1948 р. Поряд із визнанням за українцями найвищого в СРСР рівня культурно-економічного розвитку, в «Цілях» наголошувалося: «Доки українці були важливим своєрідним елементом у Російській імперії, вони не проявляли себе «нацією», здатною

успішно взяти на себе відповідальність за проблему незалежності перед лицем великої російської протидії»⁷. Проте зазначалося, що, відмовляючись від прямої підтримки українського сепаратизму, США не повинні «категорично протидіяти незалежному режиму, якби він виник на території України без нашої участі»⁸. Таке переконання американських офіційних представників значною мірою базувалося на рівні поінформованості про історію української державності, сучасний стан українського націоналізму. Аналітичні огляди про народи СРСР, які готувалися для президентської адміністрації, законодавців, часто будувалися навколо тези, що Радянський Союз є «комуністичною Росією». У заявах відповідальних посадових осіб, як наприклад директора ЦРУ Алена Даллеса (адміністрація Ейзенхауера), держсекретаря Діна Раска (адміністрація Кеннеді), часто зустрічалися твердження на кшталт: «СРСР – це Росія», «радянський народ є російським»⁹ і т.п. Ці уявлення були тісно пов'язані з переконанням, що проблеми України повинні розглядатися як проблеми складової частини СРСР.

Зміна «радянологічної» орієнтації американських адміністрацій була одним із пріоритетних завдань, яке вирішувало політичне представництво української етнічної групи в США, насамперед Український конгресовий комітет Америки (УККА). Основними напрямками діяльності УККА в період «холодної війни» стали: популяризація суті й завдань українського національно-визвольного руху, викриття політики СРСР щодо українського та інших народів у його складі, захист прав людини та української нації в СРСР, формування позитивного іміджу української етнічної групи в США та на міжнародній арені. Використовуючи сприятливу суспільно-політичну кон'юнктуру в розпал «холодної війни», українська діаспора на чолі з УККА організувала широкомасштабні інформаційно-пропагандистські кампанії, спрямовані на дискредитацію СРСР та привернення уваги американської і світової спільноти до внутрішньої ситуації в Союзі¹⁰.

З 1949 р. УККА ввів у обіг практику направлення делегатів на національні конференції республіканців і демократів. Варто відзначити, що наслідуючи демократів, котрі створили етнічний підрозділ у складі партії ще у 1936 р., при Республіканському національному комітеті у 1952 р. теж була заснована Рада національностей. Як демонструють результати політологічних досліджень, саме партії формують політичний курс США, виявляють інтереси різних соціальних груп американського суспільства, включно етнічних, забезпечуючи національний консенсус¹¹. У 1959 р. віце-президентом Республіканського програмового комітету з питань національної безпеки та миру став багатолітній президент УККА, професор економіки Джорджтаунського університету Лев Добрянський. Саме він і здійснив першу результативну спробу узаконити американську підтримку ідеї української незалежності¹². Політична ситуація в США була сприятливою з огляду на відому заяву Д. Ейзенхауера в інавгураційній промові 1957 р.: «Наше повне призначення – в служінні нашому світові – з людьми всіх народів і національностей... Ми поважаємо прагнення цих народів, нині поневолених, до свободи»¹³.

Підхід Добрянського, який мав добрі контакти у Конгресі й став радником Д. Ейзенхауера, базувався на таких принципах: В. Вільсон теоретизував замість того, щоб діяти; головний винуватець у поневоленні народів – соціалістична система; США помилились, уклавши дипломатичні зв'язки з СРСР; лише ліквідувавши СРСР, можна зберегти мир, а для цього потрібна постійна «психологічна» акція¹⁴. В червні 1959 р. Л. Добрянський передав підготовлений ним законопроект (у вигляді резолюції) про поневолені нації сенаторові-демократу від штату Іллінойс П. Дугласу і сенаторові-республіканцю від штату Нью-Йорк – Дж. Джавитсу. Резолюція майже одностайно була ухвалена обома палатами Конгресу, а після підписання 17 липня 1959 р. президентом США Д. Ейзенхауером вона стала Громадським законом 86-90 про щорічне відзначення «Тижня поневолених націй» у третій тиждень липня (Public Law 86-90 Captive Nations Week Resolution). До числа останніх, відразу ж після Польщі, Угорщини й Литви, під №4 потрапила Україна, за нею йшли Чехословаччина, Латвія, Естонія, Білорусь, Румунія, Східна Німеччина, Болгарія, континентальний Китай, Вірменія, Азербайджан, Грузія, Північна Корея, Албанія, Ідель-Урал, Сибір, Тибет, «Козакія», Туркестан і Північний В'єтнам. Усі вони, починаючи з 1918 р., стали жертвою «імперіалістичної й агресивної політики російського комунізму», що «призвела до створення великої імперії, яка становить зловісну загрозу безпеці Сполучених Штатів і всіх вільних народів світу». Тому закон зобов'язував владу США «належним офіційним чином ясно показати таким народам той історичний факт, що народ Сполучених Штатів поділяє їхні сподівання знову здобути свободу й незалежність»¹⁵.

Таким чином, вперше завдяки ефективному політичному представництву американських українців було прийнято закон, зміст якого свідчив про доктринальне переосмислення американської зовнішньополітичної стратегії, тобто українська етнічна група стала дієвим чинником формування офіційної політики США. Головну місію закон покликаний був виконати через «війну нервів» із Радянським Союзом. Його декларована мета – розпад СРСР – мала реалізовуватись шляхом «демонстрації ініціативи, настороженості й проникливості, коли йдеться про основну імперсько-колоніальну державу сьогоdnішнього світу», тобто про поступову ерозію радянської системи¹⁶.

Згідно з прокламацією президента Ейзенхауера, перший «Тиждень поневоленних націй» було відзначено з 19 по 26 липня 1959 р. «Тиждень» розпочався маніфестацією за участю різних національних груп, яка відбулася поблизу будівлі Генеральної Асамблеї ООН. Під час маніфестації було продемонстровано велику карту СРСР, на якій позначено Албанію, Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Угорщину, Польщу, Румунію і Чехословаччину як «поневоленні» радянським комуністичним режимом. Проте вже один із перших доповідачів сенатор Дж. Джавитс у своїй промові зазначив, що «ці дев'ять країн – це далеко не всі поневоленні держави і, що тут не позначено багато інших поневоленних імперіалізмом націй, як ось не згадано хороброго українського народу»¹⁷.

Незважаючи на короткі терміни між проголошенням та проведенням, завдяки організаційній роботі місцевих відділів УККА протягом «Тижня» антирадянські маніфестації та мітинги протесту відбулися у всіх місцях компактного поселення українців. Відділом преси МЗС УРСР було підготовлено окрему довідку про відзначення першого «Тижня поневоленних націй» та участь в ньому так званих «українських націоналістичних центрів у США». У довідці в дусі, притаманному радянській стилістиці, повідомлялося: «протягом всього «тижня» українські націоналісти у всіх штатах США, при підтримці певних кіл американських реакціонерів, вели надзвичайно завзяту кампанію проти Радянського Союзу, радянського народу і його уряду. В деяких містах США збори націоналістів послали на адресу Ейзенхауера подячні телеграми. Всі націоналістичні газети були переповнені найбруднішими наклепами на СРСР. У всіх церквах, що контролюються українською католицькою і православною церквою, були проведені молебні і проповіді¹⁸». Варто зазначити, що прийняття закону №86-90 та проголошення американськими президентами щорічних прокламацій щодо відзначення «Тижня поневоленних націй» викликали сильне обурення та критику радянського уряду. Також ворожим та антиросійським його вважає Кремль, а Конгрес російських американців протягом багатьох років намагається ініціювати скасування або, принаймні, зміни в тексті закону, який начебто називає російський народ «поневолювачем» інших націй¹⁹.

Сам автор резолюції Л. Добрянський зазначав: «Москва, з власних причин, розглядає її як шип в бік американо-радянських відносин. Цікаво також, що більшість радянських дисидентів – Солженіцин, Сахаров, Мороз та ін – підтримують Закон 86-90. Він описувався по-різному: «нагадування про полонені нації», «реліквія холодної війни», «ритуальна діяльність етносів і біженців у нашому суспільстві», «подразник Москви», «заклик до визволення, що може призвести до війни». Найважливішим фактом є те, що сутність Закону 86-90 формує, як на історичному, так і логічному підґрунті, ядро ідеології полонених націй, що передбачає – якщо ми будемо втягнуті у війну з Москвою та її сатрапами, ми безперечно приймемо це інстинктивно, якщо не раціонально. Проте його головним досягненням є запобігання такій війні шляхом попередження американців про глобальний апетит останньої великої імперії СРСР²⁰.

Багатолітні зусилля все-таки призвели до того, що проблема поневоленої України переростала рамки суто психологічної війни проти СРСР. Адміністрація Р. Рейгана поставила національне питання у центр свого курсу щодо СРСР, вперше здійснивши прорив у «традиційній апатії американців» щодо цих питань²¹. За словами американського історика Лі Едвардса, людиною, яка допомагала Р. Рейгану зрозуміти комунізм, був Лев Добрянський, якого вчений називав «Містер поневоленних націй» та «справжній герой «холодної війни»²².

У 2005 році Л. Добрянський був нагороджений «Медаллю Свободи Трумена-Рейгана», що вручається тим особам і установам, які все життя демонстрували відданість свободі й демократії та опір комунізму й усім іншим формам тиранії.

Виступаючи на церемонії нагородження, Л. Добрянський сказав: «Імперії все ще існують і тримають народи поневоленими. Є достатньо свідчень того, що Путін має намір підтримувати саме цю лінію. Те, що раніше було Російською РФСР, тисне й тепер своїми імперськими прагненнями»²³.

Безумовно, у світлі останніх подій «українське питання» в контексті ідеалів «Тижня поневолених націй» набуває нового звучання. Окупація Криму Російською Федерацією стала символом нових страждань як для українського, так і кримськотатарського народу, жоден з яких іще не відійшов після нищівного періоду комуністичної диктатури й посткомуністичного авторитаризму. Відтак лише спільні зусилля посткомуністичних та демократичних країн у засудженні злочинів комуністичного режиму зможуть вберегти світ від відновлення цього антигуманного ладу у всіх його проявах. Роль США у виході з сучасної ситуації у російсько-українському конфлікті може бути значно активнішою, однак значно активнішою і стратегічно продуманою повинна бути й роль світового українства. З цього виходить важливе завдання просувати свою модель розвитку, ідеали та цінності, які американці розглядають як універсальні.

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що «українське питання» в період «холодної війни» здебільшого розглядалося в загальному політико-ідеологічному контексті протиборства з СРСР. Використовуючи сприятливу суспільно-політичну кон'юнктуру, українська діаспора на чолі з УККА організувала широкомасштабні інформаційно-пропагандистські кампанії, спрямовані на привернення уваги американської і світової спільноти до внутрішньої ситуації в Союзі, а також розгляду, принаймні на теоретичному рівні, питання про державний статус України. Саме у цей період сформувалося політичне представництво американських українців, своєрідне українське етнічне лобі, яке відіграло вагомий роль у прийнятті закону №86-90 про щорічне відзначення «Тижня поневолених націй». Стратегічне значення цього закону на той час полягало у визначенні на офіційному рівні статусу населення України як колоніально залежного. Окремо варто відзначити ефективну діяльність та вагомий особистий внесок Л. Добрянського, який не лише був автором та успішним лобістом резолюції про відзначення «Тижня», але й засновником і президентом Національного комітету поневолених націй, який функціонує по сьогодні.

Незважаючи на здобуття незалежності, Україна, зазнаючи прямої агресії з сторони Росії, залишається в списку «поневолених націй», на захист яких закликає виступати Комітет²⁴, а деякі західні аналітики вважають, що саме цей «Тижень» є хорошою нагодою замислитись і почати діяти²⁵. Підтримка США у протистоянні російській експансії є вкрай необхідною для України, однак українському уряду потрібно докладати чимало зусиль, щоб утримувати прихильність Сполучених Штатів та поглиблювати партнерство, яке ґрунтується на спільних цінностях та інтересах. Вагомою у цьому напрямку, на нашу думку, є тісна співпраця з українською діаспорою, яка вже має чималий досвід у сфері лобіювання національних інтересів України та вміння узгоджувати етнічні потреби із загальноамериканськими суспільними цінностями.

¹ Public Law 86-90 – July 27, 1959/ Joint Resolution, providing for the designation of the third week of July as «Captive Nations Week». Available at: <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-73/pdf/STATUTE-73-Pg212.pdf>> [Accessed 22 May 2019].

² В. Головченко, *Українське питання в політиці США за доби Холодної війни* [Ukrainian question in US policy in the cold war period], in *Американська історія та політика*, 2016, вип. 1, с. 40-49.

³ М. Лендъел, *Формування стратегії США в «українському питанні» (1939–1996 pp.)* [The formation of the US strategy in the «Ukrainian question» (1939-1996)] in *Політична думка*, 1997, вип. 4, с. 141-152; М. Лендъел *«Українське питання» в політиці США* [Ukrainian question in US policy] in *Політика і час*, 1997, вип. 11, с. 67-74.

⁴ Е. Лукас, *Коротка пам'ять поневолених народів*. [Short memory of the captive nations]. Available at: <<https://tyzhden.ua/Columns/50/141634>> [Accessed 20 June 2019].

⁵ L. Edwards, *Captive Nations Week*. Available at: <<https://www.heritage.org/asia/commentary/captive-nations-week>> [Accessed 20 June 2019].

⁶ Y. Kaminsky, O. Haran, *Ukraine in US Foreign Policy Doctrines*. Available at: <<http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.html>> [Accessed 27 May 2019].

⁷ В. Головченко, *Українське питання в політиці США за доби Холодної війни*, с. 42.

⁸ М. Лендъел, *«Українське питання» в політиці США*, с.71.

⁹ М. Лендъел, *«Українське питання» в політиці США*, с.71.

¹⁰ О. Сухобокова, *Консолідація української діаспори США та її інтеграція у політичне життя держави (початок ХХ ст. – 1980-ті pp.)*. [Consolidation of the Ukrainian Diaspora in US and its integration into the political

life of the state (beginning of XX century – 1980s.) in Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія, 2012, вип. 112, с.48.

¹¹ М. Лендьял, Участь американських українців у функціонуванні органів державної влади та політичних структур США (1945-1991 pp.). [Participating of American Ukrainians in functioning of the USA authorities public and political structures (1945-1991)] in Український історичний журнал, 1998, н. 4, с. 84.

¹² В. Головченко, *Українське питання в політиці США за доби Холодної війни*, с. 45.

¹³ D. Eisenhower, *Second Inaugural Address*, Monday, January 21, 1957. Available at: <<https://www.bartleby.com/124/pres55.html>> [Accessed 22 May 2019].

¹⁴ В. Головченко, *Українське питання в політиці США за доби Холодної війни*, с. 45, Y. Kaminsky, O. Haran, Ukraine in US Foreign Policy Doctrines. Available at: <<http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.html>> [Accessed 27 May 2019].

¹⁵ В. Головченко, *Українське питання в політиці США за доби Холодної війни*, с. 45-46.

¹⁶ L. Dobriansky *The Captive Nations Week Resolution – Then and Now*. in The Ukrainian Quarterly, 1990, vol. XLVI, n. 4, p. 360.

¹⁷ Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (ГДА МЗС України), ф. 1 Міністерство закордонних справ Української РСР. Документи з основної діяльності за 1958-1978 pp., оп. 2, спр. 854 Довідки та документи Відділу преси про антирадянську діяльність українських буржуазних націоналістів, арк. 57-58.

¹⁸ ГДА МЗС України, ф. 1, оп. 2, спр. 854 Довідки та документи Відділу преси про антирадянську діяльність українських буржуазних націоналістів, арк.58

¹⁹ Росію розлютив закон США про поневолення України [The US law about captivity of Ukraine made Russia angry]. Available at: <<http://news.tochka.net/ua/68171-rossiyu-razozlil-zakon-ssha-o-poraboshchenii-ukrainy/>> [Accessed 20 June 2019]; М. Лаар, Сталінізм був анітрохи не кращим за нацизм [Stalinism was not better than nazism at all]. Available at: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/stalinizm-buv-anitrohi-ne-krashchim-za-nacizm/>> [Accessed 25 May 2019].

²⁰ L. Dobriansky Another Captive Nations Week. Available at: <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1979/2967911.shtml>> [Accessed 25 May 2019].

²¹ Y. Kaminsky, O. Haran, *Ukraine in US Foreign Policy Doctrines*. Available at: <<http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.html>> [Accessed 27 May 2019].

²² L. Edwards, *Captive Nations Week*. Available at: <<https://www.heritage.org/asia/commentary/captive-nations-week>> [Accessed 20 June 2019].

²³ 50 лет «Закоу о порабощеных Россией народах» [50 years of the «Law on Nations enslaved by Russia»]. Available at: <<https://varjag-2007.livejournal.com/967486.html>> [Accessed 7 June 2019].

²⁴ Captive Nations Committee, Inc. Available at: <<https://www.facebook.com/CaptiveNationsCommitteeInc>> [Accessed 21 June 2019].

²⁵ Е. Лукас, *Коротка пам'ять поневоленых народів*. [Short memory of the captive nations]. Available at: <<https://tyzhden.ua/Columns/50/141634>> [Accessed 20 June 2019].

Reference

1. Public Law 86-90 – July 27, 1959/ Joint Resolution, providing for the designation of the third week of July as «Captive Nations Week». Available at: <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-73/pdf/STATUTE-73-Pg212.pdf>> [Accessed 22 May 2019].
2. V. Holovchenko, *Ukrainske pytannia v politytsi SShA za doby Kholodnoi viiny* [Ukrainian question in US policy in the cold war period], in *Amerykanska istoriia ta polityka*, 2016, vyp. 1, с. 40-49.
3. M. Lendiel, *Formuvannia stratehii SShA v «ukrainskomu pytanni» (1939–1996 rr.)* [The formation of the US strategy in the «Ukrainian question» (1939-1996)] in *Politychna dumka*, 1997, vyp. 4, s. 141-152; M. Lendiel «Ukrainske pytannia» v politytsi SShA [Ukrainian question in US policy] in *Polityka i chas*, 1997, vyp. 11, с. 67-74.
4. E. Lukas, *Korotka pamiat ponevolenykh narodiv*. [Short memory of the captive nations]. Available at: <<https://tyzhden.ua/Columns/50/141634>> [Accessed 20 June 2019].
5. L. Edwards, *Captive Nations Week*. Available at: <<https://www.heritage.org/asia/commentary/captive-nations-week>> [Accessed 20 June 2019].
6. Y. Kaminsky, O. Haran, *Ukraine in US Foreign Policy Doctrines*. Available at: <<http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.html>> [Accessed 27 May 2019].
7. V. Holovchenko, *Ukrainske pytannia v politytsi SShA za doby Kholodnoi viiny*, с. 42.
8. M.Lendiel, «Ukrainske pytannia» v politytsi SShA, с.71.
9. M.Lendiel, «Ukrainske pytannia» v politytsi SShA, с.71.
10. O. Sukhobokova, *Konsolidatsiia ukrainskoi diaspory SSHA ta yii intehratsiia u politychne zhyttia derzhavy (pochatok XX st. – 1980-ti rr.)*. [Consolidation of the Ukrainian Diaspora in US and its integration into the

- political life of the state (beginning of XX century – 1980s).] in *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 2012, vyp. 112, c.48.
11. M. Lendiel, Uchast amerykanskykh ukrainsiv u funktsionuvanni orhaniv derzhavnoi vldy ta politychnykh struktur SShA (1945-1991 rr.). [Participating of American Ukrainians in functioning of the USA authorities public and political structures (1945-1991)] in *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1998, n. 4, s. 84.
 12. V. Holovchenko, Ukrainske pytannia v politytsi SShA za doby Kholodnoi viiny, c. 45.
 13. D. Eisenhower, Second Inaugural Address, Monday, January 21, 1957. Available at: <<https://www.bartleby.com/124/pres55.html>> [Accessed 22 May 2019].
 14. V. Holovchenko, Ukrainske pytannia v politytsi SShA za doby Kholodnoi viiny, c. 45, Y. Kaminsky, O. Haran, Ukraine in US Foreign Policy Doctrines. Available at: <<http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.html>> [Accessed 27 May 2019].
 15. V. Holovchenko, Ukrainske pytannia v politytsi SShA za doby Kholodnoi viiny, c. 45-46.
 16. L. Dobriansky The Captive Nations Week Resolution – Then and Now. in *The Ukrainian Quarterly*, 1990, vol. XLVI, n. 4, p. 360.
 17. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy (HDA MZS Ukrainy), f. 1 Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainskoi RSR. Dokumenty z osnovnoi diialnosti za 1958-1978 rr., op. 2, spr. 854 Dovidky ta dokumenty Viddilu presy pro antyradiansku diialnist ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv, ark. 57-58.
 18. HDA MZS Ukrainy, f. 1, op. 2, spr. 854 Dovidky ta dokumenty Viddilu presy pro antyradiansku diialnist ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv, ark.58
 19. Rosiiu rozliutyv zakon SShA pro ponevolennia Ukrainy [The US law about captivity of Ukraine made Russia angry]. Available at: <<http://news.tochka.net/ua/68171-rossiyu-razozlil-zakon-ssha-o-poraboshchenii-ukrainy/>> [Accessed 20 June 2019]; M. Laar, Stalinizm buv anitrokhy ne krashchym za natsyzm [Stalinizm was not better than nazism at all]. Available at: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/stalinizm-buv-anitrohi-ne-krashchim-za-nacizm>> [Accessed 25 May 2019].
 20. L. Dobriansky Another Captive Nations Week. Available at: <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1979/2967911.shtml>> [Accessed 25 May 2019].
 21. Y. Kaminsky, O. Haran, Ukraine in US Foreign Policy Doctrines. Available at: <<http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.html>> [Accessed 27 May 2019].
 22. L. Edwards, Captive Nations Week. Available at: <<https://www.heritage.org/asia/commentary/captive-nations-week>> [Accessed 20 June 2019].
 23. 50 let «Zakonu o poraboshchennykh Rossiiy narodakh» [50 years of the «Law on Nations enslaved by Russia»]. Available at: <<https://varjag-2007.livejournal.com/967486.html>> [Accessed 7 June 2019].
 24. Captive Nations Committee, Inc. Available at: <<https://www.facebook.com/CaptiveNationsCommitteeInc>> [Accessed 21 June 2019].
 25. E. Lukas, Korotka pamiat ponevolenykh narodiv. [Short memory of the captive nations]. Available at: <<https://tyzhden.ua/Columns/50/141634>> [Accessed 20 June 2019].

РЕЦЕНЗІЇ

© Микола Гуйванюк (Чернівці)

ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЧОВОГО РУХУ
Рецензія на книгу: Сова Андрій. Сфрагістичні пам'ятки січового руху
в Галичині першої третини ХХ століття. – Львів: ЛДУФК, 2014. – 72 с.

Сфрагістика є однією з найдавніших спеціальних історичних дисциплін. Усвідомлення важливості вивчення сфрагістичних пам'яток як історичних джерел спонукає науковців до активного пошуку та опрацювання джерельного матеріалу.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризується збільшенням обсягів та масштабів використання українськими громадськими організаціями печаток та штампів. Значення появи цих унікальних свідків історії в нашій минувшині важко переоцінити. Перш за все потрібно відзначити їх первинну функцію – засвідчення справжності, достовірності документів, під якими ставили підписи керівні органи чи особи і, відповідно, завіряли їх печаткою організації (товариства), що засвідчувало їх оригінальність і надавало юридичної сили.

У видавництві Львівського державного університету фізичної культури 2014 р., який нині носить ім'я Івана Боберського, вийшла з друку монографія відомого в Україні фахівця у галузі геральдики і сфрагістики, кандидата історичних наук, доцента кафедри олімпійської освіти та кафедри гуманітарних дисциплін, члена українського геральдичного товариства, секретаря комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін А.О. Сова. “Сфрагістичні пам'ятки січового руху в Галичині першої третини ХХ століття”.

Незважаючи на свій невеликий обсяг (72 с.), видання – результат багаторічної копіткої праці вченого. На основі численних документів з фондів бібліотек та архівних установ м. Львова, приватних колекцій і відповідних літературних джерел (усього 31 позиція), автор зумів ґрунтовно й професійно: здійснити опис січових печаток та показати особливості їх використання; каталогізував і систематизував виявлені січові печатки; у додатках навів приклади реклами фірм, які в той час виготовляли січові печатки, представив відбиток штампа, що його використовував К. Трильовський на січових та адвокатських документах, а також детально показав основні віхи життя К. Трильовського.

Дослідник слушно зауважив, що оскільки січові товариства в розробці символіки були досить консервативними, тому вплив на їхню символіку з боку інших організацій того часу був незначним.

Також вірною є заувага про мистецьку цінність січових печаток, які є зразком культурних та художніх уподобань тієї епохи.

Автор показав приклади використання печаток та штампів у діловодстві січових товариств.

Неабияку наукову цінність являє собою добре структурований каталог січових печаток та штампів [штампи К.Трильовського, печатки та штампи Головного січового комітету і печатки та штампи січових товариств], який містить 66 зображень ідентичних з оригіналом за формою, розміром і кольором. Велику увагу дослідник приділив повноті і точності опису легенд до печаток.

* к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
PhD in History, Associate Professor, the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0002-1614-6173
Email: buk6@ukr.net

Автор повністю усвідомлює, що підготовлена ним праця є тільки початком майбутньої ґрунтовнішої праці у цій царині. Дослідник акцентував увагу на потребі каталогізації печаток “Січі” та інших товариств Галичини досліджуваного періоду.

Позитивним є те, що науковець звернув увагу на наявність “Січей”, які підпорядковувалися товариству “Сокол”, і навіть припускає, що печатка під № 62, яка належить товариству “Січ” у с. Кути (тепер Буського району Львівської області), належить сокільській “Січі”. Але, на нашу думку, це питання є спірне, оскільки зазначена печатка міститься у запитальнику Головного січового комітету, який очолював К. Трильовський. Враховуючи тогочасні напружені сосунки між очільниками “Сокола” та одним із лідерів галицьких радикалів К. Трильовським, навряд чи сокільська структура заповнювала б подібний документ.

У плані побажань можна зазначити те, що роботу тільки б підсилило розширення автором географічних меж свого дослідження Буковиною, де діяло понад сто “Січей”, які мали також доволі оригінальні печатки.

Загалом же А.О. Сова написав цінну дослідницьку працю, в якій найповніше на сьогоднішній день здійснено опис сфрагістичних пам’яток січового руху в Галичині першої третини ХХ століття.

Книга з великою користю може прислужитися науковцям, викладачам, учителям, студентам, краєзнавцям та просто шанувальникам минулого свого краю.

Наукове видання

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича :

Ч-49 Історія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2019. – № 1. – 118 с.

<https://doi.org/10.31861/hj2019.49.11-26>

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

Літературний редактор

Ботушанський В. М.

Комп'ютерна верстка

Басараба А. Т.

Підписано до друку 24.06.2019. Папір офсетний. Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 13,72. Тираж 100 прим. Зам. № 56.

Виготівник: Яворський С.Н.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 18 від 17.03.2009 р.

58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф. 18, тел. 099 732 25 44